TOPLUMSAL

Tarih

226
EKİM
2012

Mete Tunçay ile Akademi, Tarih, Sosyalizm...
Söyleşi: Ayşe Yazıcıoğlu

Erken Modern Dönemde Dâmâd-ı Şehriyârî

Juliette Dumas, Osmanlı'nın 15.-18. yüzyıllarda yaşanan siyasal gelişmelerin arka planında padişah kızlarının evlendirilme usüllerindeki değişimi ve bu dönemde dâmâd-ı şehriyârî'nin rolünün ve özelliklerinin algılanma biçimini sunuyor. **Sayfa 34**

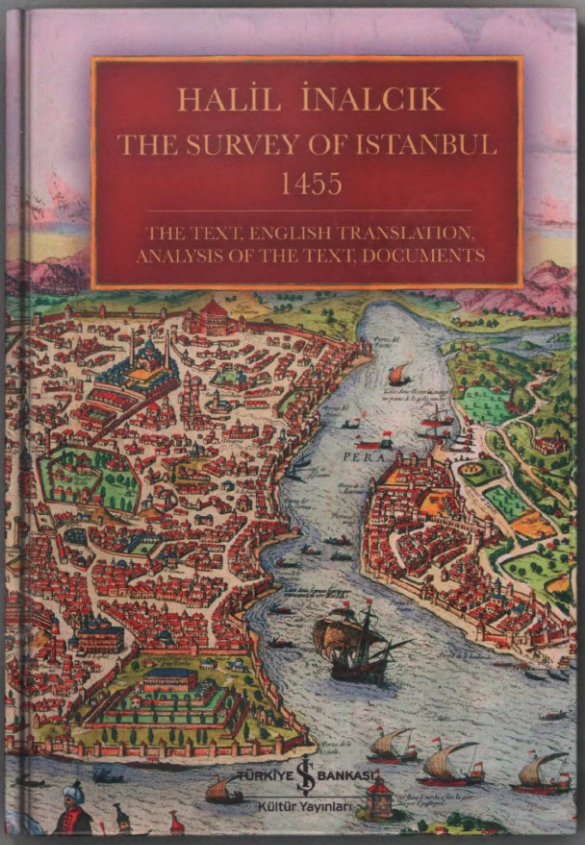
Erken Cumhuriyet Döneminin Hitit/ Milli Müze Projesi
Pelin Gürol Öngören

"Kızıl Kent" Torino ve Solidarist Sosyoloji Kongresi
Zafer Toprak

19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu: Asahel Grant ve Nasturi Misyonu
Esra Danacıoğlu

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İSTANBUL'UN TARİHİ ARTIK DAHA İYİ YAZILACAK!

Fatih Sultan Mehmet 1455 yılında İstanbul'daki bütün binalarla sakinlerinin resmi bir "tahrir"inin çıkarılmasını -yani sayımını- emreder. Bir bölümü Başbakanlık Arşivleri'nin mevkûfat defterleri arasında, bir başka bölümü de özel bir kütüphanede günümüze ulaşan Osmanlı İstanbulu'nun bu ilk sayımı, Halil İnalcık'ın ayrıntılı yayınıyla bilim dünyasına yeni ufuklar açıyor.

Dünya çapında erişilebilir olması için İngilizce olarak yayına hazırlanan kitap, hem 1455 tarihli tahrir defterinin aslının hem de Halil İnalcık'ın kendi istinsahının tıpkıbasımlarıyla başlıyor. İkinci bölümde tahririn İngilizce çevirisi, tahrire dair yorumlar, terimlere ilişkin açıklamalar, özel isimler üzerine analizler ile metinde geçen ibadethanelerin açıklamalı bir listesi yer alıyor. Son bölüm ise tahriri bütünleyici nitelikteki 15. yüzyıla ait bazı kaynakları içeriyor.

712 sayfa, ciltli, 1. hamur kâğıt, 60 TL

Mersin kitabevimiz açıldı.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI

OSMANLI ASKERÎ TARİHİNİ ARAŞTIRMAK: YENİ KAYNAKLAR & YENİ YAKLAŞIMLAR

Birkaç istisna dışında akademi içerisindeki tarihçilerin kendi işleri olarak görmeyip uzak durdukları askeri tarih, askeri bilginin yanı sıra akademik tarihçilik açısından yetkin subay askeri tarihçilerin de yetiştirilememesi nedeniyle Türkiye'de sahipsiz kalmış alanlardan biridir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'yla topyekûnlaşan ve toplumun bütün kesimlerini etkilemeye başlayan savaş olgusu, bugün dünya akademyasındaki eğilim doğrultusunda Türkiye'de de bir sivilleşme sürecini girmiş durumda. Askerî tarih araştırmaları ve öğretiminin dünyadaki ve Türkiye'deki mevcut durumu ve geleceği hakkında metodolojik incelemeleri içeren ve askerî tarihe karşı uyanan ilginin sürekli kılınabilmesi adına hazırlanan bu kollektif kitabın da bu eğilime olumlu bir katkı olacağını umuyoruz.

MYRA

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ESKİ DEFTERLER
"TÜRKİYE'NİN GAYR-İ RESMİ TARİHİ"
CEMİL KOÇAK
Y. HAKAN ERDEM
MEHMET Ö. ALKAN
a HD
HBR
Her Cumartesi
22:15'de
A Haber'de...
a
HBR
HABERİN KANALI
TURKUVAZ
SD YAYIN: Digiturk: 32. Kanal / D-Smart: 35.Kanal / Teledünya: 56. Kanal / Türksat Uydusu 11791 Mhz, S. Rate: 16000, FEC: 5/6, POLARİ (Yatay)
HD YAYIN: Digiturk: 332. Kanal / Teledünya: 8. Kanal / Türksat Uydusu (SİFRESİZ) 11896 Mhz, S. Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2/8PSK, POLARİ (YATAY)

226. SAYIMIZLA MERHABA,

Bu sayımızda kapağa Juliette Dumas'nın "Erken Modern Dönemde *Dâmâd-ı Şehriyârî*" başlıklı yazısını taşıdık. Dumas yazısında Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un fethinden sonra Çandarlızade gibi hanedanların gerilemesini ve onların boşluğunu kulların doldurmasını ve bu kullardan bazılarının Osmanlı hanedanına damat olmasını anlatıyor. Dumas yazısında *dâmâd-ı şehriyârî*'nin tanımlanmış bir makamı olmadığını ama buna karşılık Osmanlı bürokrasisi içinde yükselmek için nasıl da önemli bir statü olduğunun altını çiziyor. Dumas, kayınpeder olan padişah ölse bile, damadın Osmanlı hanedanı ile kurduğu bağ esas kabul edildiğinden *dâmâd-ı şehriyâri* statüsünün devam ettiğini söylüyor.

Pelin Gürol Öngören'in "Erken Cumhuriyet Döneminin Hitit/ Milli Müze Projesi" başlıklı yazısı, şu anda Ankara Kalesi'nde bulunan Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden çok daha önce aynı yerde başka bir müze, daha doğrusu Milli Kütüphane, Akademi ve Müze'den oluşan bir kompleks planlandığını ortaya çıkarıyor. Öngören, ciddi bir araştırmaya dayanan yazısında Hitit geçmişine odaklı olan, ancak diğer tarihî dönemlere de referanslar veren müze binası tasarımıyla "Türk tarihi"nin uzak ve yakın geçmişi arasında köprü kurulabilmesinin hedeflendiğini ortaya koyuyor.

Zafer Toprak, 1921 Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi'ni irdelediği " 'Kızıl Kent' Torino ve Solidarist Sosyoloji Kongresi" adlı ikinci makalesinde kongrenin cereyan ettiği Torino'daki politik atmosferi ve bu kentteki güçlü işçi hareketini de ele alıyor. Toprak, kongreyi Türkiye'den katılan Muslihiddin Adil'in yazdıkları üzerinden değerlendiriyor.

Son olarak Esra Tamur Danacıoğlu'nun "19. Yüzyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu, Asahel Grant ve Nasturi Misyonu" başlıklı yazısına değinmek istiyorum. Danacıoğlu gezginlerin yazdıklarına ve Amerikalı Protestan misyonerlerin hazırladıkları raporlara dayanarak kaleme aldığı yazısında, Tanzimat döneminde merkezin uyguladığı politikaların ve Britanya ve ABD gibi büyük güçlerin ilgisinin bölgedeki dengeleri nasıl etkilediğini de ortaya koyuyor. Yazıda okyanusun öbür ucundan gelen, bölgenin kültürüne yabancı bir tıp doktorunun Doğu Anadolu'nun zorlu beşeri ve coğrafi koşullarında nasıl etkili olduğunu da görebiliyoruz.

Kasım'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 KARABURUN'DA BİLİMİ VE YAŞAMI ÖRGÜTLEMEK
Doğan Emrah Zıraman

16 *İMPARATORLUK, MİMARİ VE KENT: OSMANLI — FRANSIZ KARŞILAŞMALARI (1830-1914)*
Nilay Özlü

22 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNİN HİTİT/ MİLLİ MÜZE PROJESİ
Pelin Gürol Öngören

34 ERKEN MODERN DÖNEMDE *DÂMÂD-I ŞEHRİYÂRÎ*
Juliette Dumas

40 "KIZIL KENT" TORİNO VE SOLİDARİST SOSYOLOJİ KONGRESİ
Zafer Toprak

56 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA DOĞU ANADOLU: ASAHEL GRANT VE NASTURİ MİSYONU
Esra Danacıoğlu Tamur

66 TARİHÇİNİN ODASI IV
METE TUNÇAY İLE AKADEMİ, TARİH, SOSYALİZM...
Söyleşi: Ayşe Yazıcıoğlu

76 ABİDİN ÖZMEN'İN 'SİYAH RAPORU' VESİLESİYLE 'KÜRT NÜFUSU ARTIŞI SORUNU'
Fuat Dündar

84 *KIRIM - SON HAÇLI SEFERİ*'NİN TÜRKÇE YAYIMLANMASI VESİLESİYLE YÜZEYSEL BİR BİBLİYOGRAFİK DENEME
Mete Tunçay

86 LİMAN KENTİ SATALYA'DAKİ (ANTALYA) ŞEYH AHMED BEDEVİ/VAFTİZCİ YAHYA VE BAŞMELEK CEBRAİL RÖLYEFLERİ
T.K.M.P. Duggan

90 *OSMANLI DÜNYASINDA KİMLİK VE KİMLİK OLUŞUMU (NORMAN ITZKOWITZ ARMAĞANI)*
Kahraman Şakul

92 AVRUPA RESİM TARİHİ
Hazırlayan: Zerrin Iren Boynudelik

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP: 94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir Pazartesileri saat 15.35'te yayınlanan Fikr-i Takip programının Ekim ayındaki ilk konuğu Saro Dadyan. Toplumsal Tarih'in 225. sayısında yeralan 'Osmanlı Ermenilerinin Tarihindeki En Büyük Filantrop Kazaz Artin Amira Bezciyan' adlı yazısı etrafında Osmanlı yönetiminde önemli yerler işgal eden Ermeni ailelerini, Ermeni cemaatini ve yönetimle ilişkilerini konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

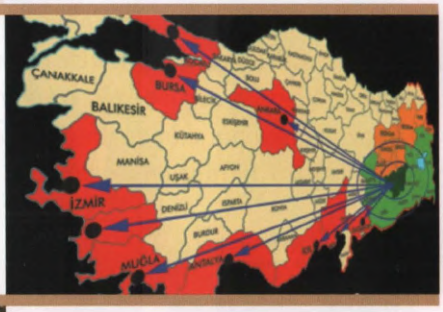

04 FRANSA İMPARATORİÇESİNİN MISIR SEYAHATİ

Edhem Eldem, Fransa İmparatoriçesi Eugénie'nin İstanbul'u ziyaretinin ardından Mısır'da devam eden seyahatinden yansıyan görüntüleri sunuyor.

76 'KÜRT NÜFUSU ARTIŞI SORUNU'

Fuat Dündar. Özmen'in 1930'larda kaleme aldığı raporda bahsedilen ve 1990'lı yıllarda Uğur Mumcu tarafından da gündeme getirilen Kürt nüfusunun Türk nüfusundan 'anormal' derecede hızlı arttığı iddiasını değerlendiriyor.

84 *KIRIM- SON HAÇLI SEFERİ* VESİLESİYLE BİBLİYOGRAFİK DENEME

Mete Tunçay, Orlando Figes'in **Kırım- Son Haçlı Seferi** *kitabının Türkçe baskısını değerlendiriyor ve bu vesileyle bir bibliyografik deneme sunuyor.*

90 *OSMANLI DÜNYASINDA KİMLİK VE KİMLİK OLUŞUMU*

Kahraman Şakul, Baki Tezcan ve Karl K. Barbir tarafından derlenen **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu (Norman Itzkowitz Armağanı)** *kitabı tanıtıyor.*

92 AVRUPA RESİM TARİHİ

Zerrin İren Boynudelik, Avrupa resim tarihinde pek çok kez resmedilen **Yehudit Kitabı**'*ndan Yehudit ve Holofernes öyküsünü Artemisia Gentileschi'nin çizimiyle sunuyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 226, Ekim 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ekim 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

FRANSA İMPARATORİÇESİ EUGÉNIE'NİN MISIR SEYAHATİ

Geçen sayımızda **L'Illustration** *dergisinden Fransa İmparatoriçesi Eugénie'nin İstanbul'u ziyaretinin görüntülerini aktarmıştık. Derginin bir sonraki sayısında imparatoriçenin Mısır'da devam eden seyahatinden yansıyan görüntüler Beylerbeyi Sarayı ile Gezira Sarayı'nın mimarisini karşılaştırma fırsatı veriyor. Ayrıca dergiden Pompey Sütunu, Mısır Harabeleri ve kanal görüntüleri aktarıyoruz.*

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL

Geçen sayımızda *L'Illustration* dergisinin 6 Kasım 1869 tarih ve 1393 sayılı nüshasından Fransa İmparatoriçesi Eugénie'nin İstanbul'u ziyaretinin görüntülerini aktarmıştık. Hatırlanacağı gibi Eugénie'nin bu ziyareti, daha geniş bir seyahatin ilk ayağını oluşturuyordu. Bu seyahatin asıl hedefi, dönemin en büyük teknolojik başarısı olarak nitelenen Süveyş Kanalı'nın açılışına katılmaktı. 17 Kasım 1869 günü gerçekleşecek olan bu açılış, Fransa'nın dünya siyasetinde kendine biçtiği rolün parlak bir örneği olmaya adaydı. Bu yüzden de III. Napolyon'un eşi, Fransız İmparatorluğu'nu temsilen sembolik değeri yüksek bu gösterişli seyahate girişmişti.

Kapağında Paris'e yeni tayin edilen Prusya sefiri Baron Werther'in portresinin yer aldığı derginin bir sonraki sayısında (13 Kasım 1869 ve sayı 1394) bu seyahatin devamı yer almaktaydı. Eugénie Mısır'a ulaşmış, dönemin hıdivi İsmail Paşa'nın misafiri olarak Kahire'deki Gezira (Cezire) Sarayı'na yerleşmişti. Dergi de imparatoriçeyi takip ederek, İstanbul'dan son bir izlenim olarak Beylerbeyi Sarayı'nda kordiplomatik için verilen ziyafetten bir görüntüyü neşretmiş, ardından da onu Kahire'deki yeni ikametgâhı olan Gezira Sarayı'nın önünde İsmail Paşa ile birlikte resmetmişti. İki resim arasındaki bazı benzerlikleri gözardı etmemek gerekir. Beylerbeyi ve Gezira sarayları hemen hemen aynı tarihlerde inşa edilmişti. İkisinde de Avrupa'da o tarihlerde revaçta olan Oryantalist üslubun etkileri hissediliyordu. Gerçi bu konuda Mısırlılar Osmanlılardan bir adım öndeydi: Gezira Sarayı tamamen bu üslupta inşa edilmişken, Beylerbeyi henüz Abdülmecid döneminin Barok tarzının izlerini taşımakta, Şark unsurlarının kullanımı henüz ağırlıklı olarak süslemeler ve mobilya ile sınırlı kalmaktaydı. Bu anlamda Osmanlıların Moresk üslubu çok daha yoğun olarak kullandıkları ilk saray, Beylerbeyi'nden birkaç sene sonra inşa edilmiş olan Çırağan Sarayı olmuştur.

Dergide yer alan diğer görüntüler ise Mısır harabelerine ve kanalın görüntülerine ayrılmıştı. Kanalın açılışı için gelen ziyaretçiler, tipik bir şekilde dönemin turistleri gibi gezdirilmişti. Gezilen yerlerin arasında ise Pompey Sütunu adıyla bilinen, Arapçada ise "Amud al-Suwari", yani "Atlılı Sütun" olarak isimlendirilen Roma abidesi yer almaktaydı. Bu abide vesilesiyle dergi okuyucularına biraz arkeoloji ve tarih bilgisi aktarmakta, özellikle de Bonaparte'ın meşhur 1798 seferini hatırlatarak milli duygularını okşamaktaydı.

Diğer üç resim ise Süveyş Kanalı'nın güzergâhı üzerindeki bazı mekânların görüntülerini vermekteydi. Hıdiv İsmail'den adını alan İsmailiye kentinin kenarında kurulduğu Timsah Gölü bunların başında gelmekteydi. Bu gölün yanıbaşında Gabal Maryam (Cebel Meryem, Meryem Dağı) adındaki yükselti ismini İsa'nın annesinden değil, Musa ile Harun'un kız kardeşi Meryem'den almaktaydı. Timsah Gölü'nün hemen güneyinde Tusum adındaki diğer bir tepede ise Şeyh Hanedik adındaki yerel bir evliyanın mezarı bulunmaktaydı.

Bir taraftan kanalın temsil ettiği modernliğe, diğer taraftan ise hem Roma geçmişine hem yerel egzotizme sayfalarında yer veren *L'Illustration*, dönemin zihniyetini yansıttığı kadar, Şark'a bakışın ne gibi klişeler üzerinde oturduğunu ortaya koymaktadır.

İmparatoriçe hazretlerinin seyahati, İstanbul. İmparatoriçe hazretlerinin Beylerbeyi Sarayı'nın büyük salonunda kordiplomatiği kabulü.

M. Chlebowski'nin bir çiziminden.

İmparatoriçe hazretlerinin seyahati. İmparatoriçe hazretlerinin Kahire'deki ikametgâhı Gezira Sarayı.

M. Désiré'nin fotoğraflarıyla M. Auguste Marc'in çizimlerinden.

İMPARATORİÇE HAZRETLERİNİN ŞARK SEYAHATİ

Burada imparatoriçenin İstanbul seyahatinin son bir hatırasını yayınlıyoruz. İmparatoriçe hazretlerinin Beylerbeyi Sarayı'nda verdiği ziyafetler etkileyici bir ihtişam içinde gerçekleşti. Kordiplomatik ve şehrin Fransız kolonisi kendilerine saygılarını sunma şerefine nail oldular. Yayınladığımız görüntülerden biri bu iki ziyafetin ilkini resmetmektedir.

Şimdi de Mısır'a varalım.

Mısır bir bakıma eskiçağın izleriyle dolu gibidir; fakat burada Mısır sanatının kendi devasa eserleri dışında tarihin önemli olaylarına tanıklık eden anıtlar bugün oldukça nadir olduğundan, okurlarımızın dikkatini hıdivin misafirlerinin İskenderiye'nin yakınında temaşa edebildikleri Pompey (Pompeius) Sütunu'na çekmeye karar verdik.

L'ISTHME DE SUEZ. — Le lac Timsah, vue prise du Gebel-Mariam.

Süveyş Kanalı. Cebel Maryam'dan Timsah Gölü görüntüsü.

L'ISTHME DE SUEZ. — Gebel-Mariam, vue prise du lac maritime.

Süveyş Kanalı. Deniz Gölü'nden Cebel Maryam görüntüsü.

L'ISTHME DE SUEZ. — Toussoum'et le tombeau du cheik Ennedeck. — Dessins d'après nature de M. Riou.

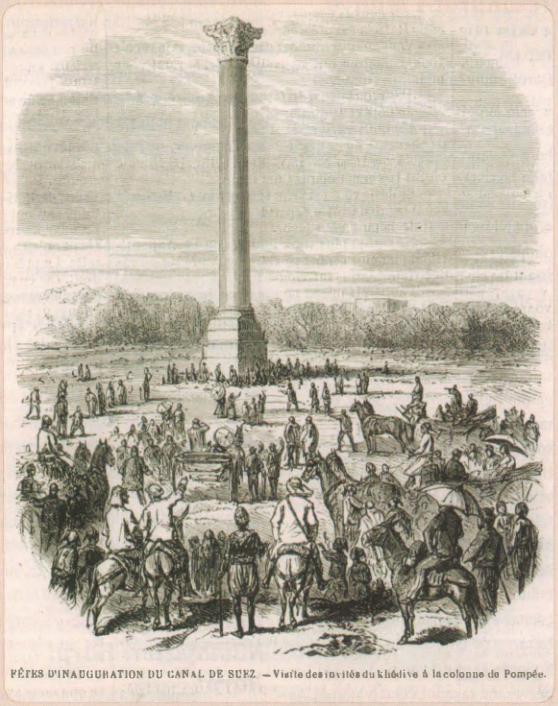
Süveyş Kanalı. Tuşum ve Şeyh Enedek'in mezarı.

M. Riou'nun yerinde çizimlerinden.

Arap kentinin güney kapısına yaklaşık çeyrek fersah mesafede bulunan ve Diocletianus Sütunu olarak da bilinen Pompey Sütunu, bir zamanlar İskenderiye'nin surları dâhilinde bulunuyordu. Minarelerden, dikilitaşlardan ve Faros (Kayıtbay) Kalesi'nden de yüksek olan sütunun bugün tek işlevi kalmıştır, o da açık denizden gelen gemilerle çölden gelen kervanlara uzaktan görünen bir işaret olması. Sütun, seksen altı buçuk ayak yüksekliğinde[1] ve gayet mükemmel bir şekilde işlenip cilalanmış yekpare pembe granitten yapılmıştır;[2] çapı dokuz ayaktır;[3] doğuya bakan tarafında biraz çatlamıştır; kurşunla tutturulmuş iki taş dizisine oturmuş çevresi altmış ayak uzunluğunda bir kaidenin üzerinde yükselmektedir. Ne var ki bu sağlamlık, barutla birkaç parçayı ayırarak kaideye zarar veren define avcısı Arapların açgözlülüğüne karşı bir teminat olamadı. Bu kadar ağır bir siklete sahip sütunun[4] sadece beş-altı ayak çapında, yani asıl kaidenin ancak üçte biri kadar boyutta silisli yığma taştan bir blokun üzerinde durduğu düşünüldükçe korkmamak elde değil. Zaten sütunun dikey çizgiden biraz ayrıldığı da fark ediliyor. Sütunun gövdesinin Yunan işi olduğu belli; fakat gri granitten yapılmış kaide ile kürsünün daha ağır ve kaba üslubundan MS 4. asra ait oldukları anlaşılıyor. Her şeye rağmen sütunun başlığı güzel bir etki bırakıyor; dokuz ayak yüksekliğinde olup Korint üslubunda ve dişsiz palmiye yapraklarıyla süslüdür. Bir zamanlar en tepesinde dev bir heykelin yer aldığı sanılmaktadır. Sütunun dibinde M. de Choiseul-Gouffier tarafından bulunan par-

çalara bakılacak olursa bu heykelin somaki taşından yapılmış olması gerekir.[5] Başlığın üzerinde heykelin oturacağı geçme hâlâ görülmektedir; bu geçme altı ayak iki parmak çapında ve üç parmak derinliğinde daire şeklindeki bir girintiden ibarettir.

Bu anıtın kökeni ve işlevi farklı varsayımlara neden olmuştur. Kaidesinin batı cephesine işlenmiş ve eskilikten bozulmuş ve neredeyse okunmaz hale gelmiş olan Yunanca bir yazıt, Mısır komitesinin[6] mimarı tarafından[7] dikkatlice kopyalanmış, ardından da ilk önce Villoison tarafından[8] *Magasin encyclopédique*'in beşinci cildinde,[9] sonra da Mısır komitesi tarafından büyük eserlerinde yayınlanmıştı.[10] Günümüzde Gardner Wilkinson'un[11] yeni çalışmaları sonucunda tamamlanan bu yazıt, bu sütunun Pompeius ya da Pompeianus adını taşıyan bir Mısır valisi tarafından İmparator Diocletianus'un şerefine dikildiğini anlıyoruz. Valinin adı bu anıtı Pompey'e atfeden hatalı geleneği izah ediyor.

FÊTES D'INAUGURATION DU CANAL DE SUEZ. — Visite des invités du khédive à la colonne de Pompée.

Süveyş Kanalı açılış kutlamaları. Hıdivin misafirlerinin Pompey Sütunu'nu ziyaretleri.

İzin verirseniz Pompey Sütunu'ndan imparatoriçenin Kahire'de ikamet ettiği saraya geçelim.

İmparatoriçe Kahire'deki ikameti müddetince Said Paşa'nın mimar Franz Bey'e inşa ettirdiği Nil Nehri üzerindeki Gezira Sarayı'nda oturacaktır.[12] Moresk (Arap) tarzındaki bu binanın imparatoriçeye ayrılan daireleri bu durum için özel olarak hazırlanmıştır. Çok geniş olan ve en az sekiz metre tavan yüksekliği olan yatak odasının duvarları mavi kapitone ipekle kaplı. Tavanda ise alegorik bir tema boyanmıştır. Mobilya, Sèvres porseleniyle bezenmiş ve bronz süslerle işlenmiş gül ağacındandır. Yazı masasının üzerinde Sèvres vazolarıyla bronzdan heykelcikler yer alıyor; sarkaçlı saat yerine ise şeffaf bir saat bulunuyor. Mısır hıdivi bu odaya imparatorun bir büstüyle veliahdın gümüşten bir heykelciğini yerleştirtmiş. Banyo odası mavi renkte, yatak odası gibi kapitone ipekle kaplıdır. Tuvalet altından, leğenler ise Sèvres porseleninden; XIV. Louis tarzındaki yaldız taçtan suni güllerden çelenklerin oluşturduğu bir saçak düşüyor. Büyük salon son derecede büyük. Tavanda arabesklerle çevrili alegorik bir konu resmedilmiş; ahşap levhalar kül mavisi renginde; duvarda sarı zemin üzerine çok renkli dallı nakışlı ipekli kumaşlar mevcut; pencere ve levhaların etrafı cilalı sedir ağacından sütunlarla çevrili; oturma takımları XIV. Louis tarzında yaldızlı ahşaptan; konsollar ise her tarzdan. Fransız sanatından ve mefruşatından ilham alan bu dekorasyonların kısa anlatımından sonra artık Batı etkisinin Mısır'da hissedilmediğini söylemeyeceksiniz, değil mi?

P. P.

DİPNOTLAR

1 Sütunun toplam yüksekliği 26,85 metredir.

2 Bu pembe granit, kızıl Aswan granitidir.

3 Alt kısmında 2,71 m.

4 Yekpare sütun gövdesinin tahmin edilen ağırlığı 285tondur.

5 Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier (1752-1817), 1776'da Yunanistan seyahatiyle ünlenecek, 1784-1791 tarihleri arasında ise İstanbul'daFransa büyükelçisiolarak görev yapacaktır.

6 Tam adıyla *Commission des sciences et des arts* (Bilim ve Sanat Komitesi), 16 Mart 1798 tarihinde kurulmuş ve çeşitli bilim ve sanatları temsil eden 167 üyeden oluşup Bonaparte'ın Mısır seferinde bilimsel tespit yapmak üzere yanına aldığı «âlimler ordusu».

7 Komitenin dört mimarı olduğuna göre söz konusu kişi şunlardan biriydi: Charles-Louis Balzac (1752-1820), Jean-Baptiste Lepère (1761-1844), Charles Norry (1756-1832) ve Jean-Constantin Protain (1769-1837). Bunların arasında Charles Norry en muhtemel aday gözükmektedir, zira sütunun ölçümlerini gerçekleştirmiş olan odur.

8 Fransız tarihçi ve filolog Jean-Baptiste Gaspard d'Ansse de Villoison (1750-1805).

9 *Magasin encyclopédique* (Ansiklopedik mahzen), 1792 ile1816 seneleriarasında yayımlanmış ve bütün bilimlerden makalelerin yeraldığı Fransız yıllık dergi.

10 Komitenin "büyük eseri" pek tabii ki *Description de l'Égypte* (Mısır'ın Tasviri) adıyla 1808-1819 seneleri arasında yayımlanmış olan raporudur. Bu dev eser, üçü «Mamut» boyutunda (100 x 81 cm) olmak üzere toplam 23 ciltten oluşmaktaydı. Bu ciltlerin 10'u metin, kalanları ise resim ve harita içermektedir.

11 John Gardner Wilkinson (1797-1875), İngiliz arkeolog ve Mısır uzmanı.

12 Gezira (Cezire) Adası'nda, Zamalek bölgesinde yer alan bu saray, Said (1854-1863) zamanında inşa edilmeye başlanmış, halefi İsmail (1863-1879) zamanında tamamlanmıştır. Saray, Alman mimar Julius Franz ile Fransız mühendis Régis de Curel'in eseridir.

Tezahürat-ı Milliye

4 EKİM 1912

İKDAM

Darülfünün Talebesinin Nümayişi

Balkan hükümetlerinin Hükümet-i Osmaniye'ye karşı aldıkları vaziyet-i harb-cûyâne, Osmanlılığın lâ-yezâl olan hissiyat-ı vatan-perveranesini [sonsuz vatan-perverlik hissiyatını] dün ulvi tecelliyat ile izhara bâdi olmuştur.

Darülfünün Talebe Cemiyeti tarafından evvelki gece verilen karar mucibince Darülfünün şuabât-ı muhtelifesi dün konferans salonunda ictima etmiştir. Salonda müdür muavinlerinden Sadık Bey tarafından bir nutuk iradından sonra saat on buçukta Darülfünün Hukuk, Edebiyat, Riyaziyat, Tıp ve sair şubeleriyle Mekteb-i Mülkiye talebesi, önde Darülfünün'a mahsus büyük bayrak olduğu ve her şube kendine ait bayrağı hamil bulunduğu hâlde Darülfünün'dan çıkmışlar ve doğruca Harbiye Nezareti'ne gitmişlerdir.

Yollarda kasaid-i vatan-perverane taganni eden [vatan-perver kasideler söyleyen] bu muhteşem kafile, Harbiye Nezareti Dairesi'nin önüne gelmiş ve harp lehinde icra-yı nümayiş eylemiş, vatan-perverane nutuklar irad olunmuştur. Harbiye Nazırı Paşa hazretleri o esnada makamlarında bulunamadıklarından bu tezahürat-ı vatan-perveraneye karşı Müsteşar Fuad Paşa hazretleri tarafından bir nutk-ı beliğ irad olunmuş, müşârünileyh hazretleri izhar olunan galeyan-ı milliye takdir-hân olduktan sonra hükümetin uhdesine terettüp eden vazifeyi ifâ edeceğini beyan etmiştir.

Galeyan-ı hamiyetle müteheyyic bir hâlde bulunan vatandaşlarımız oradan Bâb-ıÂli'ye gelerek aynı nümayişlerde bulunmuş ve harp lehinde müteaddid nutuklar irad etmişlerdir. [....]

Nümayişçiler doğruca Yıldız'a azimetle saray-ı padişahî pişgâhında ahz-ı mevki etmişlerdir. Müctemin bu esnada bilâ mübalağa on bini mütecaviz idi.

Zat-ı şevket-simat hazret-i padişahî mabeyin dairesinin orta penceresini teşrif buyurmuşlardır. Kafile-i muhteşem [...] padişah hazretlerinin teşriflerini görünce olanca kuvvetleriyle alkışlamışlardır. Alkış sadası ortalığı doldurmakta ve zat-ı şahane mütemadiyen selâm-ı mülûkaneleriyle nümayişçileri taltif buyurmakta idi.

Darülfünün talebesinden bir genç bütün hazıruna vekâleten bir nutk-ı beliğ irad ederek vatanı tecavüzat-ı a'dâdan [düşmanların sayısız tecavüzlerinden] muhafaza için kanlarını ibşâr edeceklerini ve vatanımızın muhafazası uğrunda muazzam hükümdarımızın her bir emir ve irade-i seniyelerini canla, başla telakki ve ilk hamlede harbe ibtidar edeceklerini ve cengaverlikleriyle bütün dünyayı titreten o muazzam ecdadın kahraman ahfâdı olduklarını bu suretle ispat edeceklerini beyan etmişlerdir.[....]

Dünkü Büyük Nümayişler: Harp! Harp!

5 EKİM 1912

TANİN

Sultanahmet'te, - Harbiye Nezareti'nde – Türbe-i Fatih'te

Artık Osmanlılığın kalb-i vatan-perveranesi bütün kuvvetiyle cûş ü hurûşa geldi. Milletin şu anda hayat ve mevcudiyetini istilâ eden yalnız bir emel, bir gaye-i hayal var: Harp, harp, harp!

Dün Sultanahmet meydanında [....] Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin teşebbüsü ile tertip edilen bu milli mitinge iştirak eden muhtelif heyetler öğleden sonra toplanmaya başlamış, saat tam ikide artık o koca meydan iğne atılmaz bir hâle gelmişti.[.....]

Ba'de'z-zuhr saat ikide nutuklar başladı. İptida sabık Edirne Mebusu Talat Beyefendi kürsü üzerine çıkarak oraya toplanmış olan cemm-i gafîri selamladıktan ve ictima etmiş olan ahaliye miting heyeti namına beyan-ı teşekkür eyledikten sonra Sinop Mebus-i sabıkı Hasan Fehmi Efendi hazretlerini takdim etmiştir. [...]

Hasan Fehmi Efendi'den sonra mitinge iştirak eden dava vekilleri heyeti namına Celal Arif Bey beyan-ı hissiyat etmiştir.

Celal Arif Bey Balkan hükümat-ı seferesi tarafından hiçbir hak ve hakikate müstenit olmayarak hâkimiyet-i milliyemize vuku bulan müdahaleyi teşrih ettikten sonra bugün bu meselenin almış olduğu şeklin ancak top ve tüfek ile hâllolabileceğini beyan ederek şu sözleri ilave eylemiştir:

"Şu karşımda gördüğüm kitle-i muazzama-i müheyyiice içinde hiçbir fert tasavvur edemem ki harpten kaçsın. Şu üstümüzde temevvüç eden bayrakları yakında Çetine'de Akropol tepelerinde, Belgrat ve Sofya şehirlerinde her gün göreceğiz."

Celal Arif Bey alkışlar içinde kürsüden inerek mevkiini Ayan-ı kiramdan muhterem Besaryan Efendi'ye terk etmiştir.[...]

Besaryan Efendi "Ben şimdi buraya nereden geldim biliyor musunuz? Sirkeci İstasyonu'ndan geliyorum. Orada yine bilseniz neler gördüm! Orada düşman ile harbe giden Osmanlı arslanlarını gördüm ve sevincimden ağladım.[....]

Buraya uzun uzadıya söylemek için gelmedim. Şimdi söz zamanı değil. Top ve tüfek ile konuşmak zamanıdır. Yalnız kısaca bir iki söz söyleyeceğim: Mert olmayanlar daima yalanla yaşarlar. Şu düşmanlar Rumeli'de, Makedonya'da zulümden, adaletsizlikten bahsediyorlar. Onlar bu adaletsizliği kaldıracaklarmış. Bu iddia bir Bulgar, bir Sırp, bir Rum için, biz anasır-ı gayr-i Müslime için bir hakarettir! Biz hırz ve Osmanlı hürriyetinden başka bir şey istemeyiz(alkışlar). Onlar güya bizi medeniyete sokacaklarmış! Onların medeniyetini biz biliyoruz: Çocukları öldürmek, aileler söndürmek, yağma-girlik etmek medeniyeti.[...] Efendiler son sözüm şudur: Yaşasın harp!

(Yaşasın harp, Yaşasın harp. . . Nidaları)

Besaryan Efendi'den sonra kürsü-i hitabeti Aydın Mebus-i sabıkı muhterem Ubeydullah Efendi işgal etmiş ve Rumeli'ndeki komşu düşmanlarımızın iz'âcât-ı

mütevaliyesinden kurtulmak için , "kan ve kılıcın timsali" olan bayrağımızın şan ve şerefini muhafaza için kılıçlarımızı kınlarından çekmek zamanı geldiğini söylemiştir. [....]
Bundan sonra Osmanlı Taşnaksütyun Cemiyeti namına Sivas Mebus-i sabıkı Paşayan Efendi söz almış ve namına idare-i kelâm ettiği heyet her ne kadar bir sosyalist cemiyeti olarak esasen harp aleyhtarı ise de haksız yere vatana vuku bulacak bir tecavüz üzerine kendileri bi'z-zarure bu prensipten inhiraf a mecbur ve harbe taraftar olacaklarını beyan etmiştir. [.....]
Bunun üzerine muallim-i muhterem Yusuf Akçura kürsü-i hitabete gelerek Türk Ocağı ve Türk Yurdu namına ishar-ı hissiyat etmiş ve bütün Türklerin haslet-i milliyeleri icabı olarak vakar ve metânetle düşmanlarına müdafaa ve haklarına tecavüz olunduğu hâlde bütün manasıyla kanlarının son damlasına kadar meydan-ı cidal ve mücahedeye atılacaklarını söylemiştir.[.....]
Nihayet kürsüye İzmir Mebusu Nesim Mazliyah Efendi çıkarak muhtasar, fakat veciz bir nutuk irad ettikten sonra mevkiini hatib-i muhterem Ömer Naci Bey'e terk etmiştir.
Ömer Naci Bey heyecanlı, vatan-perverane nutkuyla bütün sâmiini müstagrık-ı vecd etmiş ve hutbesine nihayet verdiği hâlde bütün samiin kanaat etmeyerek daha sözünde devam etmesini rica etmişlerdir. Hatib-i muhterem bir müddet daha söyledikten sonra miting heyetini Türbe-i Fatih'i ziyarete davet ederek sözüne hatime vermiştir. [.....]
Heyetler Sultanahmet meydanına geldikçe Hapishane-i Umumi'nin önünde tevakkuf etmekte ve mahpus olduğu odadan dışarıya bakan sermuharririmizi: Yaşasın Cahit Bey! Nidalarıyla alkışlayarak hidemat-ı vataniyesinin en büyük mükâfatı olan muhabbet-i kalbiyelerini göstermekte idiler. Hüseyin Cahit Bey bu alkışlara: Yaşasın vatan! Yaşasın harp! Avazesiyle mukabele etmiştir.[.....]

Konak Araba Atları

7 EKİM 1912
TANİN

Nakliyat-ı askeriye için araba beygirlerinin hükümetçe alınmakta olduğu malumdur. Maişetleri arabalarından kazanacakları birkaç paraya münhasır olan erbâb ihtiyac-ı müdafaa-i vatana iştirak vazifesi karşısında kemâl-i memnuniyetle hayvanlarını hükümete teslim ederken konaklarında müteaddid arabaları ve çift çift hayvanları mevcut olan erbâb-ı servete de büyük bir vazife terettüp etmektedir. Hele Vükelânın bu bâbda pişva [önder] olmaları iktiza eder. İhtimal ki şimdiye kadar araba hayvanlarını; hiç olmazsa bir çiften fazlasını cihet-i askeriyeye teslim etmişlerdir. Fakat efkâr-ı umumiye bundan haberdar olmadığı cihetle nahoş bazı telâkkiyat meydan alıyor. Binaenaleyh vükelâmızdan, ayanımızdan vesair ağniyamızdan [zenginlerimizden] rica ederiz, kendilerinin hissiyat-ı mütevâzıâneleri ilan-ı keyfiyete mani olsa bile efkâr-ı umumiyeyi nafile bir sü-i zanna kapılmaktan kurtarmak için olsun bu yoldaki hareket-i hamiyet- perveranelerini gazetelere haber versinler, biz de kemâl-i memnuniyetle onları yazalım.
Şimdilik haber aldığımıza göre Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa ile ayandan Reşit Akif Paşa araba atlarını cihet-i askeriyeye alelusul vermişlerdir. Bu havadisi diğer zevat-ı fihama aid haberlerin de takip edeceğini ümit eyleriz.

Muharebe Başladı: Evvela Karadağ!

9 EKİM 1912
TANİN

İlan-ı Harp – Brana'ya Tecavüz- İşkodra ve Tuz Mıntıkası – Brana Kazası
Karadağ'ın İlan-ı Harbi
Dün zevali saat on buçuğa doğru Beyoğlu'nda Karadağ Sefarethanesi'nin arması indirilerek içeriye alındı. Bunu görenler derhal harp ilan edildiği hükmünü vermekte tereddüt göstermemişlerdi. Beyoğlu'nun her tarafında büyük heyecanlar hüküm-ferma oldu. Harbin ilanı olan bu arma meselesinin neticesi çok sürmeyerek anlaşıldı.
Karadağ Maslahatgüzarı Plamenac saat on bir buçukta Hariciye Nezareti'ne geldi ve Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Meclis-i Vükelâ'da olduğunu öğrenerek Makam-ı Sadaret'e azimetle Hariciye Nazırı'na meâlen dünkü ilavemizde neşrettiğimiz ültumatomu tebliğ etti.
İlan-ı harbin bu suretle vuku bulacağına hiç de intizar edilmediği için bu hareket birdenbire hayretle telakki edilmiştir.
Kat'-ı münasebet notasını diğer Balkan hükümetlerinin notaları da takip edeceği pek tabii görüldüğünden bir iki saat sonra Sırbistan Sefiri'nin de aynı harekette bulunduğu şayi olmuşsa da bilâhare teeyyüd etmemiştir.[....]
Tebliğ-i Resmi
Bu sabah (dün) Karadağ Maslahatgüzarı Plamenac tarafından Hariciye Nezareti'ne tebliğ edilen bir notada Devlet-i Osmaniye ile Karadağ beyninde mütemadiyen tahaddüs eden ihtilafat ve sü-i tefhimatın izalesi için şimdiye kadar her türlü tedabire müracaat edildiği hâlde temin-i maksat mümkün olmadığından bahis ile Kral Nikola'nın emriyle hükümetin beyninde münasebatın bugünden itibaren kat' edildiği ve gerek Karadağ'da ve gerek Memalik-i Osmaniye'de mukim kardeşlerinin temin-i hukuku Karadağlıların silahlarına tevdi edildiği beyanıyla ilan-ı harp olunduğu bildirilmiştir.
Karadağ Maslahatgüzarı bugün İstanbul'u terk edecektir. Çetinye'de bulunan Osmanlı Maslahatgüzarı'na da sefaret evrakını Almanya Sefarethanesi'ne teslim ile derhal Karadağ toprağını terk etmesine dair hükümet-i seniye tarafından telgrafla emir verilmiştir.[.....]

Gönüllü Alayı Teşkilatı

10 EKİM 1912
İKDAM

Memalik-i Osmaniye'nin her tarafından vuku bulan müracaatlar

üzerine şimdiye kadar yalnız Erkân-ı Harbiye Dairesi İkinci Şubesi'nde dört bin gönüllü kaydedildiği istihbar edilmiştir. Ancak şube-i mezkürenin meşâgil-i kesîresi münasebetiyle gönüllü kaydı muamelesinin teşkilatına memuriyet-i munzamme olarak Dersaadet Merkez Kumandanı Safvet Bey memur edilmiştir.

Gönüllüler bölük bölük teşkil olunacaklardır. Her bölük iki yüz kişiden mürekkep olacaktır. Bu bölüklere münasip zabitan tayin edilecek ve gönüllü efrada Mekteb-i Harbiye efendilerinden muallim tayin olunacaktır.

Gönüllü efradın gündüzleri silah ve idman talimleri ve talimlerin hitamına kadar geceleri hanelerinde geçirmeleri karar-gir olmuştur.

Muhaceret Devri

14 EKİM 1912

TANİN

Hadisat-ı ahire maatteessüf Bulgaristan ve Sırbistan'da sakin Müslümanlar terk-i dâr ve diyar etmelerini intac eylemiş olduğundan şu son birkaç gün zarfında şehrimize muhaceret edenlerin miktarı 1.500 kişiye baliğ olmuştur. Ahiren haber aldığımıza göre hükümetçe muhacirinin çektikleri müzayaka [sıkıntı] istihbar olunmakla bunların ivâ [yerleştirme] ve iskanları için tedabir-i lazıme ittihazı tasavvur olunmuş ve ilk hatve olmak üzere Şehremaneti'nde bir komisyon teşkil edilmiştir.[....]

Şehremaneti'nce şimdilik sarf olunmak üzere (1.000) lira tahsis edilmiş ve dünden itibaren iskânlarına başlanmıştır.

Dün İkinci Daire dâhilinde bazı binalar isticar edildiği gibi Üçüncü Dire dâhilinde de on beş konak kiralanmıştır. Bugün Mari Terez vaporu Varna'ya giderek oradaki Müslümanları şehrimize getirecektir.

Ekmek Meselesi

17 EKİM 1912

TANİN

Ahval-i hazıra münasebetiyle İstanbul'da ekmek bulmak pek güç olduğunu dünkü nüshamızda yazmıştık. Bu bâbda Birinci Daire-i Belediyece bazı tedabir ittihaz edildiğini de dün öğrendik. Şu aralık ekmek bulmak hususunda görülen müşkülatın başlıca sebebi olmak üzere dünkü nüshamızda da yazdığımız vechile İstanbul'da pek çok kahraman misafir bulunmasıdır. Birinci Daire-i Belediye mecliste bu noktayı teyakkun ederek ekmek çıkaran diğer fırınlara muavenette bulunmak üzere simit ve poğaça tabhiyatını [pişirmeyi] men ile simitçi ve poğaçacı fırınlarının da münhasıran ekmek çıkarmalarını taht-ı temine almak istemiştir. İşte bu suretle memleketin ihtiyac-ı hazırıyla mütenasip ekmek yetiştirilecektir. Daire-i mezkûre ittihaz edeceği bu tedabirden bâhis bir tezkere kaleme alarak icra-yı icabatı selamet-i memleket namına Şehremaneti'ne bildirilmiştir. Birinci Daire'ye böyle bir tedbire tevessül ettiğinden dolayı beyan-ı memnuniyet etmek lazım gelir. Fakat işi iş'ar ve istiş'ârla geciktirmek de tedbir bulmak derecesinde mühim olduğu için un mevcudu noksan olmayan İstanbul'da herkesi aç kalmak tehlikesinden kurtarmak için derhal tedabir-i mukarrerenin tatbiki lazım gelir.

Bütün Hudutlarda Muharebe Ediliyor

19 EKİM 1912

TANİN

Bulgaristan — Sırbistan — Karadağ - Yunanistan

Nihayet dört isim yan yana geldi. Düne kadar Yunanistan hesaptan hariç kalır gibi olmuş, fakat dün vakt-i zuhrda [öğle vaktinde] Garbyaris'in tevdi eylediği ilan-ı harp notası bu meseleyi de halletmiştir. Nihayet Osmanlı Ordusu için kendisini gösterecek, büyük bir milletin, büyük ve şanlı bir müdafa-i hukuku olduğunu isbat edecek gün gelmiştir. Ve biz de bütün varlığımızla eminiz ki bu kahraman ordumuz vazifesini hakkıyla ifâ edecektir, düşmanlara haddini bildirecektir.

Dün artık bütün hudutlarda ateş başlamıştır. Bazı taraflarda tedâfüî [savunma], bazı taraflarda da taarruzi bir surette başlayan muharebat hakkında geç vakte kadar sarih malumat gelmiş değildi.

Bulgaristan Hududunda

Dün akşam geç vakit aldığımız haberlere göre Bulgaristan hududu üzerinde Kırkkilise, Edirne Cuma-i bâlâ mıntıkalarında tarafeyn pişdârları arasında müsademat başlamıştır. Geç vakitlere kadar devam etmiştir. Sarih malumat yoktur.

Sırbistan Hududunda

Priştine'nin şimalinde Podiyova (?) mıntıka-i hududiyesinde Prepolaç (?) mevkiinde Asakir-i Osmaniye tarafından Sırbistan üzerine taarruz harekâtına başlanmış, Sırbistan'a karşı icra edilecek hücumlar için ehemmiyetli bir nokta olan burada düşman kâfi derecede kuva-yı imdadiye alarak hücumu def için pek ziyade uğraşmışsa da Asakir-i Osmaniye buna karşı kemâl-i besâletle müdafaa ederek gönüllü kuva-yı cedidenin yürüduna kadar mukavemet etmiş, gönüllü kuvveti geldikten sonra da Sırpları püskürtmüştür.[....]

Karadağ Hududunda

Karadağ hududundaki harekât hakkında malumat yoktur.[...]

Yunan Eşkıyası

Haber aldığımıza göre Adalar Denizi'ni boş bulan Yunanlılar adi kayıklarla Selanik Vilayeti sahilinin ekser nikatına bilhassa Kesendire ve Katerin sahillerine büyük büyük eşkıya çeteleri çıkarmaktadırlar. Hükümetçe lazım gelen tedabir ittihaz edilmiştir.

Yunanın Verdiği Nota

Dün Yunan Sefiri Griparis tarafından Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'ye tebliğ edilen notanın metni ber-vech-i âti idi:

Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan hükümetleri namına verilmiş olan müttehidü'l-meal notaya Bâb-ı Âli'ce bir cevap verilmemiş olduğu gibi aynı zamanda Sırp mühimmat-ı harbiyesinin ve Yunan vaporlarının tevkifi ve bunlardan başka Hükümet-i Osmaniye tarafından her türlü hukuk-ı düvel kavaidi hilafına kat'-ı münasebet edilmiş olması mülâbesesiyle ahval-i siyasiye pek ziyade kesb-i vahamet etmiş olduğundan Yunanistan Hükümet-i Kıraliyesi'nin maatteessüf silaha müracaat zaruretinde kalmış olduğunu beyan ederim. Griparis

Bir Eczacının Gözüyle Osmanlı Ülkesi!

Reinhold Lubenau Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun 1587'de Osmanlı İmparatorluğu'na yolladığı elçilik heyetinde eczacı olarak bulunuyordu. Yazar, Tuna nehri üzerinde işleyen gemilerle başlayan yolculuğu sırasında Komorn, Estergon, Budin kalelerini ve Mohaç meydan savaşının geçtiği yeri inceden inceye tarif eder. Belgrad'dan itibaren kara yolculuğu başlar. Günümüzde Sırbistan ve Bulgaristan olarak tanımlanan ülkelerden geçerek Niş, Sofya ve Filibe kentleri üzerinden Osmanlı başkentine ulaşılır. Kente dair döneme ilişkin tarihi bilgiler çok sınırlı olduğundan günlüğün bu bölümü yapıtın doruk noktasını oluşturur. Lubenau bazı elçilik görevlileriyle birlikte Bursa, Mudanya, Karamürsel, İznik, İzmit kentlerini gezme fırsatını da bulur ve buraları da aynı şekilde anlatır. Yazarın ülkesine dönüş yolculuğu da çok ilginçtir. Çünkü bu yolculuğu bir Osmanlı kadırgasıyla yapar. Bu kadırga, kaptanıderya Hasan Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı donanmasına mensuptur. Böylece yazarımız bir Osmanlı donanmasıyla neredeyse tüm Akdeniz'i dolaşan tarihteki ilk ve tek "seyyah" haline gelir. Kitabın bu bölümünü ilginç kılan, sadece kadırgadaki forsaların yaşamının anlatılmış olması değildir; tarih, coğrafya, botanik ve zooloji bilimleriyle ilgilenenler de, keskin bir gözlem yeteneğine sahip olan bu genç eczacının özellikle doğa bilimleri hakkında yaptığı açıklamaları merakla okuyacaklardır.

Kitapyayınevi

www.kitapyayinevi.com

Α
ΛΕ
Α
ΛΕ

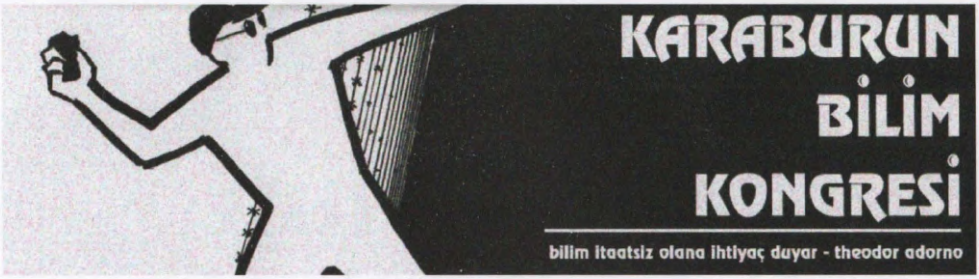
Zeugma'nın Esin Perileri yüzyıllar sonra yeniden uygarlığın hizmetinde...

Zeugma'nın yeni hazinesi, Muzalar **"Esin Perileri"** Evi, gün yüzüne çıkıyor. Türkiye'nin Bankası olarak bu eşsiz kültürel projeye destek vermekten mutluluk duyuyoruz.

EN BÜYÜK YATIRIMIMIZ GELECEĞE

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Türkiye'nin Bankası

KARABURUN'DA BİLİMİ VE YAŞAMI ÖRGÜTLEMEK

Teması "Kapitalizm Kıskacında: Doğa, Toplum, Teknoloji" olarak belirlenen Karaburun Bilim Kongresi'nin yedincisi 5-9 Eylül 2012 tarihleri arasında Karaburun- Mordoğan'da gerçekleşti. Kongre kapsamında çeşitli etkinliklerle birlikte doğal yıkımdan teknolojik gelişmelere, çalışma yaşamından sosyo-ekonomik yapıya, üniversiteden anayasaya kadar birçok konuda sunumlar ve tartışmalar gerçekleştirildi.

DOĞAN EMRAH ZIRAMAN

Sahada sağ açıkta oynayan ama politikada her zaman sol açıkta yer alan, Türkiye'de sporda, özellikle de, futbolda devrimci sendikal hareketin kurucusu Metin Kurt'un, kongreden çok kısa bir süre önce hayata veda etmesinin burukluğu ile yedinci kongremizi 5- 9 Eylül 2012 tarihleri arasında gerçekleştirdik.

Yedinci kongrenin ana temasını "Kapitalizm Kıskacında: Doğa, Toplum, Teknoloji" olarak belirlemiştik. Bunu yaparken temel amacımız kapitalizmin "değer olan her şeyi kaynak görmesi" anlayışından "kaynak olan her şeyi değer kabul etmesine" doğru evrilen ve tam da bu nedenle kelimenin tam anlamıyla insanoğlunun yaşam alanlarını talan eden sürecini geniş kapsamlı olarak ele almaktı. Akademi başta olmak üzere soruna dair cümlesi olan geniş bir katılımcı grubu ile birlikte; doğa için mücadeleleri, yeni üretim süreçleri/teknolojileri, ekoloji bağlamında kapitalizm ve sosyalizmi, Marksizm'de teknoloji tartışmaları gibi pek çok konuyu ele aldık.

Tema başlıklarımızdan biri doğa olunca ve Karaburun Yarımadası son 1-2 yılda doğa katliamını kelimenin tam anlamıyla karada (ağaçlık ve sit alanlarının tahribatı ile dikilen rüzgâr enerji santralları) ve suda (kıyaya sürekli yakın yerlerde kurulan balık çiftlikleri ile) yaşayan bir bölge olunca, Karaburun Yarımadası'nda yaşayanların da kongreye ilgisi ve katılımları geçen yıllara oranla daha fazlaydı. Katılımın fazla olmasını sağlayan tek başına kongre teması değildi elbette. Bunun yanı sıra bölge halkının son 1 yıl içinde bölgedeki doğa tahribatına karşı geliştirdikleri duyarlılık ve eylemlerin de payı önemliydi. Aslında, kongrenin tam da amaçladığı, bilim ve hayatın mücadelesinin birlikteliğini bu yıl biraz daha yoğun biçimde bir araya getirdiğimizi söyleyebiliriz. Her yıl yapılan Karaburun Yarımadası ile ilgili forumların yanı sıra, bu yıl ilk defa Karaburun Yarımadası ile ilgili bildiriler de kongrede sunuldu.

Kongrenin teması dışında bu yıl ilginin yüksek olduğu oturumlar arasında hâlâ tutuklu bulunan akademisyen ve öğrencilerin şahsında yapılan Müge Tuzcuoğlu ve Osman İşçi oturumları oldu. Kongrenin kapanış oturumu da tüm tutuklu akademisyen ve öğrencilere ithaf edildi.

Karaburun'da bu yıl da, kongrelerin sadece oturumlardan ibaret olmadığını yeniden görme ve yaşama fırsatı yakaladık. Sunum yapanlar ve dinleyicilerin oturum süresince bitmeyen konuları tartışmak için girdiği etkileşim salonlarla ve saatlerle sınırlı kalmadı. Özellikle bu yıl sosyal programın gece ayağının istediğimiz gibi yoğun olamamasının bir artısı olarak, katılımcılar geceleri de oldukça yüksek sayılarda bir araya gelerek, küçük gruplar halinde kâh eğlendiler, kâh ayaküstü kendi forumlarını yarattılar.

Özellikle öğrenci katılımındaki yoğunlukta bir değişimden bahsedemeyiz. Çeşitlilik konusunda sosyal bilimde yer alan öğrencilerin ilgisi yanında fen bilimleri alanından gelen öğrenci katılımı istediğimiz noktaya bu yıl da ulaşamadı.

Tebliğ ve oturum konuşmacıları dışında yedinci kongrede ilk defa poster sunumlarına yer verdik. Genellikle fen bilimlerinde sıklıkla kullanılan bu sunuş biçimi hem kongre düzenleyicileri olarak bizlerin hem de katılımcılar bakımından yenilikleri ve zorlanmaları da beraberinde getiren bir deneyim oldu. Devam etmesi için çabalamak gerekiyor.

Film ve sergiler de kongrede çoğunlukla tema çerçevesinde yer aldı. Ancak Van Depremi'ni konu alan depremzede çocuklar tarafından çekilen

Bu yıl tema başlıklarından birinin doğa olarak belirlenmesi Karaburun Yarımadası'nda yaşayanların kongreye katılımını artırdı.

fotoğraf ve Van 100. Yıl Üniversitesi Resim Bölümü öğrencileri tarafından yapılan resim sergilerinin özellikle etkileyici olduğunu söylemek gerekir.

Kongrede en ilginç oturum olarak, "Medya ve İktidar" oturumunu gösterebiliriz. RedHack'in (Kızıl Hackerlar'ın) da ele alındığı oturumda, RedHack oturuma tweeter üzerinden dâhil oldu. Başlangıçta sunumun içeriğini yanlış anlayarak bir karşı duruş sergileseler de, yanlış anlaşılma çözülünce oturum ve kongreye desteklerini sunan tweetler attıkları gibi, gelen bazı soru ve yorumlara karşı da anında görüş bildirdiler.

Karaburun Gündelik Yaşam, Bilim ve Kültür Derneği kongre dışında bu yıl da Karaburun Ekonomi Politik Atölyesi'ni düzenledi. Katılım talebinin ve katılımın yoğun olduğu atölye devamında gerçekleşen kongreyle de ilişkilenerek gerçekleşti.

Anayasanın ele alındığı son oturumda konuşmacılar mevcut anayasa tartışmalarının belki de hiç değinmediği alanlardan (bizzat hukuk, yasa, anayasa olgusunun özünün tartışılması; anayasanın sınıfsal yapısıyla birlikte onun kapitalizm karşıtlığı ile değerlendirilmesi; her türlü cinsel kimliklerin baskılanmasına karşıt olarak bir "gökkuşağı anayasası" tasavvurundan) hareketle önemli bir tartışma yürüttüler.

Kongreyi 7 yıldır düzenleme inadı ve bu inadın akademinin sınırlarına hapsolmadan karşılık bulması, umudumuzu ileriye taşımada öncelikli bir motivasyon oldu, oluyor. Bundan dolayıdır ki, öncelikli olarak kapitalizm dışında bir var oluşun yeni mihenk taşlarını arama amacımızın önemli bir durağı olan Karaburun Bilim Kongresi'nin rotasını "bilimin itaatsizlere ihtiyacı olduğu" bilinci ile 8. yılına doğru çevirmiş bulunuyoruz.

DOĞAN EMRAH ZIRAMAN
KARABURUN BİLİM KONGRESİ DÜZENLEME KURULU

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM ve BİLGİ İLE DOLU 8 CİLTLİK BİR KAYNAK

İMPARATORLUK, MİMARİ VE KENT: OSMANLI – FRANSIZ KARŞILAŞMALARI (1830-1914)

Geçtiğimiz günlerde de (13 Eylül Perşembe günü), 18.30- 20.00 saatleri arasında SALT Galata'da Zeynep Çelik ve Edhem Eldem'in katıldığı bir söyleşi gerçekleştirildi. New Jersey Institute of Technology'de Mimarlık ve Tasarım Bölümü'nde Mimarlık Tarihi profesörü olan Zeynep Çelik'in son kitabı çerçevesi üzerinden yürütülen tartışmada, kitabın ortaya koyduğu metodolojik, tarihsel ve kuramsal sorunlar irdelendi.

Zeynep Çelik ve Edhem Eldem.

Fotoğraflar: Mustafa Hazneci.

NİLAY ÖZLÜ

SALT tarafından yayımlanmış olan *İmparatorluk, Mimari ve Kent: Osmanlı – Fransız Karşılaşmaları (1830 – 1914)* başlıklı eser, imparatorluk inşası ve modernite konularını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. 1830 ve 1914 yılları arasında Fransa'nın Kuzey Afrika sömürgeleri olan Cezayir ve Tunus'ta gerçekleştirmiş olduğu projeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerine yaklaşımı ile karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarken, geç dönem Osmanlı merkez-çevre ilişkisine de özgün bir yaklaşım sunmaktadır. 2010 yılında Society of Architectural Historians tarafından Spiro Kostof ödülüne layık görülen kitap, emperyalizm, oryantalizm ve kolonyalizm kavramlarını sadece Batılı bir perspektiften değil, Osmanlı özelinde de tartışmaya açmaktadır. Kitapta kullanılan arşiv belgeleri, salnameler, mimari planlar, özgün fotoğraflar ve kartpostallar ise yapılı çevre ile politika arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermekte ve Doğu-Batı, merkez-çevre sorunsallarına farklı bir perspektiften bakmaya olanak sağlamaktadır.

Özellikle geç Osmalı dönemi mimarlık, kent tarihi ve temsiliyet sorunsallarına odaklanan önemli eserlere imza atmış olan Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century* (1986); *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth Century World's Fairs* (1992); *Urban Forms and Colonial Confrontations: Algiers under French Rule* (1997); *Empire, Architecture, and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1914* (2008) gibi eserleri ile mimarlık ve kent tarihi alanında uluslararası bir yer edinmiştir. Çelik, geçtiğimiz hafta düzenlenen söyleşide ise SALT tarafından Türkçesi yayımlanan son kitabı üzerine değerlendirmelerde bulundu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Edhem Eldem'in katılımı ile söyleşi, kitabın içeriği ile sınırlı kalmayıp, Osmanlı tarih yazımı sorunlarının da masaya yatırıldığı bir platforma dönüştü. Geçtiğimiz sene Zainab Bahrani ile birlikte *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji'nin Öyküsü, 1753- 1914* (2011) isimli kitaba imza atan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun arkeolojiye bakışını historiyografik olarak değerlendiren *Geçmişe Hücum* sergisinde de birlikte çalışan iki akademisyen oryantalizm, emperyalizm, kolonyalizm gibi kavramlarla ilgili farklı yaklaşımlarını dile getirdiler.

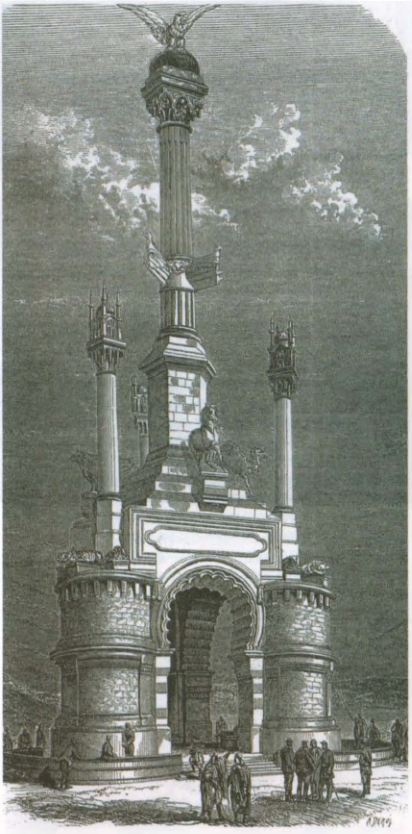
Zeynep Çelik söyleşinin ilk yarısında *İmparatorluk, Mimari ve Kent* isimli eserini nasıl bir yaklaşımla kaleme aldığını samimi bir şekilde değerlendirdi. Bu kitabın paralel iki ilgi alanının kesişmesi sonucu ortaya çıktığını belirten Çelik, 19. yüzyıl mimarlık ve kent tarihi ile Kuzey Afrika'daki Fransız

kolonyalizmi üzerinden mimarlık ve kent planlaması ile politika ilişkisini okumayı amaçladığını belirtti. Öncelikle, tarih yazımında Kuzey-Güney, Doğu-Batı gibi vektörel karşılaştırmalardan kaçınmaya çalıştığının altını çizen Çelik, daha önceki çalışmalarında kendisinin de benzer yanlışlara düştüğünü belirtti. Karşılaştırmalı tarih çalışmalarında 'Batılılaşma', 'Doğu-Batı etkisi' gibi tek yönlü etkiler yerine daha karmaşık ilişki ağlarını ortaya koymayı hedeflediğinin altını çizdi. Bu anlayışa örnek olarak, 1865 yılında III. Napoléon'un Cezayir ziyaretini kutlamak üzere Viollet-le-Duc tarafından tasarlanan bir anıt projesini gösterdi. Hayata geçmeyen bu projede Cezayir'i temsil etmek üzere tasarlanan üç direğin üzerine Edirne Selimiye Camii'nin ufak modellerinin oturtulduğu görülmektedir. Otuz yıl kadar sonra ise Şam'ı Medine'ye bağlayan telgraf hattının açılışını kutlamak üzere, Osmanlılar İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'ya bir anıt sipariş vermiş, bu yapıda ise benzer bir düzenleme ile bir sütun üzerinde bir cami figürü yerleştirilmiştir. Ancak bu sefer kullanılan cami modeli Sinan'ın Selimiye'si değil, II. Abdülhamid'in Yıldız Camisi'dir. Çelik'e göre, bu örnek üzerinden Paris, Cezayir, İstanbul ve Şam arasındaki ilişkiler ağının ne kadar karmaşık ve dolaylı olduğunu görmek mümkün görünmektedir. Bu anlayışla gerçekleştirilen tarih çalışmalarında Doğu'dan Batı'ya veya Batı'dan Doğu'ya doğru tek yönlü olarak tahayyül edilen ilişkilerin, aslında çok yönlü bir etkileşimler yumağı olduğunu hatırda tutmamız gerekir.

Karşılaştırmalı tarih çalışmalarının açmazlarına da değinen Zeynep Çelik, öncelikle Fransız ve Osmanlı arşivlerinin eşitsizliğini örnek gösterdi. Son derece zengin ve düzenli olan Fransız arşivlerinin yanında, yeni yeni açılmaya başlayan Osmanlı arşivleri üzerinden karşılaştırmalı bir çalışma yapmanın oldukça zor olduğunu belirtti. Ancak, bazen bu eşitsiz durumu belirli konuları ön plana çıkarmak veya bu dengesizlik üzerinden bir söylem üretmek üzere kullandığını da sözlerine ekledi. Çelik, benzer bir şekilde, kalıplaşmış tarih yazım geleneklerinin de bu çalışmadaki en büyük engellerden biri olduğunun altını çizdi. Örneğin, Fransız kolonyalizmini İtalyan kolonyalizmi ile karşılaştırmanın gayet olağan kabul edildiğini; buna karşın, benzer bir düzlemde Osmanlı-Fransız karşılaştırması yapmanın kabul görmediğini açıkladı. Bu kitabı benzer kalıpları aşmak üzere kaleme aldığını belirten Çelik, bir diğer sorunun ise modernite tartışmalarında ortaya çıktığına dikkat çekti. Çelik'e göre, modernite kimin malıdır; kim moderniteye sonradan katılır gibi sorular, aslında moderniteyi tek ve homojen bir bütün olarak gören anlayışın bir ürünüdür. Bunun yerine kitapta Marshall Berman'ın tariflemiş olduğu modernite kavrayışı temel alınmıştır. Bir başka başlık olarak ise kronolojik çerçeve çizmenin zorluklarına değinen yazar, bu tarihsel bir sınırlandırmayı kullanmak zorunluluğuna karşın, bu çerçevenin doğurduğu tehlikelere de dikkat çekti. Çelik'e göre, bu zorunluluk bizleri kesintili bir şekilde düşünmeye itmekte ve tarihsel olaylar arasındaki ilişki ağlarını görmezden gelmemize neden olabilmektedir. Örneğin, geç Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet döneminin keskin bir çizgi ile ayrılmış olması tarih kavrayışımızda ciddi hatalar yapmamıza neden olmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel dönemler arasındaki devamlılığın göz ardı edilmemesi, verilen tarih aralıklarının pratik nedenler ile ortaya konmuş olduğunun hatırda tutulması gerekmektedir.

Söyleşinin önemli temalarından birini ise oryantalizm tartışması oluşturmaktaydı. Edhem Eldem'in 'şeytanın avukatlığını' yapmak üzere başlattığı tartışmada, Avrupa oryantalizmi ile Osmanlı oryantalizminin farklılıkları irdelendi. Eldem'e göre, ortasında metropol adı verilen bir başkentin etrafına konumlanmış bir ulus devletin kendinden olmayanı kolonize ederek kendine benzer kılmak üzere işleme koyduğu Avrupa kolonyalizmi; Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldan itibaren ortaya koymuş olduğu imparatorluk modelinden çok farklıdır. 19. yüzyılda Osmanlılar kendilerinden çok da farklı olmayan diğer milletleri kolonyalizm çerçevesinde yeniden öteki olarak konumlandırmaya çalışmakta, ancak bunu yaparken bir ulus tanımlayamamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'na hak etmediği bir modernite bahşetmenin doğru olmadığına işaret eden Eldem, terminolojinin çok dikkatli kullanılması gerektiğinin de altını çizdi. Eldem, Avrupa geleneğinde kolonyal teriminin Roma'ya kadar dayanan bir tabir olduğunu, boş telakki edilen bir araziye yerleşilmesi sureti ile bir 'şenlendirme' halinin ortaya konduğu bir düzenlemeyi tariflediğini

Cezayir kenti, Viollet-le-Duc'ün III. Napoléon için tasarladığı anıt projesi.

L'illustration 46, sayı 1177 [1865].

İmparatorluk, Mimari ve Kent

OSMANLI-FRANSIZ KARŞILAŞMALARI (1830–1914)

ZEYNEP ÇELİK

açıkladı. Osmanlı'da ise Roma modeline en yakın örneğin 16. yüzyılda Kıbrıs'ta görüldüğünü belirtti. 19. yüzyılda ise 'istimlak' kelimesi, yani mülk kavrayışı üzerinden ortaya konan 'müstemleke' teriminin icat edildiğinin altını çizen Eldem'e göre, Osmanlı İmparatorluğu ile post-modern bir terim olan sömürgeciliğin bir arada kullanılması aslında anakronik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım sonucunda Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa emperyalizmi arasında bir benzerlik veya mukayese edilebilirlik zemini kurmak adına tarihin 'evrilip çevrildiğini' belirten Edhem Eldem, terminolojinin dikkatli kullanılmasının gerekliliğinin bir kez daha altını çizdi.

İstanbul'un, kendi imparatorluğunda bir merkez iken, Avrupa gözünde bir çevre olduğunun ikilemine de dikkat çeken Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa modellerini uygulamaya çalıştığını, ancak bunun ne derece içselleştirilebildiğinin dikkatli bir şekilde analiz edilmesi gerektiğini belirtti. Bu bağlamda Beyrut örneğini veren Eldem, Beyrut'un 19. yüzyılda bir Osmanlı kolonyal şehri mi, yoksa Avrupa kolonyal şehri mi olduğu sorusunun çok da net bir şekilde cevaplanamadığına da değindi. Eldem'e göre Osmanlı kolonyalizmini bir genişleme üzerinden okumak mümkün değildir; aksine bu durum, 400 yıldır kendi sınırları içerisinde olan alanların modernite bağlamında yeniden değerlendirilmesi ve var olan hakimiyetin pekiştirilmesi amacı ile Avrupa modelinin uygulanmaya çalışılması olarak yorumlanmalıdır. Eldem, Osmanlı oryantalizmini de yine bu çerçeve içerisinden okumanın mümkün olduğunun altını çizmektedir.

Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaşan tartışmada, tarih yazımında ortaya konan klişe kurgular da irdelendi. Osmanlı tarihinin belirli kalıplar ve kişiler üzerinden tekrar tekrar yazılmasını eleştiren Zeynep Çelik ve Edhem Eldem, 16. yüzyılda Mustafa Ali, 17. yüzyılda Evliya Çelebi, 18. yüzyılda Lale Devri ve Sa'dabad, 19. yüzyılda ise Osman Hamdi'ye atıfta bulunmadan Osmanlı tarihi yazmanın zorluklarına işaret ettiler. Bütün bir Osmanlı tarihinin belirli kaynaklar ekseninde ele alınmasının problemlerine işaret eden Eldem, bu kaynaklara sıklıkla referans verilmesine rağmen eleştirel bir okumanın yapılmadığına da değindi. Varsayımlar üzerinden tarih yazımı yapılamayacağının altını çizen Eldem, Avrupa'daki tarih yazımı modellerinin cazibesine kapılmamak gerektiğini belirtirken, Çelik ise moda konular ve terminolojilerden kaçınmanın ve belgeleri kritik okumanın gerekliliğine değindi.

Oryantalizm konusuna paralel olarak, kozmopolitanizm ve modernizm kavramlarının da Osmanlı bağlamında ele alınmasının önemine işaret eden Eldem, Şevket Pamuk'un 'bağımlı büyüme' modelinin kullanılabileceğini ve kendisinin ise Osmanlı modernitesinin bir 'taşra modernitesi' olarak kabul ettiğini açıkladı. Avrupa'yı kendine merkez ve örnek alan Osmanlılar için çevre modernitesi modelinin kullanılabileceğini, hatta Selim Deringil'in 'ödünç kolonyalizm' veya 'ikinci el kolonyalizm' kavramlarının işlerliğinin altını çizdi. Cumhuriyet döneminde ise Osmanlı döneminde başlatılan modernleşme gayretlerinin süreç içerisinde olgunlaşarak doruğa ulaştığının fark edilmesi ve geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin birbirinden kopuk olarak ele alınmamasının önemi üzerinde duruldu. Söyleşinin sonunda ise Zeynep Çelik bir mimarlık ve şehir tarihçisi olarak mimari ürünlerin ve kent dokusunun da özgün birer belge olarak kullanılabileceğini ancak bu belgelerin kritik ve dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğinin, diğer arşiv belgeleri ve yazılı belgeler ile kontrollü olarak kullanılmasının önemine işaret ederek sözlerini noktaladı.

NİLAY ÖZLÜ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

TÜRKÇE AYRIMCI DEYİŞ, DEYİM VE ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ

AYRIMCI SÖZLÜK

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde doktora öğrencisi olan Ahmet Özcan ve Clark Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Ümit Kurt günlük dile yerleşmiş ayrımcı; ırkçı, cinsiyetçi, inanç ayrımı yapan, yabancı düşmanı vb. ifadeleri bir blogda toplamaya çalışıyorlar. Biz de bu girişimi* Ayrımcı Sözlük'ün *manifestosunu yayınlayarak duyuruyoruz.*

"Ölmüş nesillerin geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker." (Karl Marx)

"Dil, tarafsız değildir. O, yalnızca düşünceleri taşıyan bir araç değildir; dil, bizzat düşünceleri şekillendirir." (Dale Spender)

Geçmiş yılların hayaletleri, üzerimizde dolaşıyor. Geleceği konusunda endişeli ve ürkek bugünün nesilleri, atalarının mirasına sarılıyor ve tek belirgin ve kalıcı karakteri belirsizlik ve uçuculuk olan modern dünyada, yalnızca onun gölgesine sığınarak var olabiliyor. Şimdi ve burada kendisiyle yüzleşmekten korktuğu için, bugünü geçmişle özdeşleştiriyor; böylece bugünü geçmişin gölgesinde yeniden üretiyor. Yaratmaktan korktuğu için tekrar etmeyi tercih ediyor; tıpkı düşün(e) mediği için hazır kalıplara girmeye mecbur bırakıldığı gibi. Günlük dil üzerinden yeniden üretilen bu miras, tamamıyla masum değil. Onun içinde yalnızca basiret, sağduyu ve erdem değil; ama aynı zamanda, geçmişi yüzyılları bulan toplumsal korkular, önyargılar ve de saplantılar gizli. Dil, tarafsız bir iletişim aracı değil; o bizzat mevcut iktidar ilişkilerinin ve dolayısıyla bir cinsiyetin, dinin, mezhebin, ırkın ve sınıfın diğer(ler)i üzerindeki tahakkümünün anlık olarak yeniden üretilmesidir. Dil, ötekileştiriyor. Bugünün ötekisi, dil üzerinden, dünün ötekilerinin yanına fırlatılıyor. Böylece, atalarımızın korkuları kâbusumuza, önyargıları saplantımıza ve de arzuları şehvetimize dönüşüyor.

Türk Dil Kurumu, ayrımcı deyim ve atasözlerini sözlüklerden ayıklayadursun; biz, günlük dilde sürekli bir şekilde kullanılarak yeni nesillere aktarılan bu ayrımcı deyiş, deyim ve atasözlerini yalnızca toplayıp analiz etmeyi değil, ama aynı zamanda ifşa edip mahkûm etmeyi düşündük. Amacımız, ayrımcı dilin, görmezden gelinmesi yerine, sorunsallaştırılmasıdır. Kolektif bir çalışmanın ürünü olacak bu projeye, katkıda bulunmanızı umuyoruz.

ROMANLARA KARŞI...

* Çingene'ye beylik vermişler, önce babasını asmış
* Çingen çalar, Kürt oynar
* Çingene ciğer pişirir, yarısını küle düşürür
* Çingene'yle ahbap olanın mükafatı kalbur olur

ERMENİ VE RUMLARA KARŞI...

* Agop'un kazı gibi yutmak
* Rum dölü / Rum tohumu
* Ermeni gelini gibi (kırıtmak)
* Erindiğinden Ermeni'ye dayı demek

KÜRTLERE KARŞI...

* Kürt'ü koyma avluya, Kürt'ten olmaz evliya
* Kürt'e paşalık gelmiş, kılıcını bileğinde sınamış
* Ağaçtan maşa, Kürt'ten paşa olmaz

GAYRİMÜSLİMLERE KARŞI...

* Gâvur gâvurluğunu yapar
* Papaz olmak
* Papaz uçurmak
* Papaza gitmek

TÜRKLERE KARŞI...

* Neden ters bakıyorsun, Türk'ün domuz etine baktığı gibi
* Türk ile dostluk yap, ama sopayı elinden bırakma, her an ısırabilir
* Türk gibi mi görünüyorum?

DİPNOTLAR

* Blog adresi: http://ayrimcisozluk.blogspot.com/

** Bu ağıtın ayrıntılı bir analizi için, bknz: *Tuncer Gülensoy Armağanı*, "Anadolu-Türk Ağıtlarının Mizahi Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 1, 2006, s. 153–167.

1 Ahmet Z. Özdemir, *Avşarlar ve Dadaloğlu*, Ankara: Dayanışma Yay., 1985, s. 47.

2 Miyase Ilknur, *Bahçe Bizi Gül Bizdedir*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2001, s. 57.

*"Ne deyim de ne söyleyim, ölü bizim olmayınca; teker teker tükenir mi, kırkı birden ölmeyince?"***

Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Çerkez Akviran köyünde ölen bir Çerkez beyi için, aynı ilçenin Avşar Hassa köyünden ağıt söylemesiyle ünlü Kamer Karı (Kamer Alkan) tarafından söylenen ırkçı bir ağıt.[1] 93 Harbi (1877-78) ile Anadolu'ya iskân edilen Çerkezler ile Avşarlar arasındaki etnik gerginliğe işaret eden bu ağıt, daha sonra çeşitlenerek yayılmıştır. Aynı ağıt, Ankara'nın Kalecik ilçesinin Türkmen bir Alevi köyünden olan Çivi Bibi lakaplı bir yaşlı kadın tarafından, komşu Sünni Demirtaş köyünde ölmüş bir ağa için de söylenmiştir.[2] Yine, aynı ağıtın Konya'nın Ereğli ilçesinde yaşayan ve Beddik olarak adlandırılan bir topluluğa karşı da söylenegeldiği görülmektedir: **"Ne diyeyim de ağlayayım, ölü bizim olmayınca; Beddik tükenir mi, kırkar kırkar ölmeyince?"**

AB-TÜRKİYE KÜLTÜRLERARASI DİYALOG PROGRAMI
"KARİKATÜRLERLE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ PROJESİ"

KARİKATÜRİSTLER TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİ TARTIŞTILAR

Tarih Vakfı ile Cartooning for Peace, 50 yılı aşkın bir geçmişi olan Türkiye-AB ilişkilerini konu alan "Uzun, İnce Bir Yol. Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri Sergisi"ne paralel olarak, yerli ve yabancı karikatüristleri bir araya getiren bir panel gerçekleştirdi.

Panelde karikatüristler sunuşlarını gerçekleştirirken.

19 Eylül Çarşamba günü yapılan ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü'nden Emre Gönen'in yönettiği panelde karikatüristler Ercan Akyol, Aurel (Fransa), Michel Kichka (İsrail), No-rio (Japonya), Tan Oral, Semih Poroy, İzel Rozental ve Nicolas Vadot (Belçika), Türkiye-AB ilişkilerinin yanı sıra farklı toplumlarda karşılaştıkları sorunları da tartıştılar.

Serginin de adı olan "uzun, ince bir yol" metaforuyla işaret edilen karamsarlık, Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında kalmışlığı, hem Türkiye'nin hem de AB'nin zaman içinde değişen politikası, Avrupa'da son yıllarda yaşanan krizin etkileri, gerek AB üyesi ülkelerin Türkiye'ye, gerek Türkiye'nin AB'ye karşı tutumundaki "samimiyet", panelde ele alınan konular arasındaydı. Karikatüristler konuşmalarında ayrıca medyanın toplum üzerindeki etkileri, siyasal iktidarların yasak ve sansürleri ile toplumsal önyargılar üzerinde de durdular.

Karikatüristler sunuşlar ve tartışmalar sırasında yalnızca sözcüklerden yararlanmadılar. Birbirlerinin konuşmalarını dinlerken, düşüncelerini çizgilerle kâğıtlara aktararak, izleyenler için paneli keyifli bir "çizim performansı"na dönüştürdüler.

Panelin en heyecan verici anlarından biri de Tan Oral'ın, "Sansür" adlı çizgi filminin gösterimi ve böylece ilk kez izleyiciyle buluşması oldu. 1970 yılında TRT'nin açtığı Kültür Bilim ve Sanat Ödülleri Yarışması'nda 16 milimetrede Büyük Ödül'ü kazanan "Sansür"ün ödül töreninden bir hafta sonra TRT'de gösterileceği duyurulmuş, ama TRT ekranlarında "Sansür"e hiçbir zaman yer verilmemişti.

No-rio Yamanoi.

Karikatürler, *"Uzun İnce Bir Yol" Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri* sergi kataloğundan alınmıştır.

Nicolas Vadot.

Tan Oral, *Cumhuriyet*.

PERŞEMBE KONUŞMALARI-2

"Güncel Politikalar Işığında Günümüz Türk Sinemasında Bizans ve Bizans "İstanbul"u"
Konuşmacı: Buket Kitapçı (İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü),
11 Ekim 2012/ 18.30-21.30
AynalıGeçit

1960'lar ve 1970'ler Türkiye'de Bizans'ı dolaylı veya dolaysız konu alan en fazla filmin üretildiği yıllardır. Bu dönemdeki filmlerin mekân, kostüm, diyalog analizi yapılıp "imaj araları" okunduğunda filmlerin tarihsel ihtimaller çerçevesinde bir yorum yapmaya niyet etmediği görülmektedir. Filmler daha ziyade Demokrat Parti döneminde Batı'ya açılma politikalarının Küba füze krizi, Kıbrıs krizi, Ermeni sorunu ve haşhaş üretimi gibi sebeplerle sekteye uğraması ve bunun geniş kitlelerde yarattığı yılgınlıkla gelişen şovenist eğilimleri okşayan, dönemin Amerikan Süper Kahraman filmleri tarzında yapımlardı. Burada Bizans, Doğu Roma İmparatorluğu'nu değil, bel bağlanan ve yüzlerin umutla çevrildiği, ancak hayal kırıklığı yaratan "Batı Dünyası"nı temsil etmekteydi. Bu filmlerdeki Bizans, aynı zamanda hep gıpta edilen, "taşı toprağı altın" diye gelinen, ancak yeni gelenleri horgören ve dışlayan Şehr-i İstanbul'u da simgelemekteydi.
2000'li yılların başında bu filmlerin bir parodisi olan "Kahpe Bizans" filminin ardından 2012 yılında Bizans, 1960 ve 70'li filmlerle kıyaslanamayacak büyüklükte bir film prodüksiyonu olan, "Fetih 1453" ile karşımıza çıktı. Gösterimi öncesi ve sonrasında film, Türkiye içinde ve dışında, sanal ortam ve medyada, köşe yazarı, sosyolog, tarihçi ve siyaset bilimcilerinin de dahil olduğu birçok kişi tarafından tartışıldı. Türkiye için oldukça önemli bir sayı sayılabilecek dört milyon kadar izleyici filmi seyretti. Bu konuşmada "Fetih 1453" filminin eleştirilerine kısaca yer verilirken, filmdeki "Bizanslı" ve "Türk" imajlarının 1960-70'li yıllarda yapılan filmlere kıyasla ne gibi değişikliklere uğradığı ve bunun güncel politikalarla ilişkisi tartışılacaktır. Aynı zamanda kamusal tarih alanına giren bu filmlerin gerek 1960-70'li yıllarda gerekse 2012 yılında toplumun bilincini şekillendirmeye çalışmaktan ziyade güncel politikalarla halihazırda şekillenmiş veya şekillenmekte olan toplumsal bilinci pekiştiren yapımlar olduğu öne sürülecektir.

PERŞEMBE KONUŞMALARI-3
"İstanbul'un Yeniden Fethi"
Konuşmacı: Deniz Ünsal (İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kültür Yönetimi Bölümü)
18 Ekim 2012/ 18.30-20.30
AynalıGeçit

Son yıllarda "kamusal tarih" kavramı gündelik yaşamda yeni anlamlar kazanırken, tarihin metaforlar üzerinden temsil edildiği müzeler de bu sürece aracılık ediyor. Tarihin görselleştirilen sayfaları, müzelerde tarih ve kurgu, yer ve sahne, kişiler ve kahramanlar arasında gidip gelen bir gerçeklik hayal ediyor. Bu gerçeklik, küreselleşen kentte, "yer" ve tarihle ilişkimizi yeniden düşünmemizi gerektiriyor. Bir dünya kenti olmak, üretim, ulaşım, ticaret, finans, emlak ve turizm alanlarında dünya çapında bağlantılar hedeflemek, bölgesel bir merkez, ekonomik ve siyasi bir güç olmak iddiası, yeni bir kentsel gerçeklik hayalini beraberinde getiriyor.
"İstanbul'un Fethi" işte tam da böyle bir gerçekliğe işaret ediyor. İstanbul'un Fethi'nin bir kutlamada, bir filmde veya bir müzede yeniden canlandırılması, müzeleştirilen tarihin yeni vatandaşlık ritüellerinin malzemesini oluşturduğunu gösteriyor. İstanbul bir müzede her gün yeniden fethedilerek aslında kent ve onun tarihiyle kurduğumuz ilişki ve onu oluşturan toplumsal kimlikler hakkında neler söylüyor?

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNİN

HİTİT/ MİLLİ MÜZE PROJESİ*

DR. PELİN GÜROL ÖNGÖREN

İlk arkeoloji müzesini kurma teşebbüsü Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin açılmasından çok daha erken tarihlidir ve oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Milli Müze ya da Hitit Müzesi olarak adlandırılmış olan bu ilk müze, "Milli Kütüphane, Akademi ve Müze" kısımlarını içeren kapsamlı bir projenin parçası olarak tasarlanmıştır. Cumhuriyet tarihinin hayata geçirilmemiş bu müze projesinin oluşum süreci, mimarlık tarihi ve müzecilik açısından araştırılması gereken ve henüz gün ışığına çıkmamış ilginç bir tarihçeye sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk müzeleri mimari yapı, mekân planlaması, koleksiyon ve sergileme biçimi ile milli kimliğin oluşturulması ve tarihi geçmişin meşrulaştırılmasında güçlü görsel araçlar olmuştur. Bugünkü adıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi (1938-1968), erken Cumhuriyet dönemi meşrulaştırma sürecinin sembol yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır. 1930'larda yapılan arkeolojik araştırmaların sonucunda ortaya çıkan Eskiçağ maddi kültürünün sergilenmesi, Cumhuriyet'in ilk arkeoloji müzesi olarak başkent Ankara'da kurulan bu müzeyle gerçekleşmiştir. Ancak, ilk arkeoloji müzesini kurma teşebbüsü söz konusu müzenin açılmasından çok daha erken tarihlidir ve oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Milli Müze ya da Hitit Müzesi olarak adlandırılmış olan bu ilk müze, "Milli Kütüphane, Akademi ve Müze"[1] kısımlarını içeren kapsamlı bir projenin parçası olarak tasarlanmıştır. Cumhuriyet tarihinin hayata geçirilmemiş bu müze projesinin oluşum süreci, mimarlık tarihi ve müzecilik açısından araştırılması gereken ve henüz gün ışığına çıkmamış ilginç bir tarihçeye sahiptir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, müzeciliğin kurumsallaşması ve müzelerin yayılması, dönemin devrimci ve milliyetçi programı bağlamında değerlendirilebilir.[2] Bu ideolojik çerçevede müzeler, Türk kimliği tanımının ortaya konmasında görsel bir temsiliyet alanı oluşturmuştur. Kültürel miras "milli" olan veya Türk olanla özdeşleştirilmiştir.[3] Buna göre, "millet"in tarihi geçmişi, Türk kültürünün ifadesi olarak kabul edilen etnoğrafik nesnelere referansla, Anadolu sınırları dâhilindeki Türk ve İslam geçmişini yansıtmak üzere planlanmıştır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminin ilk müzesi ve aynı zamanda müze amaçlı yapılmış ilk binası olan Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'ni (1925-1927; açılış 1930) değerlendirmek üzere açıklayıcı bir çerçeve sunar. Böylece, geç Osmanlı döneminde çok kültürlü Osmanlı toplumu için kolektif bir "Osmanlı" kimliği oluşturma amacının parçası olarak görülen kültürel mirasa bakış, erken Cumhuriyet döneminde bir "milli" kimlik tanımıyla sınırlandırılmış ve değerlendirilmiştir.[4]

Erken Cumhuriyet döneminin ilk arkeoloji müzesi projesi ise "Milli Kütüphane, Akademi ve Müze" işlevlerini barındıran Milli Müze ya da diğer adıyla Hitit Müzesi'dir.[5] Geç Osmanlı döneminin ilk arkeoloji müzesi olan Müze-i Hümâyûn (1891) ile karşılaştırıldığında, Cumhuriyet'in ilk arkeoloji müzesinin bilimsel bir kurum olması planlanan kapsamlı bir kültürel merkezin parçası olarak tasarlandığı görülür. Bu projenin amacı, yeni kurulan milli devletin bilgi üretimini sağlamak ve bu alanda milli gücü artırmaktır.

Bu müzede sergilenmesi planlanan nesnelerin, 1. Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılan Türk Tarih Tezi (1931) doğrultusunda, Türk Tarih Kurumu (1931) tarafından ve devlet teşvikiyle Türklerin kökenlerine dair araştırma yapmak amacıyla Anadolu'da yürütülen bilimsel kazılardan temin edilmesi öngörülmüştür.[6] Anadolu'nun kültürel çoğulluğu içinde bu bölgede varlığını sürdürmüş olan Hitit (ya da o dönem verilen adı ile Eti) medeniyetini Anadolu'nun ilk sahipleri ve Türklerin atası olarak kabul eden

görüş, dönemin Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan'ın şu sözleriyle açıklık kazanır: "Selçuk Türkleri, Farisi yazmalarına rağmen ne kadar Türk idi iseler, Etiler de o kadar Türk aslındandırlar".[7] Hitit (Eti) medeniyetini Türk milletinin geçmişi olarak tanımlayan bu fikir nedeniyle, Cumhuriyet'in "milli" müzesi olarak tasarlanan ilk arkeoloji müzesi Hitit Müzesi olarak da adlandırılmıştır.[8]

Ankara'da yapılması düşünülen kültürel yapı kompleksi ve bunun bir parçası olan müzenin projesi, 1921 yılından beri müze-depo işlevi gören ve kalenin Akkale olarak bilinen burcunda yer alan Hars Müzesi[9] gibi, Ankara Kalesi'nde konumlandırılmıştır. O dönemin pek çok aydını gibi, İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzesi'nde görevli arkeolog Theodor Makridi de Türklerin övünç duyacağı ve eşsiz Hitit eserlerinin sergileneceği bir Hitit müzesi yapılmasının gerekliliğini 1926 yılında yayınladığı bir raporda vurgulamıştır.[10] Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de konuyla şahsen ve yakından ilgilendiği ve "yakında Ankara'da büyük bir müze, bir akademi ve bir büyük kütüphane binası" yapılacağı, Enver Behnan'ın (Şapolyo) sözlerinden anlaşılmaktadır.[11] İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzesi uzmanlarından Alman arkeolog Eckhard Unger ve Maarif Vekâleti Başmimarı ve Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden İsviçre asıllı Avusturyalı mimar Ernst Egli bu kompleks üzerine çalışmışlar; rapor ve plan hazırlamışlar; ancak bu proje hayata geçirilememiştir.

Şu ana kadar bu konu üzerinde yapılmış en önemli araştırma İnci Bayburtluoğlu tarafından 1991 yılında yayınlanmıştır. Bayburtluoğlu, 15. yüzyıl yapıları olan Mahmutpaşa Bedesteni ve Kurşunlu Han'ın onarılmasıyla kurulan Hitit/Eti Müzesi için Unger'in 1931 ve 1933 yıllarında bir rapor; Egli'nin ise 1931 ve 1937 yıllarında bir restorasyon projesi hazırladıklarını, ancak Egli'nin 1937'deki projesine tenkit raporunun verilmesi sebebiyle, bedestenin onarım projesinin Egli yerine Macit Kural'a verildiğini yazmaktadır.[12] Bu konuya dair daha fazla bilgiye ulaşılamamakla beraber, eldeki bilgiler Egli'nin yeni bir yapı için proje ürettiğini ve ayrıca bir arkeoloji müzesi için değil, arkeoloji müzesini de içeren bir yapı kompleksi için tasarım yapmış olduğunu göstermektedir.

Unger bu projeyi 8 Aralık 1932 tarihinde hazırlamış olduğu raporda "Wissenschaftlichen Zentrale in Ankara [Ankara'da Bilim Merkezi]" adıyla ifade etmiş ve arkeoloji müzesi, akademi ve kütüphaneden oluşan bir yapı kompleksi önermiştir.[13] İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzesi ve Eski Şark Eserleri Müzesi'ndeki görevlerinde göstermiş olduğu başarı ve ayrıca Asur, Babil ve Anadolu uygarlıkları konusundaki geniş bilgisi nedeniyle böyle bir projenin kendisine verilmiş olması anlamlıdır.

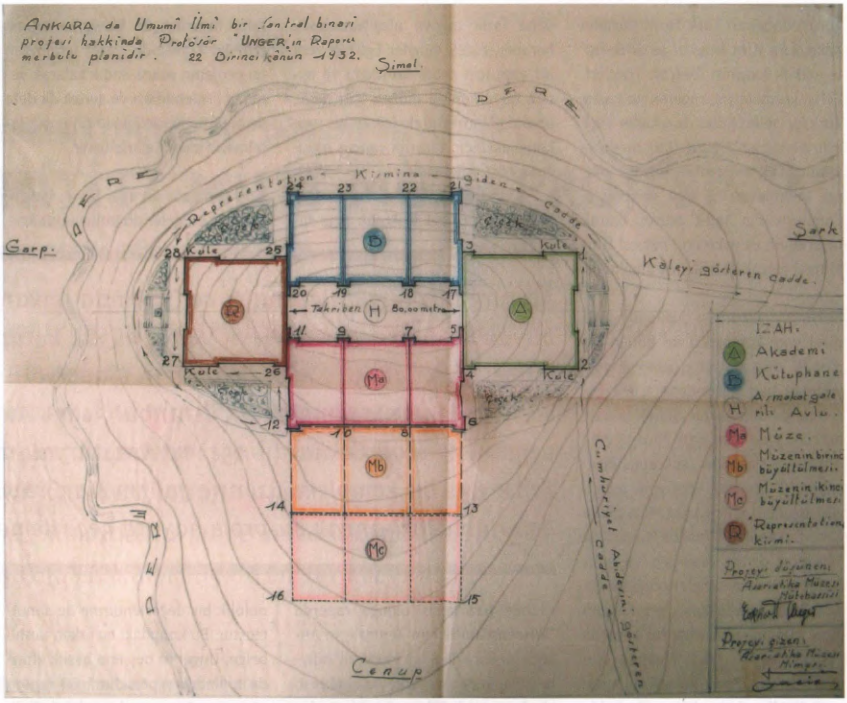
Unger'in Almanca olarak hazırladığı yedi sayfadan oluşan raporun ekine İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzesi mimarı olan kişinin çizmiş olduğu vaziyet planının eskiz hali iliştirilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu projenin bazı cephe eskizleri mevcuttur. Bu eskizlerin kimin tarafından çizildiklerine dair herhangi bir bilgi yoktur. Bunların yanı sıra, projenin 10 Ekim 1933 tarihinde Maarif Vekâleti Mimari Büro tarafından çizilmiş ölçekli planları mevcuttur. Bu tarih, Egli'nin bu büronun başında olduğu döneme denk gelmektedir. Bu çizimlerin yanında, 10 Mart 1934 tarihinde T.C. Maarif Vekâleti Güzel Sanatlar Akademisi tarafından Unger'e bir mektup gönderilmiştir. Bu mektuba söz konusu ölçekli planlara ait mahal listeleri iliştirilmiştir. Eldeki bu orijinal çizimler sayesinde, yazar tarafından bu projenin aslına sadık kalarak yeniden çizilebilmesi ve ayrıca ilk defa üç boyutlu modellemelerinin yapılabilmesi[14] mümkün olmuştur.

Bu yazıda söz konusu proje, bahsedilen bu belgeler doğrultusunda kronolojik bir değerlendirme ile sunulmuştur. Bu konudaki en erken tarihli belge, Unger'in beş ana başlık altında topladığı raporudur.[15] Bu rapora göre önerilen yapı kompleksi şöyle tanımlanabilir:

Atatürk'ü konuyla ilgilendiği ve "yakında Ankara'da büyük bir müze, bir akademi ve bir büyük kütüphane binası" yapılacağı, Enver Behnan'ın (Şapolyo) sözlerinden anlaşılmaktadır. İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzesi uzmanlarından Eckhard Unger ve Avusturyalı mimar Ernst Egli bu kompleks üzerine çalışmışlar; rapor ve plan hazırlamışlar; ancak bu proje hayata geçirilememiştir.

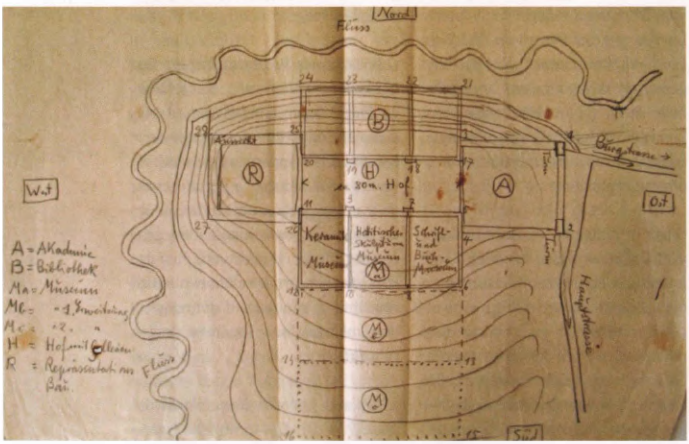
1. Projelenmiş Binaların Düzeni: Bu maddede, "Akademi, Kütüphane ve Müze" kısımlarından oluşan bir kompleks öngörülmekte; bu işlevleri barındıracak yapıların aslında birbiri ile bağımsız olduğu ve inşaatlerinin de ayrı ayrı yapılabileceği, ancak üç kuruluşun da aynı menfaatleri gözeteceği ifade edilmektedir. Her üç kuruluşun da ortak kullanım alanlarına ihtiyaç duyacağı düşüncesiyle, dördüncü bir bina yapılması öngörülmektedir.

2. Binanın Coğrafik Konumlandırılması: Prof. Dr. Egli tarafından belirlenen bölgenin Ankara Kalesi'nde, yani şehrin 20 metrelik bir tepesinde bulunması nedeniyle, binalara girişin akademi binası üzerinden yapılması gereği ve bu yapının köşelerine birer kule inşa edilmesiyle bu "Bilim Merkezi"nin şehirden daha görünür olacağı ifade edilmiştir. Bu anlatıma dair bir taslak Unger tarafından raporun ekinde sunulmuştur. **(Şekil 1)**

Şekil 1. Ankara'da umumi ilmi bir santral binasına ait vaziyet planı .

Edhem Eldem Arşivi.

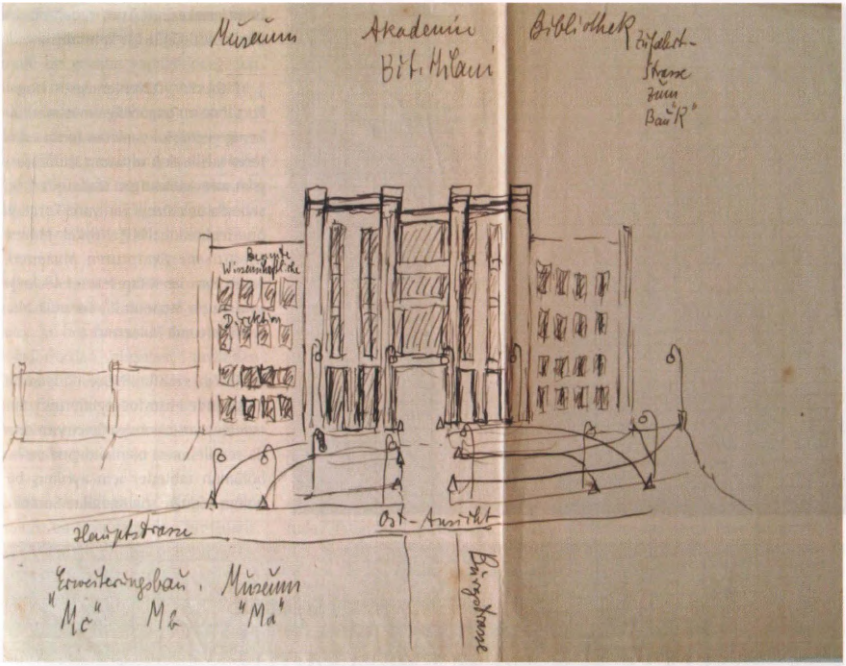
Şekil 2. Akademi, Kütüphane, Representation ve Müze yapıları.

Edhem Eldem Arşivi.

Proje konusunda resmi bilgi veren 11 Şubat 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberinde proje "Ankara'da Üç Büyük İrfan Müessesesi" adıyla ifade edilmekte, bu üç kuruluşun yanı sıra, "bilhassa Hitit tarihi etrafında taharriyat, tetkikat ve tedrisatla meşgul" olacak bir arkeoloji enstitüsünün de kurulmasından bahsedilmekte ve projenin konumuna dair Unger'in raporuyla çelişen bazı bilgilere yer verilmektedir.[16] *Cumhuriyet* gazetesi bu projenin konumunu Çankırı Caddesi[17] olarak belirtmiştir. Bu ifade farklılığı Unger'in 22 Aralık 1932 tarihinde çizilmiş ve raporuna iliştirmiş olduğu taslak çizimden gazetenin baskısına kadar geçen bir buçuk ay içerisinde projenin konumunun değişmiş olabileceğini ya da verilen bilgiler arasında bir çelişki olduğunu göstermektedir.

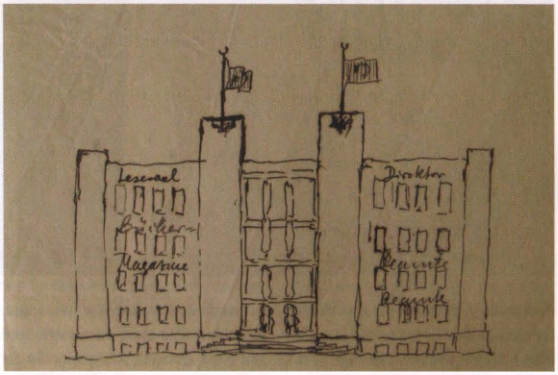
Bu taslak çizimde, Unger'in raporunda bahsettiği gibi dört kütleden oluşan projenin bir yapılar zinciri şeklinde birbirine "H" ile ifade edilen 80 metre uzunluğunda bir "Asmakat Galerili Avlu" etrafında eklemlendiğini; kuzey ve güneyde kalan binaların "B" ile gösterilen Kütüphane ve "M" ile ifade edilen Müze binaları olduğunu; doğu ve batıda yer alan yapıların ise "A" ile ifade edilen akademi binası ve "R" ile ifade edilen ve büyük okuma salonu, konferans ve toplantı salonları, yemek salonu ve dinlenme alanlarının yer aldığı "Representation" binası olduğunu görmekteyiz. "Ma", "Mb" ve "Mc", müze bölümünün ihtiyaç halinde güney yönünde büyümesi durumundaki adlarını temsil etmektedir. **(Şekil 2)**

Unger raporunda bu kuruluşlar hakkında kısa açıklamalara yer vermektedir. Kütüphanenin eksiksiz bir envantere sahip olması, araştırmacının Berlin'deki Kunstbibliothek ya

Şekil 3. Akademi bölümünden yapı kompleksine giriş.

Edhem Eldem Arşivi.

Şekil 4. Geniş merdivenli akademi girişi.

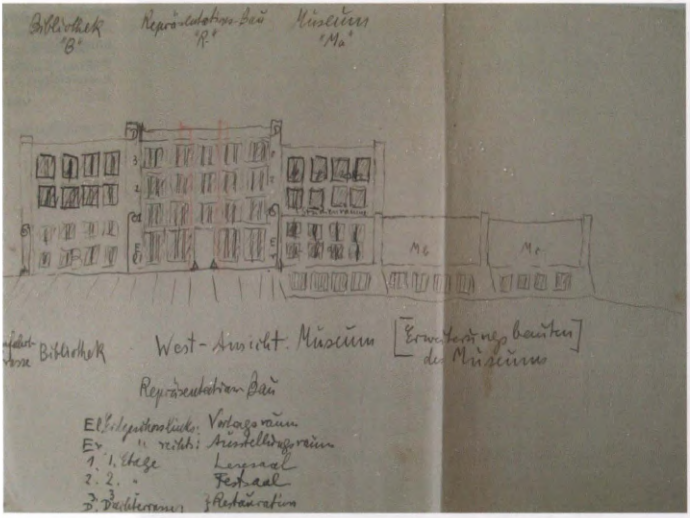
Edhem Eldem Arşivi.

da Londra'da British Museum'daki gibi beş dakika içerisinde istenilen kaynağa ulaşabilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Kütüphanenin bir referans kütüphanesi olmasını (Prâsensbibliothek), bütün kaynakların kolaylıkla erişilebilir olmasını ve ödünç vermenin sadece kopyası olan kaynaklarda geçerli olmasını öngörmektedir. Unger'in taslak biçiminde olan notlarında kütüphanenin teoloji, biyoloji, arkeoloji, mimarlık, tarih, felsefe, fizik, filoloji, jeoloji, coğrafya, botanik, zooloji, kimya, matematik, müzik vb. alanlarda kaynaklara sahip olması planlanmış; tarih ve arkeoloji ile ilgili alanlarda referans kitaplarının yanı sıra Asur, Babil, Sümer, Hitit, Mısır, Elam, Pers, Ermeni, Yunan, Miken, Ege, Roma ve Bizans üzerine kitap ve dergiler olması öngörülmüştür.

Raporda kütüphanenin kuzeye yerleştirilmesi, müzenin ise gün ışığından daha fazla yararlanmak için güney cephesine konumlandırılmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir. Kütüphane binasının "17" ve "21" ile ifade edilen doğu tarafı idari ofisler ve depolar için, "20" ile "24" arasında ifade edilen batı tarafı ise bilimsel ve teknik idari ofisler için tahsis edilmiştir. Böylece bu alanlar ""R" ile ifade edilen binadaki büyük okuma salonuna ve kitapları ödünç almak ve iade etmek için ayrılmış alanlara yakın bir konumda planlanmış olacaktır.

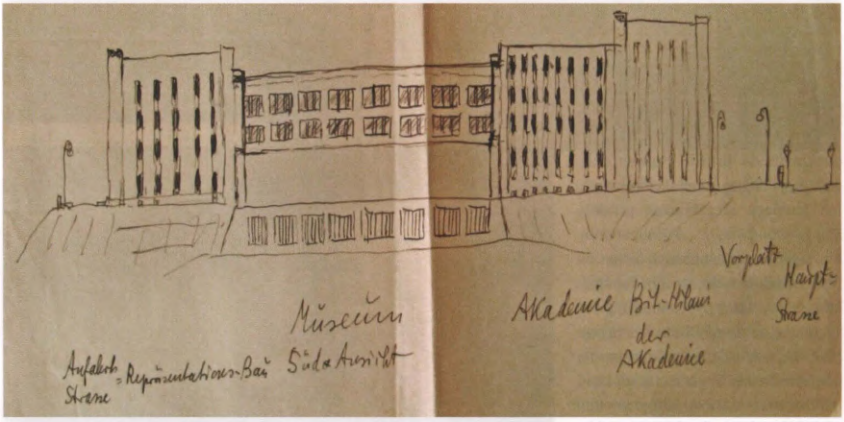
Unger'in raporunda akademi binasına ait bilgi kısıtlıdır. Ancak notlarında bu konuda çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Bu evraklarda Unger akademi bölümünü "Türkiye İlim Göbeği" (TİG) olarak adlandırmaktadır. Unger raporunda akademi bölümünün mimari açıdan farklı bir konumu olduğunu dile getirmiş; eskizlerdeyer alan geniş merdivenli etkileyici giriş ile iki köşesinde kulelerin yer aldığı anıtsal cepheye sahip akademi binasını "kompleksin en önemli yapı taşı" olarak ifade etmiştir. **(Şekil 3,4)**

Müzenin ise güneye yerleştirilmesini, tek katlı olarak tepeden gün ışığı alacak şekilde inşa edilmesini ve

Şekil 5. Müze, Kütüphane, Repräsentation yapıları.

Edhem Eldem Arşivi.

Şekil 6. Akademi yapısının Bit-Hilani biçimli girişinin güney cephesinden görünüşü.

Edhem Eldem Arşivi.

ileride büyütülmesine karar verilirse tepenin güneye doğru uzanan yamaç kısmının en uygun alan olacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, müze ve kütüphane binalarının bütünlük sağlaması açısından dış görünüşlerinin birebir aynı inşa edilmesi gerektiğini düşünmüş; her iki binanın da dışarıdan iki veya daha fazla kattan oluşan bir binayla çevrelenmesini öngörmüştür. **(Şekil 5)** Müze binasının "5" ve "6" olarak ifade edilen doğu kısmında müze idaresi, kütüphane binasının doğu kısmında ise kütüphane idaresi planlanmıştır. Müze binasının diğer katlarında görevli bilim adamları için alanlar, "11" ve "12" olarak ifade edilen ve binanın batısında kalan kısımlar ise müze mensubu olmayan araştırmacılar için tasarlanmıştır. Kütüphanenin de müze gibi tek kat olarak genişlemesi düşünülmüştür. Ancak bulunduğu tepenin özelliği gereği kuzeye doğru alanın ani bir uçurumla son bulması nedeniyle kütüphanenin genişlemesi kuzey yönünde değil, güney yönünde azalan eğim boyunca ve avluya doğru dışarıdan hissedilmeyecek bir şekilde olması tasarlanmıştır. Bu genişlemeyi gösteren herhangi bir çizimin mevcut olmamasının yanı sıra, vurgulanması gereken nokta; müze ve kütüphane yapılarının genişletilmesi düşüncesinin projenin en başından beri var olduğu ve bu bilim merkezinin uzun vadeli olarak düşünüldüğünün bir kanıtıdır.

3. Müzenin Düzenlenmesi: Unger kurulmasını öngördüğü müzenin, ülkenin geçmişini yansıtan tarihi eserlerin tarihi akış ve uyum içinde sergilenmesi gerektiğini ifade eder; bu sebeple üç müzeyi yan yana kurmayı önermektedir: Hitit Heykel Müzesi (*Hettitische Skulpturen Museum*), Antik Yazı ve Kitap Müzesi (*Schrift und Buch Museum*)[18], Seramik Müzesi (*Keramik Museum*).

Antik Yazı ve Kitap Müzesi'nde tarihi akış içinde Mısır hiyerogliflerinin, Sümer çivi yazılarının ve Çince yazıların da sergilenmesi planlandığından, bu bölümün tabletler için ayrılmış bir bölüm olduğu söylenebilir. Seramik Müzesi'nde de çanak/çömlek ve cilalı taş eserlerinin gelişimi ve geçmişten günümüze yolculuğu sergilenecektir; bu bölümde Türk çinilerinin de sergilenmesinin müzeye ayrı bir zenginlik katacağı ifade edilmiştir. Planlama olarak Seramik Müzesi'nin müzenin batı kanadına, Antik Yazı ve Kitap Müzesi'nin gün ışığını yan cepheden alacak şekilde doğu kanadına, Hitit Heykel Müzesi'nin ise merkezi bir noktada, kıyaslamalı olarak daha büyük bir alana yerleşerek, avluya doğru mükemmel bir konumda yer alması öngörülmüştür. Avlu kısmına da Hitit heykelleri yerleştirilerek buraya mükemmel bir özellik kazandırılacağının altı çizilmiştir. Bir öneri olarak,

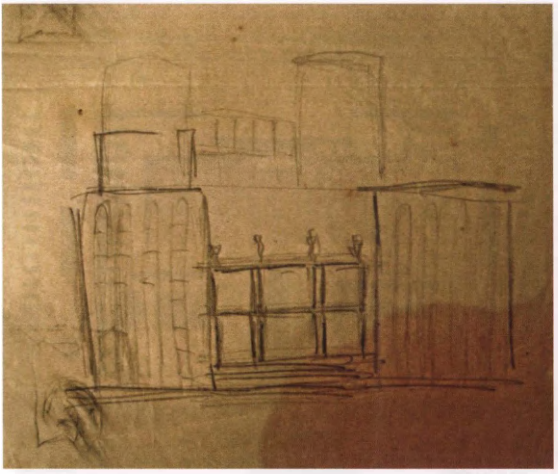
avlu kısmının etrafına, birinci katın yüksekliğinde, geçişi sağlayacak balkonlu bir geçidin yapılabileceği; bu alanda niş içine yerleştirilecek oturma üniteleri ile "bilim adamları" için dinlenme alanı oluşturulabileceği ve ayrıca Türk tarihinin önemli "erkek" figürlerinin anıt ve madalyonlarının da bu alanlara yerleştirilmesinin iyi bir fikir olabileceği düşünülmüştür.

Müze alanının merdivensiz ve basamaksız bir zemin üzerine yapılması; salon ve beş metreden dar olmayan koridorlardan oluşması; tavandan gün ışığı ile aydınlatılması; müzenin depo, arşiv ve laboratuvar alanlarının bodrum katında bulunması planlanmıştır.

4. Müze ve "Bit-Hilani": Unger raporunun bu maddesinde "Bit-Hilani" kelimesinin anlamını ifade etmekte ve bina girişinin sağ ve solundaki yüksek ve ihtişamlı kule anlamına geldiğini yazmaktadır. Bu açık ve geniş giriş avlusu kulelerin arasında yer almakta ve büyük hayvan heykelleri ve onların üzerindeki sütunlarla bölümlere ayrılmaktadır. **(Şekil 6)**

Dört adet sütundan oluşan bu revaklı giriş ihtişamlı bir görünüş sağlamaktadır. Ancak "Bit-Hilani"nin müzeye uygulanması fikrinden, birbiriyle uyum içinde olması gerektiği düşünülen üç binanın uyumunu bozacağı için vazgeçilmiş ve söz konusu bu motiflerin akademinin dış dekorasyonunda mükemmel bir şekilde kullanılabileceği ve şehrin iki ana caddesine doğru konumlandırıldığında daha ihtişamlı bir giriş elde edilebileceği dile getirilmiştir. Bu motiflerin batıda bulunan "R" binasında da kullanılması durumunda tepede etkileyici bir silüet oluşturacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu motiflerin müzenin avlusunda da kullanılabileceği, dolayısıyla giriş ve çıkışa yerleştirilecek Hitit eserleri ile de bir uyum sağlayacağı ifade edilmiştir.

Bu konuda "Bit-Hilani'nin" tanımını yapmak bu sürecin anlaşılmasında faydalı olur. "Bit-Hilani", Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit Çağı (MÖ 1000) saray yapılarına

Şekil 7. Bit-Hilani biçimli yapı girişi.

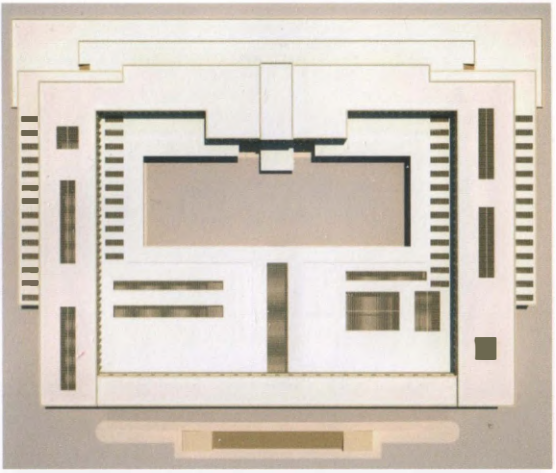
Edhem Eldem Arşivi.

Asurların verdiği addır. Bu doğrultuda, "Bit-Hilani" sütun veya sütunlarla desteklenen ve merdivenlerle ulaşılan bir teras girişine sahip, bir veya iki uzun, dikdörtgen ve merkezi oda etrafında küçük odaların planlandığı ve kapının sağ veya sol tarafında üst kata çıkan merdivenlerin yer aldığı bir mekân planlaması olarak tanımlanabilir.[19] Burada dikkati çeken nokta Unger'in önerdiği "Bit-Hilani" biçiminin mekân planlamasında değil; kule tasarımları ile yapıları daha belirgin bir hale getirmek ve cephenin ihtişamını artırmak amacıyla, cephe süslemesi olarak kullanılmak istenmesidir. **(Şekil 7)**

5. Müzenin İç Düzeni: Unger raporunun bu maddesinde müze alanındaki sergi salonlarının yanı sıra özel bir sergi salonu ve yeni bulunan eski eserlerin sergilenebileceği alanlar, müze için büyük bir laboratuvar, alçı-kalıp atölyesi, fotoğraf laboratuvarı, eski eserlerin, tablet ve kabartmaların korunabilmesi için kimya laboratuvarı, marangoz, çilingir ve boyahane atölyeleri ve sevkiyatın gerçekleştirilebilmesi için gerekli ekipmanların bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Müzedeki eserler için dolaplar bulunması gerektiğini; müzedeki eserlerin, çekilmiş resimlerin, alçı kopyaların ve sergilenen objelerin kayıtları için ayrı envanter tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bunların yanında, müzenin birinci katında veya akademi binasının yanında "Merkezi bir Antik Eser Bakım Merkezi" (*Zentrale elle für Denkmalspflege*) adında tüm ülkedeki anıtların kayıtlarının tutulacağı, hatta tarihi eser ve kalıntıların çıkarılmasını yönetip organize edecek ve müze için eser alımını gerçekleştirecek bir çeşit araştırma enstitüsü oluşturulması ve müze ile işbirliği içinde çalışması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca projenin zemin katında "5" ile ifade edilen alanda ziyaretçilerin eserlerin fotoğraflarını, alçı kopyalarını ve kartpostallarını satın alabileceği müze dükkânı yer almaktadır.

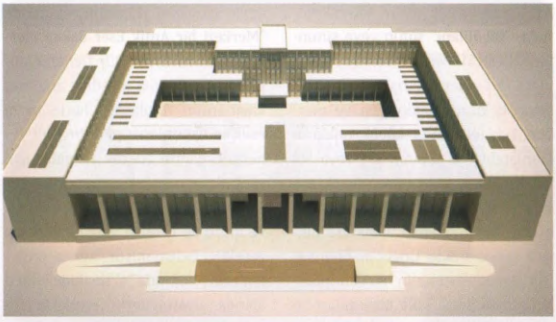
Tüm bunların yanında teknik görevlilerin, bekçi ve itfaiyenin yangın veya hırsızlık olaylarında müdahale edebilmeleri için tedbirler düşünülmüş; bina içinde personelin, ziyaretçilerin ve eşyaların yatay ve düşey sirkulasyonu sağlayan elemanların (asansör, yük bandı vb.) mekânsal planlamadaki konumları ve nitelikleri belirtilmiştir.

Unger'in sunduğu bu raporun kabul edildiği, *Cumhuriyet* gazetesinin 11 Şubat 1933 ve *Son Posta* gazetesinin 8 Şubat 1933 tarihli haberlerinden anlaşılabilir. *Son Posta* gazetesi bu "çok şümullü" inşaat projesinin Maarif Vekili Reşit Galip Bey'e sunulduğunu ve bazı ufak değişikliklerden sonra inşaate başlanabileceğini belirtir.[20] *Cumhuriyet* gazetesi

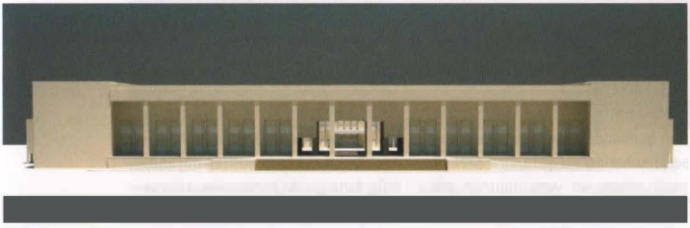
Şekil 8. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait üst görünüş. Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları.

Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

Şekil 9. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait görünüş.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

Şekil 10. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait ön görünüş.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

de, "müstakil bir avlunun etrafında muhtelif teşkilattan mürekkep ve üç katlı" ve ayrıca geniş merdivenli girişin "Hitit üslubunda iki büyük granit aslan heykeline istinat eden bir kemerle" tutturulacağı bilgisi verilen projenin kabulünden sonra mimar Egli'nin çağın gerektirdiği "modern bir üslupta" ve "en asri tesisata" sahip olacak bir yapı ortaya koyabilmesi için Avrupa'ya üç haftalığına tetkik gezisine gönderileceğini belirtir.[21] Burada dikkati çeken nokta, raporun sunulmasını takiben projenin süratle kabul edilmesi ve bir ay içinde Egli'nin Avrupa'ya gönderilmesidir.[22] *Cumhuriyet* gazetesi, Egli'nin seyahatten döndükten sonra kesin projeleri yapacağını belirtir ve bu gazete haberinden sekiz ay sonra, Egli'nin başında bulunduğu Maarif Vekâleti Mimari Bürosu'nun 10 Ekim 1933 tarihinde çizdiği ölçekli planlar otoritelere sunulur.

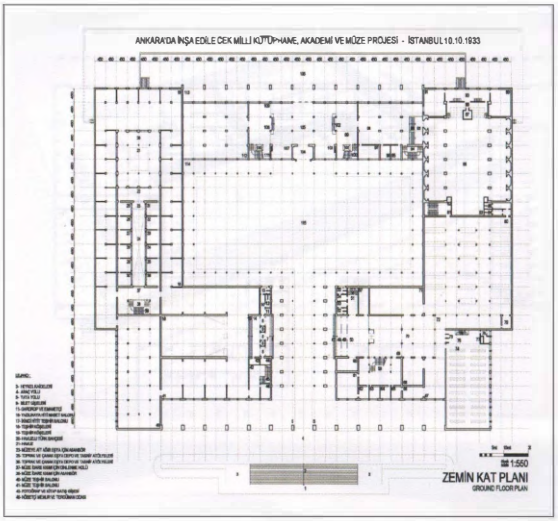
Yapının 1/200 ölçekli planları projenin eskizlerindeki mekânsal planlama anlayışıyla örtüşmektedir. Yapının sütunlu girişi ve ayrıca yapıların ortasında yer alan dikdörtgen biçimindeki avlu ölçekli çizimlerde de yer almakta; ancak kütleler birbirine daha fazla entegre olduğundan, yapıların fonksiyonlarına göre dağılımı ön projede olduğu kadar net okunamamaktadır. **(Şekil 8)** Akademi, kütüphane ve müze bölümleri L formuna benzer bir mekân planlaması doğrultusunda tasarlanmış her katta farklı büyüklükte alanlara sahiptirler. İki yanında rampaların yer aldığı anıtsal merdivenlerden girilip iki kat yüksekliğindeki galeriden geçildiğinde büyük avluya ulaşılır. **(Şekil 9,10)** Mahal listesinde "115" numarayla ifade edilen avlunun bir açıklaması yoktur; ancak bu mekânın Unger'in ön raporunda yazdığı gibi antik eserlerin sergilendiği ve müzenin sergi alanlarının bir devamı olduğunu düşünmek mümkündür. Geniş avludan geçildiğinde karşıya akademi binası çıkar. Müze alanı yapının batı tarafında konumlandırılmış, kütüphane bölümü ise diğer bölümlere göre daha küçük bir alana sahip biçimde yapının doğu tarafında yer almıştır. Her üç kuruluşun da zemin kattan avluya geçişi ve diğer katlardan da avluyla görsel bağlantısı vardır. **(Şekil 11-15)**

Yapılar bodrum kat hariç üç kattan oluşmaktadır. Yapının akademi bölümünün zemin katında bodrum, zemin ve birinci kat boyunca devam eden sahne, ayrıca gazino ve çeşitli servis alanları mevcuttur. Ayrıca binaya arka cepheden, birkaç basamak çıkılarak ulaşılan geniş terastan da giriş vardır. Bodrum katında soyunma odası, arşiv ve çeşitli servis alanları yer almaktadır. Birinci katında "Türk Akademisi Fahrireisliği" olarak adlandırılan çeşitli idari birimler, toplantı salonları ve ayrıca kütüphane ve müze müdürlükleri; ikinci katında felsefe, edebiyat, fen, iktisat, içtimaiyat, riyaziye (matematik) ve tabiiye şubelerinin olduğu "Akademi İlim Katı" yer almaktadır. Üçüncü kat ise Güzel Sanatlar, Türk Dili, Türk Tarihi, Yurt Bilgisi, Hukuk, Tıp, Beden Terbiyesi, Nüfus, Ziraat ve Ticaret, İktisat, İlim

Propaganda, Asar-ı Atikayı Koruma Encümenlikleri'nin bulunduğu "Akademi İlim ve Umumi Daireler Katı" olarak adlandırılmıştır.[23] **(Şekil 16)**

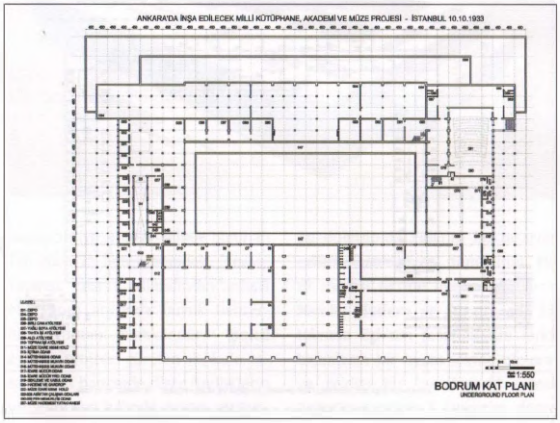
Yapının kütüphane bölümününe bodrum katından iki ayrı giriş vardır. Kitap depolarının yer aldığı alanlar dikey olarak tüm katlar boyunca devam etmektedir. Bu depolar asansör ile diğer katlara, ayrıca aynı katta bulunan matbaa ve kütüphane ilk muamele bürosuna bağlanmakta; ayrıca bu katta kütüphane personeline mahsus çeşitli alanlar yer almaktadır. Bu bölümün giriş katında iki kat yüksekliğinde büyük bir okuma salonu, kataloglar, gazete ve mecmua salonları, depolar ve servis alanları; birinci katında aşağıdaki kütüphane salonuna bakan bir açıklık, depolar ve bürolar, ikinci katında "pansiyon odaları", "ihtiyat odaları" olarak adlandırılan çifti olan malzemeler için bir alan, depolar ve ayrıca akademi binasına bir geçiş; üçüncü katta ise depoların yanı sıra lokanta, mutfak, gazino ve oldukça büyük bir fotoğraf ve laboratuvar alanı bulunmaktadır. **(Şekil 17)**

Müze bölümünün bodrum katında depolar, kalıp, sırlı cam, yağlıboya, tahta işi, alçı ve toprak işi atölyelerinin bölmelerle birbirinden ayrıldığı geniş dikdörtgen bir mekân, bunun yanında yan yana sıralanmış demir, bronz işleri vb atölyeler, uzmanlar için çalışma alanları, servis alanları, dışarıdan iki giriş ve avlunun altından diğer bölümlere bağlanan bir geçit yer almaktadır. Zemin katında müze ana girişi, sergi alanları, teşhir galerilerinin çevrelediği toprak ve çanak eşya depo ve tasnif atölyeleri ve "Halk için İstirahat Havuzlu Türk Bahçesi" olarak adlandırılan bir dinlenme alanı bulunmaktadır. Birinci katta balkonlu teşhir galerileri, sergi alanları, çeşitli amaçlar için atölyeler, ikinci katta bir laboratuvar, atölyeler, depolar, kimyagerler için çeşitli alanlar ve aşağıdaki havuzlu alanı gören bir akademi geçişi, üçüncü katta ise yönetim bölümü, toplantı salonları, bürolar ve aşağıdaki gibi havuzu gören bir akademi geçişi bulunmaktadır.

Şekil 11. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait zemin kat planı.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

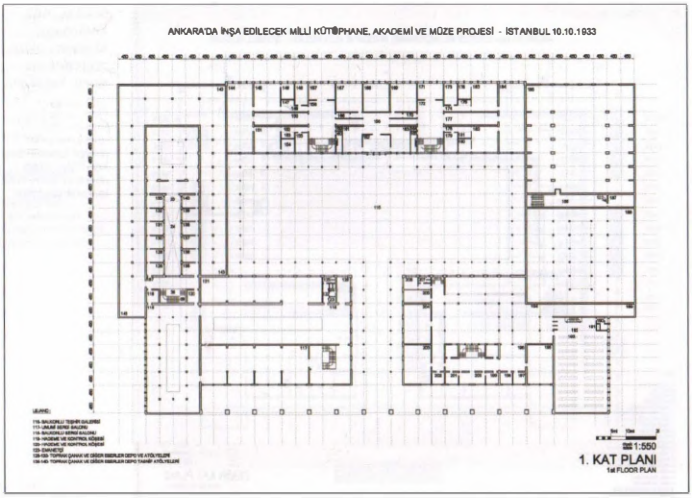

Şekil 12. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait bodrum kat planı.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

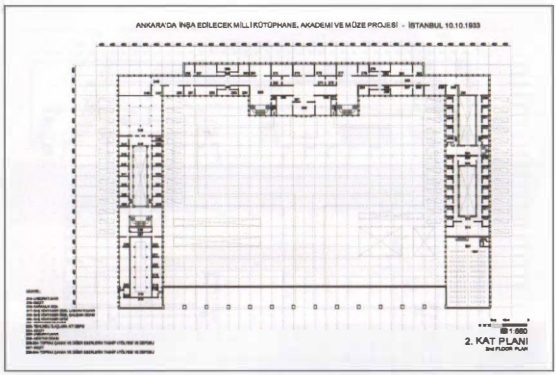
Müze bölümü yakından incelendiğinde, bu bölüme ana girişten girip galeriden sola dönüldüğünde birkaç basamak çıkarak ulaşıldığı anlaşılır. İlk olarak danışma, bilet yeri, müze dükkânı ve vestiyer bölümleri ziyaretçileri karşılamaktadır. Ziyaretçiler birkaç basamak daha yukarı çıktıklarında Hitit medeniyetinin eserleriyle karşı karşıya gelmektedir. Dönemin Hitit uygarlığına verdiği önemi gösterecek şekilde, bu alan müzenin gezi rotasının hem başladığı hem de bittiği noktadır. Hitit eserlerinin sergilendiği bu sergi alanı "Yazılıkaya[24] Hitit Mabed Salonu" olarak adlandırılmıştır.[25] Bu sergi alanından sonra ziyaretçiler sağa doğru dönerek "İkinci Hitit Teşhir Salonuna" ulaşırlar. Bu salon oldukça uzun bir galeriye bağlanmaktadır. Bu galerilerde dolaşım havuzlu avlu mekânını görerek sağlanmaktadır. Bu galerileri ve devamındaki diğer teşhir alanlarını takip edip merdivenlerden çıkıldığında ziyaretçiler birinci kata ulaşır[26] ve belli bir mekânsal akışı olan sergi alanını ve balkonlu teşhir galerilerini gezerler; ayrıca planda "121" numarayla ifade edilen eski eserlerin de yer almış olabileceği büyük avluyu seyredebilirler.

Erken Cumhuriyet döneminin ilk arkeoloji müzesi olarak bu şekilde tanımlanabilen Milli Müze'nin mima-

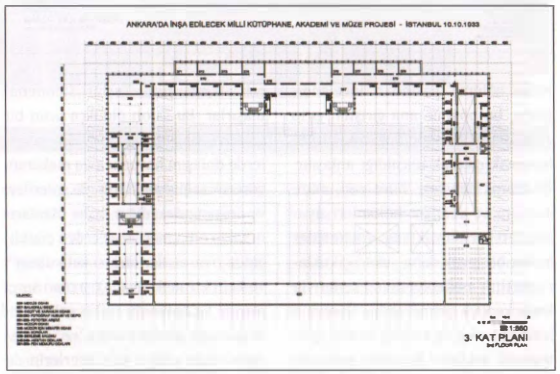
Şekil 13. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait 1. kat planı.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

Şekil 14. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait 2. kat planı.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

Şekil 15. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesine ait 3. kat planı.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

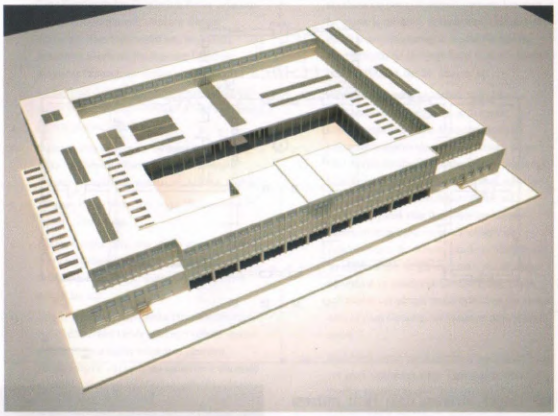
risindeki "milli" karakteri de içinde bulunan koşullara uyum göstermektedir. Hayata geçirilemeyen projenin planlaması Egli tarafından hem Batılı hem de yerel formları bütünleştirmek üzere tasarlanmıştır.1930'ların mimari üretimine bakıldığında yabancı mimarların etkin rolü ortaya çıkmaktadır: Bu uzmanlar devletin önemli yapılarını ve şehir planlarını yapmak üzere yeni kurulan ülkeye devlet tarafından davet edilmişlerdir. Çalışan yabancı mimarların etkisi düşünülerek değerlendirildiğinde, dönemin özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki mimarlık üretiminde görülen biçim ve mimari elemanların Türkiye'deki örneklerde de göze çarptığı; bu nedenle, bu dönemin mimarlığı "uluslararası üslup" adıyla da anıldığı belirtilmelidir. Ancak, mimaride söz konusu Batılı tavrın yanında, bazı yabancı mimarlar yerel ve bölgesel faktörleri göz ardı etmemekte ve tasarımlarına yansıtmaktadırlar. Bu mimarların en önemlilerinden birisi de Egli'dir ve bu doğrultuda Egli'nin bu projenin mimarı olarak seçilmesinin de tutarlı bir yaklaşım olduğu söylenebilir.[27]

Projenin genel mimari planlamasının da Egli'nin işlevi temel alan, yatay ve düşey kütlelerin akılcı birlikteliğini öngören, köprü, teras ve balkon gibi mimari elemanların kullanıldığı tasarım anlayışı ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Örnek olarak bu yapı Egli'nin yine aynı yıl içinde planladığı Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi yapısı ile benzerlikler göstermektedir. Bu yapıda da revaklar ve tüm katlar yüksekliğinde uzanan ve iki kütleyi birleştiren ikili sütun düzeni mevcuttur. Öte yandan, Egli'nin 1930 yılında tasarladığı İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün yalın ve mütevazı tasarımıyla kıyaslandığında bu kompleks yapısı daha büyük ve anıtsaldır. Dönemin değişen politik, sosyo-kültürel koşullarına paralel olarak 1930'ların ortasından sonuna kadar mimarlık alanında milliyetçilik ve klasisizm gibi eğilimlerin görülmesi Egli'nin klasik ve anıtsal bir tasarımı tercih etmesine neden olmuş olabilir. Ancak yapı kompleksinin ağır kütleselliğinin, taşıyıcılar aracılığıyla yerden yükseltilmiş kütleler, yapıların üstündeki açıklık ve boşluklar, kütlelerin ve saçakların hareketleri ve kot farklılıkları ile hafifletilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Büyük ölçekli müze projesinde yükseltilmiş bir platform üzerine konumlandırılan anıtsal sütünlü giriş, sütunlarla çevrili büyük bir avlu

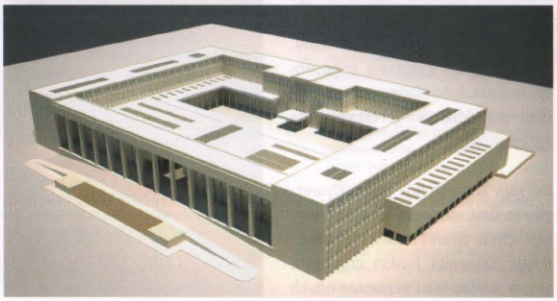
etrafında konumlanan ve Hitit kültürüne ait tarihi eserlerin sergilendiği mekânlar ve uzun koridorlar, Batı Avrupa kentlerinde 19. yüzyılda yaygınlaşan müzelerle benzerlikler göstermektedir.[28] Bu çağrışım ve etkileşim, projenin mimarı Egli'nin etüt amaçlı Avrupa'ya gönderilmesiyle olasılık kazanır. **(Şekil 18)**

Yapının tasarımı ile ilgili bahsedilmesi gereken diğer bir nokta, müzenin ortasındaki havuzlu iç avlunun Osmanlı medrese planına benzerliği ve bu alanın "Halk İçin İstirahat Havuzlu Türk Bahçesi" adıyla tanımlanmasıdır. Bu mekânsal özellik, Etnografya Müzesi'nin sütünlu avlusunda yer alan havuzu çağrıştırmakla beraber, Osmanlı geçmişine bir referans olarak görülebilir. **(Şekil 19)** Bu öneri, projenin taslak aşamasında "Türk büyükleri"nin büstlerinin müze mekânlarını birbirine bağlayan alanlarda teşhir edilmesi ve benzer şekilde Türk çinilerinin Eskiçağ seramiklerinin yanında sergilenme düşüncesi ile örtüşmektedir ve eskiyle kurulmak istenen bağın göstergesidir.

Şekil 16. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesinin arka cephesine ait perspektif.

Yazartarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

Şekil 17. Milli Kütüphane, Akademi, Müze projesinin kütüphane bölümünü gösteren perspektif.

Yazar tarafından yapılan üç boyutlu modelleme ve kat planları Edhem Eldem Arşivi'nden alınan orijinal çizimlere sadık kalınarak yapılmıştır.

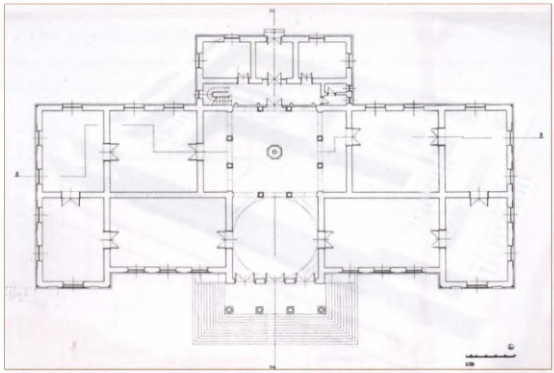
Bu projede dikkati çeken önemli bir diğer nokta ise, "Bit-Hilani" olarak ifade edilen, Mezopotamya'da özellikle Asurlar tarafından, Güneydoğu Anadolu'da da Geç Hitit Krallıkları döneminde kullanıldığı bilinen antik mimari formun projenin tasarımında belirleyici olduğudur. Unger'in raporunda ve eskizlerde de görüldüğü gibi, iki köşesinde kulelerin yer aldığı anıtsal cephe, merdivenlerle ulaşılan ve bir platform üzerine yükseltilmiş olan revaklı giriş bu stilin mimari projeye yansımalarını göstermektedir. **(Şekil 20-22)** Söz konusu cephe düzeni ile bugün Suriye sınırları içinde bulunan Tell Halaf'ın batı alanındaki "Saray-Tapınak" olarak adlandırılan anıtsal elit yapısı arasında büyük benzerlikler görmek mümkündür.[29] **(Şekil 23)** Ön projede görülen iki kule tasarımının haricinde diğer özelliklerin projenin son halinde devam ettiğini; söz konusu Hitit mimari biçimlerinin Cumhuriyet dönemindeki modern mimariye, Batılı müze formlarının da Osmanlı medreselerinin avlulu planlarına uyarlanmasıyla bir melezleme olduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda Egli'nin bu tasarımı erken Cumhuriyet döneminin Hitit müzesi fikrine uygundur. Bernd Nicolai *Modern ve Sürgün* adlı kitabında Egli'nin tasarımlarını farklı biçimlerin bir uyum içinde bir araya geldiği bir "patchwork" olarak değerlendirmiştir.[30] Unger'in dönemin Maarif Vekâleti Müzeler Dairesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay'a yazdığı mektubu dikkate alarak, "Bit-Hilani" fikrinin de Egli'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Üzerinde tarihi olmayan bu mektup-

Şekil 18. Altes Müzesi, Berlin (1823-1830), Karl Friedrich Schinkel.

Kaynak: Trachtenberg, Marvinand Isabelle Hyman. 2002. Architecture, from Prehistory to Postmodernity, Upper Saddle River, N.J: Prentice-Hall, s.420.

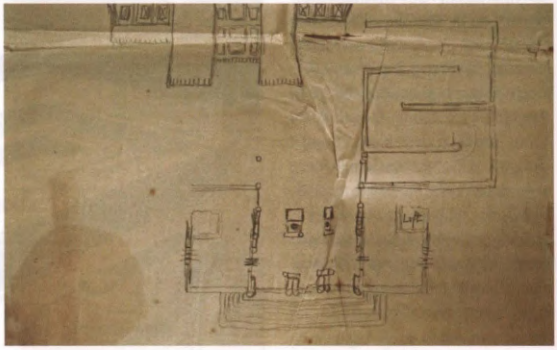
Şekil 19. Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne ait plan (1925-1927; açılış: 1930).

Kaynak: Çuha, Nilgün. 2004. T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Etnoğrafya Müzesi Binalarına RestitütifBir Yaklaşım. İY. y. : s.n., t. y.İ.

Şekil 20. Bit-Hilani biçimli yapı girişi.

Edhem Eldem Arşivi.

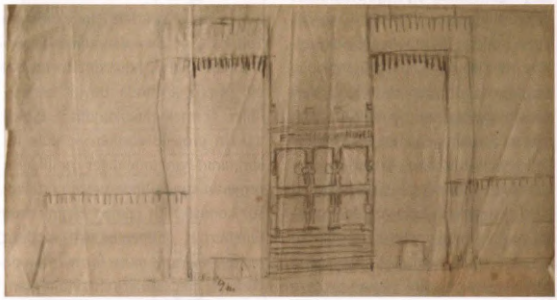

Şekil 21. Bit-Hilani biçimli yapı girişi.

Edhem Eldem Arşivi.

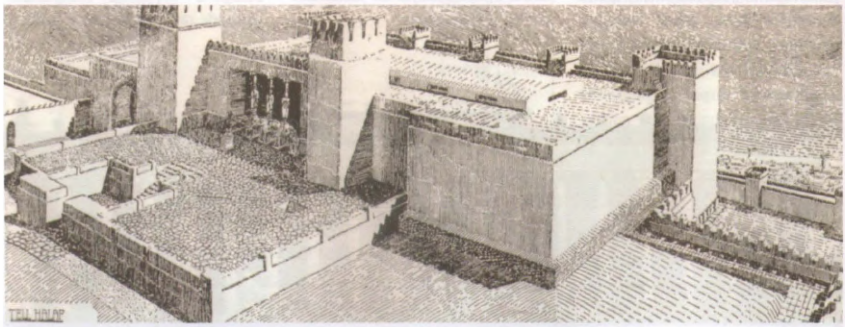
ta[31] Unger, Ankara'daki Hitit müzesi konusunda Egli ile yapmış olduğu görüşmeden bahsetmekte; Egli'nin tasarımından çok memnun kaldığını, projenin genel çerçevesi konusunda mutabık kaldıklarını, sadece bazı ufak değişikliklerin gerektiğini dile getirmektedir.[32]

Bu yapı kompleksine gelen ziyaretçilerin Hitit eserlerini bir bilim merkezi içinde ziyaret etmeleri planlanmıştır. Dönemin baskın anlayışına uygun şekilde Hitit geçmişine odaklı olan ancak diğer tarihi dönemlere de referanslar veren bu yapıda, merkezin ziyaret edildiği zamanla "Türk tarihi"nin uzak ve yakın geçmişinin ilişkilendirilip, aralarında köprü kurulabilmesi hedeflenmiştir. Bu merkez, Cumhuriyet'in "milli" ve "modern" olma misyonlarıyla örtüşmüş; ezici ölçekteki anıtsal yapısı ile de Türk milletinin "uzun ve şanlı geçmişi"nin adeta simgesi olmak üzere tasarlanmıştır.[33]

Şekil 22. Bit-Hilani biçimli yapı girişi.

Edhem Eldem Arşivi.

Şekil 23. Bit-Hilani biçimli yapı girişi (tell halaf'ın batı alanındaki "Saray-Tapınak").

Kaynak: Von Oppenheim, Max Freiherr. 1950. Tell Halaf. ZweiterBand: Die Bauwerke. Berlin: Walter de Gruyter, s.23.

DİPNOTLAR

* Bu makale, yazarın, Doç. Dr. Elvan Altan Ergut danışmanlığında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Doktora Programı'nda Haziran 2012'de tamamlamış olduğu "Displaying Cultural Heritage, DefiningCollective Identity: Museums from the Late Ottoman Empire to the Early Turkish Republic" (Kültürel Mirası Sergilemek, Kollektif Kimlik Tanımlamak: Geç Osmanlı İmparatorluğundan Erken Cumhuriyet Türkiyesi'ne Müzeler) başlıklı doktora tezinde yapmışolduğu araştırmanıngeliştirilmiş halidir.

1 "Milli Kütüphane, Akademi ve Müze" projesine dair rapor ve çizimleri doktora tezimde kullanma imkânı veren Prof. Dr. Edhem Eldem'e derin şükranlarımı sunarım.

2 Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Anadolu'da sayıları hızla artan müzeler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Ankara (1923), Edirne (1923), Antalya (1923), Adana (1924), Bergama (1924), Amasya (1926), Tokat (1926), Sinop (1926), İzmir (1927) Sivas (1927), Kayseri (1929), Afyon (1931), Denizli (1932), Çanakkale (1932), Samsun (1933), Van (1933), Efes(1934), Diyarbakır(1934), İznik (1934), Manisa (1935), Alaca (1935), Isparta (1935), Silifke (1935), Niğde (1936), Tire (1936), Kütahya (1936), Kırşehir (1936) vb. Arık, Remzi Oğuz. 1953. *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, s.70-71.

3 Yazarın doktora tezi, kültürel miras ve kimlik konularınının müzelerle yakın ilişkisini ortaya koymakta,emperyalizm ve milliyetçilik etkisinde bu ilişkilerin tekrar nasıl şekillendiğini, imparatorluk ya da milli-devlet olma sürecinde arkeoloji ve etnoğrafya alanlarında üretilen bilginin müzelerde ne dereceye kadarbelirli geçmişlerin tarihselleştirilmesinde kullanıldığını tartışmaktadır.

4 Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde yeni devletin kurulması sırasında geçirdiği dönüşümleri halka anlatması için planlanan veayını zamanda milli dayanışmayı amaçlayan bir "İnkılap Müzesi" kurma girişimi olduğu ancak bu projenin de planlandığı gibi hayata geçirilemediği bilinmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için, bknz. Hisar, AbülhakŞinasi. 2010. *Türk Müzeciliği*. Yayına hazırlayan, Necmettin Turinay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

5 Müze, ölçekli planların üzerinde "Milli Müze" olarak, ölçekli çizimlere ait mahal listelerinde ise "Hitit Müzesi" olarak adlandırılmıştır.

6 Erken Cumhuriyet döneminde yürütülen ilk Türk kazıları şöyle sıralanabilir: Ahlatlıbel (Ankara) (1933), Karalar (Ankara) (1933), Göllüdağ (Niğde) (1934), Alacahöyük (Çorum) (1935), Trakya Tümülüsü (1938), Ankara Kalesi (1938), Çankırıkapı (Ankara) (1937), Etiyokuşu (Ankara) (1937), Pazarlı (Çorum) (1937), Namazgah (İzmir) (1940), Saraybunu (İstanbul) (1937) vb.

7 İnan, Afet. 1944. "Türk Tarih Kurumunun 1937'den 1943'e Kadar Arkeolojik Çalışmaları Hakkında". *Belleten* 8 (29), s.50.

8 Hitit kültürü Ankara'da 1930'ların sonunda yapılması program dâhiline alınan müze projesine de adını vermiştir ve eski bedesten yapısının dönüştürülmesiyle oluşacak müzeye Eti Müzesi de denmiştir. Müzenin bu ismi 1940'ların sonuna kadar kullanılmış, sonrasında müze Ankara Arkeoloji Müzesi adını almıştır. 1970'lerde de müzenin adı, günümüzde de kullanılan, Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak değiştirilmiştir.

9 Ankara Kalesi'nin Akkale olarak burcunda 1921 yılında Mübarek Galip Bey tarafından kurulan Hars Müzesi, Etnoğrafya Müzesi'nin ve Hitit Müzesi'nin çekirdeği olarak değerlendirilebilir. Bayburtluoğlu, İnci. 1991. "Müze Belgelerine Göre Kuruluşundan Günümüze Kadar Anadolu Medeniyetleri Müzesi." *Ankara Dergisi* 1(2), s. 98. Hars Müzesi'nin adı, 1930'larda arkeolojik eserlerin Hacıbayram Camii ve AugustusTapınağı yanındaki alanda vede Çankırıkapı'daki Roma Hamamı'nın bulunduğu yerde sergilenmesiyle birlikte, Ankara Arkeoloji Müzesi olarak değiştirilmiştir.

10 Makridi, Theodor. 1926. "Ankara'daki Asar-ı Atika ve Mebani-i Kadime Hakkında Rapor". *Maarif Vekaleti Mecmuası*, 6, Ankara, s.58-67.

11 Behnan, Enver. March 17, 1934. "Müzeciliğin Tarihi", *Ülkü*, s.430.

12 Bayburtluoğlu, İnci. 1991, s.100-101. O dönemki "yerli ve yabancı mimar" üzerine olan tartışmalar için, bknz. Gürol Öngören, Pelin. 2012, s.214-220.

13 Unger, İstanbul Âsâr-ı Âtika Müzeleri Müdürü Halil Edhem Bey tarafından 1917 yılında davet edilmiş, 1919'a kadar müzedeki görevini sürdürmüştür. 1932 yılında müzenin o dönemki müdürü Aziz Ogan tarafından müzede çalışması için tekrar davet edilen Ungerhakkında bugünkü adıyla İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin arşivlerinde28 Şubat 1933 tarihli şöyle bir evraka rastlanmıştır: "Eski Şark Eserleri Müzesinin tasnif ve tanzimini ikmal, ilmi kataloğunu yapmakve refakatine verilenasistanı yetiştirmek vazifeleriyle mütehassis olarakcelp buyrulan Prof. Unger, mesaisine başladığından şimdiye kadar muntazam ve metin bir surette çalışmaktadır." İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi. Dosya No: 16592. Karton No:41. 28.02.1933.

14 ETH Bibliothek'te (Zürih, İsviçre) bulunan ve 1998yılında Bernd Nicolai tarafından *Moderne und Exile* adıyla yayınlanan ve daha sonra *Modern ve Sürgün* olarak Türkçeye çevrilen kitabında projenin bir maket fotoğrafı mevcuttur.

15 Bu raporun Almancadan Türkçeye çevirisinde yardımcı olan Enes Kuru'ya teşekkür ederim.

16 "Ankara'da Üç BüyükİrfanMüessesesi". *Cumhuriyet* gazetesi. 11 Şubat 1933.

17 1930'larda Ankara'da arkeolojik eserler Hacıbayram Camii ve Augustus Tapınağı'nın yanındaki alanın yanı sıra Çankırıkapı'daki Roma Hamamı'nınbulunduğu yerde sergilenmiştir.

18 Almanca "Schrift" kelimesi müzenin adlandırılmasında kullanılmıştır, ancak bu kelimenin müzede yer alan koleksiyonlar dikkate alındığında kitabeleri ve yazıtları ifade ettiği düşünülebilir.

19 Asur metinlerindeki referanslar ile 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan belirli yapı kalıntıları bir araya getirildiğinde, "Bit-Hilani'nin" bu şekilde bir mimari forma sahip olduğu anlaşılmıştır. "Bit-Hilani" ve rekonstrüksiyon konusunda daha detaylı bilgi için, bknz. Naumann, Rudolf. 1985. *Eski Anadolu Uygarlığı*. (Çeviri: Beral Madra), Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayı:9, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

20 "Yakında Yeni İrfan Müesseseleri İnşa Edilecek". *Son Posta* gazetesi. 8 Şubat 1933.

21 Bernd Nicolai Egli'nin bu gezisi hakkında detaylı bilgiler vermiştir. "Ernst Egli, 1933 yılının Ocak ve Mart ayları arasında kütüphane ve müze yapılarını araştırmak üzere tekrarAvusturya, Almanyave İsviçre'yi içeren bir Avrupa gezisine gönderilmiştir. Egli bu gezide Viyana, Berlin, Leipzig, Köln, Frankfurt am Main, Bern ve Zürih kentlerini ziyaret etmiş ve bilim kurumları ile kütüphaneleri incelemiştir." Nicolai, Bernd. 2011. *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955*. (Çeviri: Yüksel Pöğün Zander), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası, s. 60.

22 *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre Egli bu seyahatinde pek çok mimari yarışma kazanan bir mimarla tanışmış ve bu konuda kendisiyle görüş alışverişi yapmıştır. Bernd Nicolai bu kişinin Berlin'de tanıştığı Hans Poelzig olduğunu belirtir. Nicolai, Bernd. 2001, s. 60.

23 Bu yapının içerdiği akademikbirimlerin söz konusu bilgi üretim merkezi içinde konumlandırılmasını o dönemin ideolojik yaklaşımı bağlamında değerlendirmek doğru olur. Farklı alanlara yoğunlaşan tüm akademik birimlerin bir çatı altında toplanmak istenmesi milli kimlik tanımının oluşturulmasında katkı sağlayacak olsa da, böyle bir kurum Cumhuriyet'in daha sonraki evrelerinde yapılmamıştır. Bu durum, akademi bölümünün bu kurgusunun, Unger'in notlarında akademi bölümüne ve akademik birimlere dair çeşitli çalışmalar yer alması nedeniyle Unger'in kişisel önerisi olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirir.

24 Hitit Medeniyeti'nin başkenti olan Boğazköy'de yeralan Yazılıkaya Kaya-Tapınağı ilk defa Fransız gezgin Charles Texier tarafından 1834 yılında keşfedilmiştir.

25 Bu sergide yer alan koleksiyon ve sergileme yöntemine dair mahal listeleri ve planlar haricinde herhangi bir bilgi yoktur.

26 Müze personeli için iki asansör tahsis edilmiştir; ancak ziyaretçiler için asansör bulunmamaktadır.

27 1932yılında Edirne'deki yanıkkışla binasının hapishaneye çevrilme işinin Egli'ye verilmesi hususunda yapılan yazışmada Egli için "ihtisası malum" ifadesi kullanılmıştır. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 0.30.18. 01.02.32.76.4. 18 Aralık 1932. Benzer şekilde yine 1932 yılında Yüksek Ziraat ve Baytar Mektepleri için yapılacak bina projeleri Egli'yeverilmiş; Egli hakkında "bilgisi tanınmış ve denenmiş" ifadeleri kullanılmıştır.T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 0.30.18. 01.02.31.68.6. 26 Ekim 1932.

28 Müzeciliğin doğuşu ile ilgili bilgi için, bknz. Bennett, Tony. 1995. *The Birth of the Museum: History, Theory and Politics*. London and New York: Routledge. Müze mimarisi üzerine genel bilgi için, bknz. Atagök, Tomur. 1992. "Müze Tipolojisinin Gelişimi." *Tasarım*. 30, s.116-121.

29 1910'lardaTell Halaf'ta yapılan kazı çalışmalarından sonra Felix Langenegger'in 1922'de yaptığı rekonstrüksiyon için bknz, Von Oppenheim, Max Freiherr. 1950. *Tell Halaf. Zweiter Band: Die Bauwerke*. Berlin: Walter de Gruyter, s.23.

30 Nicolai, Bernd. 2011, s.49.

31 EdhemEldem Arşivi'nden.

32 Siyasi ve ekonomik nedenlerle Türkiye'ye gelen ve Almanca konuşan bilim adamlarından olan Ungerve Egli'nin bağlantısı bu anlamda önemlidir. İnci Bayburtluoğlu da makalesinde Nazi Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye sığınan Hermann Jansen, Ernst Egli gibi şehircilik uzmanlarının ve Eckhard Unger, Hans Henning Van Der Osten, Georg Rohde ve Hans Güterbock gibi arkeologların olduğunu belirtmiştir. Bayburtluoğlu, İnci. 1991, s.100. Bu kişilerin o dönemlerde Avrupa'da özellikle Almanya'da etkili olan milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda bilimsel çalışmalarını sürdürmeleri yeni kurulan Cumhuriyet'in bir milli kimlik tanımını yapabilmesinde katkı sağlamış olduğu düşünülebilir.

33 Bu projenin hayata geçirilmemesinin nedenleri yazarın doktora tezinde detaylı bir biçimde tartışılmıştır. Söz konusu yeni bina projesi ile onun yerine açılan ve 15. yüzyıl yapılarının onarımıyla kurulan Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin ilişkisiise incelenmesi gereken ayrı bir makale konusudur.

ERKEN MODERN DÖNEMDE *DÂMÂD-I ŞEHRİYÂRÎ*

JULIETTE DUMAS

Dâmâd-ı şehriyârî terminin tüm özelliklerini kapsayan bir çerçeve çizebilmek için, konuyu pek çok açıdan ele almak gerekir. Bunlardan ilki, bu terimin kabul gören anlamları ve kullanımlarıdır: Dâmâd-ı şehriyârî olmak ne anlama geliyordu ve bu terim hangi payeye gönderme yapıyordu? Soruyu yükümlülükler açısından da sormak gerekir: Padişah damatlarına düşen görevler nelerdi ve anlamları neydi? Kariyerlerinin hangi aşamasında padişah damadı oluyorlardı? Bu durum meslekî açıdan ne gibi sonuçlar doğuruyordu? Osmanlı ailesiyle kurulan böyle bir bağ ne gibi ayrıcalıklar getiriyordu?

II. Mehmed'den (hükm.1451-1481) itibaren padişah kızlarının yabancı hükümdarlarla ya da önemli Türk ailelerinin temsilcileriyle evlendirilmesi geleneği terk edilmiş, bunların yerine özellikle kapıkulları tercih edilmeye başlanmıştır.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

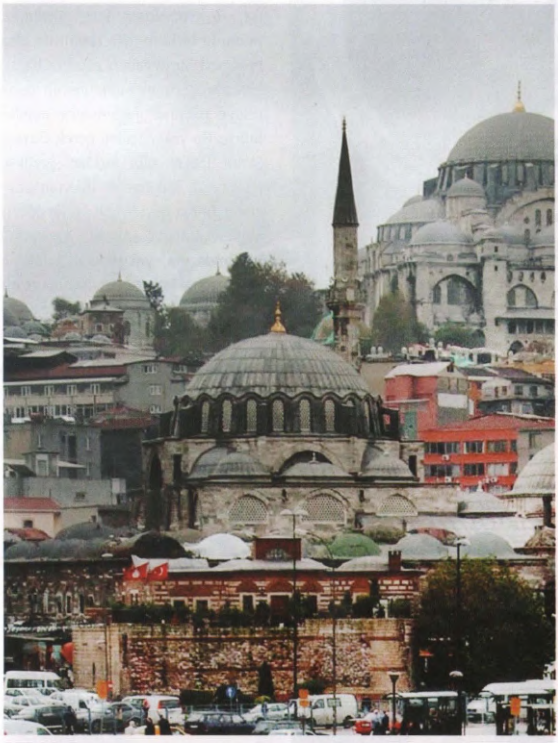
1- TERİMİN TANIM VE KULLANIMLARI

Osmanlı toplumu iki kategoriye ayrılırdı: Devletin hizmetinde çalışıp vergi ödemeyen ayrıcalıklılar ve diğerleri. İkinci kategoriyi oluşturan ve vergi ödemek zorunda olan *reaya*, her dinden köylüleri, tüccar ve zanaatkârları kapsardı.[1] Piramidin en üst basamağında padişah ve ailesi yer alırdı. Bunlar da bir anlamda diğerlerine hükmeden üçüncü bir kategori oluştururdu. Devletin hizmetkârları arasında askerler (*ehl-i seyf*), bürokratlar (*ehl-i kalam*), hukukçular ve din adamları (*ehl-i 'ilim*) bulunurdu. Dolayısıyla bu kategoride sancakbeyleri, beylerbeyleri, paşalar, vezirler, kadılar, imamlar, şeyhler vb. karışık bir şekilde yer alırdı. Vergi ödememelerinin nedeni devletin hizmetinde çalışmaları ve bu sıfatla avantaj, gelir ve unvan sağlamanın yanı sıra çeşitli yükümlülükleri ve masrafları olan makamlara getirilmiş olmalarıydı. "Padişah damadı" olarak da ifade edebileceğimiz *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatı bu makalenin konusunu oluşturuyor. İdarî yapı içindeki konumlarına ve mevkilerine bağlı olmaksızın,[2] güçlü olduğu kadar farklı kökenlerden gelen kişilere verilen bu sıfat,[3] altında yatan gerçeklerden dolayı merak uyandırmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemini, yani 15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. İlgilendiğimiz dönemin başlangıç tarihinin seçimi hanedanın içinde bulunduğu koşullarla da ilgilidir: 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişah kızlarının yabancı hükümdarlarla ya da önemli Türk ailelerinin temsilcileriyle evlendirilmesi geleneği terk edilmiş, bunların yerine özellikle kapıkulları tercih edilmeye başlanmıştır[4]. Benzer nedenlerle, çalışmamızı 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılı etkileyen önemli siyasal dönüşümlerin başlangıcından önce noktalamak da tutarlı bir seçimdir. Seçtiğimiz tarih aralığında Osmanlı İmparatorluğu, ayaklanmalara, hanedan geleneklerinin uğradığı değişikliklere, bazı padişahların tahttan indirilmesine rağmen belirli bir istikrar arz eder. Bu istikrar dönemi haklı ya da haksız nedenlerle çoğu zaman "klasik çağ", hatta "Osmanlıların altın çağı" olarak nitelenmiştir. Metin Kunt'a göre, 16. yüzyılın sonlarından itibaren ve 17. yüzyılın büyük bölümünde imparatorluğun karşılaştığı güçlükler ve ayaklanmalar, I. Süleyman dönemi model alınarak tanımlanan Osmanlı

siyaset anlayışını fazla değiştirmemiştir. Osmanlıların bazı reformların gerekli olduğu fikrini kabul etmeye başlamaları için 18. yüzyılı beklemek gerekmiştir.[5] Bu fikir ise bir yüzyıl sonra Tanzimat dönemini başlatmıştır. Çalışmamızı bu kadar uzun bir döneme yaymamızın bir nedeni de söz konusu siyasal istikrarın ar-

Kanuni Sultan Süleyman'ın (hükm. 1520-1566) damadı ünlü Rüstem Paşa'ydı (1500-1561).

Venedikli ressam Tiziano Vecellio'nun atölyesinden çıkan dört Süleyman portresinden biri. 1538 yılında, Mantua Dükü II. Federico Gonzaga için yapılmıştır.

Yanda Rüstem Paşa Camii ve arkada yukarıda kayınpederinin adını taşıyan Süleymaniye Camii.

kasında gizlenen gelişmelerdir. Bu dönemde meydana gelen bağlamsal gelişmelerin *dâmâd-ı şehriyârî*'nin rolünün ve özelliklerinin algılanma biçimini de değiştirmediğini düşünmek mümkün müdür?

Dâmâd-ı şehriyârî terminin tüm özelliklerini kapsayan bir çerçeve çizebilmek için, konuyu pek çok açıdan ele almak gerekir. Bunlardan ilki, bu terimin kabul gören anlamları ve kullanımlarıdır: *Dâmâd-ı şehriyârî* olmak ne anlama geliyordu ve bu terim hangi payeye gönderme yapıyordu? Soruyu yükümlülükler açısından da sormak gerekir: Padişah damatlarına düşen görevler nelerdi ve anlamları neydi? İncelemenin tam olması için, bu damatların profil ve kariyerlerinin de ele alınması beklenir. (Kariyerlerinin hangi aşamasında padişah damadı oluyorlardı? Bu durum meslekî açıdan ne gibi sonuçlar doğuruyordu? Osmanlı ailesiyle kurulan böyle bir bağ ne gibi ayrıcalıklar getiriyordu?) Ancak, Metin Kunt'un yararlarını ve güçlüklerini ayrıntılı biçimde tanıttığı prosopografik metodolojinin[6] kullanılmasını gerektirecek böyle bir çabanın karmaşıklığını göz önünde bulundurarak, ilk aşamada çalışmamı ilk iki soruyla sınırlandırmayı ve damatların kariyerleri konusunu ileride başka bir araştırmada ele almayı tercih ettim. Bu sınırlar dâhilinde, okuyacağınız inceleme damadı hükümdar aile ile birleştiren bağın önemini vurgulamayı ve hanedanın bundan sağladığı yararları ortaya koymayı amaçlıyor.

Dâmâd-ı şehriyârî, kelimenin tam anlamıyla "padişah damadı" demektir. Bu bakımdan, terim etnologların kullandığı akrabalık bağlarıyla ilgili sözcük dağarcığına aittir. Fiili olarak hem birleşme, hem dışlama, hem de paye içeren son derece özel bir aile ilişkisini ifade eder. Birleşme unsuru *dâmâd* sözcüğünün kullanılmasıyla güçlü bir biçimde vurgulanır: Damat bir aileye evlilik yoluyla dâhil olan erkek için kullanılan isimdir.[7] Ancak hemen ardından, birleşmenin niteliği, yani bu damadı diğerlerinden ayıran özelliği de *şehriyârî* sıfatı ile belirtilir: Bu damat imparatorluğun damadıdır; yaptığı evliliğin niteliği de hiçbir karışıklığa meydan vermeyecek şekilde ifade edilmiştir, eşi hükümdar ailenin bir üyesidir. Bu sıfat evlilikle birlikte gelen payeyi vurgulayan onursal bir ayrıntıdır, çünkü herkes için kullanılabilen *dâmâd* teriminin aksine bağ kurulan aileyi işaret etmekte ve bu birlikteliğin üstün niteliğini hatırlatmaktadır (yarar sağlamayan bir evlilikle övünülmez). Ancak yine bu terimin dışlama özelliği de vardır: Damat dışarıdan bir müttefik, aile ile tam olarak bütünleşmemiş bir ortaktır. Kayınpederi tarafından "oğul", kayınbiraderleri tarafından "kardeş" olarak nitelenmez; kendisine hanedana ait hiçbir unvan verilmez (ne "padişah", ne "şehzade" olabilir). Dolayısıyla, bir şehzade ile evlenen kadının hanedan soyuna dâhil olmaması gibi, damatlar

IV. Mehmed'in (1648-87) damadı ve sadrazamı Kara Mustafa Paşa.

Mihrimah Sultan- Rüstem Paşa, I. Süleyman'ın kızı Mihrimah ile 1539'da evlenince Damat Rüstem Paşa oldu.

Dâmâd-ı şehriyârî, kelimenin tam anlamıyla "imparatorluk damadı" demektir. Bu bakımdan, terim etnologların kullandığı akrabalık bağlarıyla ilgili sözcük dağarcığına aittir. Fiilî olarak hem birleşme, hem dışlama, hem de paye içeren son derece özel bir aile ilişkisini ifade eder.

için de evlilik bağı hanedanın parçası olmak anlamına gelmez.[8] Kurulan bağ, soyun erkekten geldiğini kabul eden ataerkil Osmanlı aile sistemiyle uyumlu olarak yalnızca aile ilişkisi düzeyinde kalır. Dolayısıyla, damatlar isteseler de Osmanlı soyuna karışamazlar, çünkü hanedanla aralarındaki bağ kadınlardan geçmektedir.

Bu açıklamaların ardından, bir gözlem yapmamız gerekir: Osmanlı vakayinamelerinde *dâmâd-ı şehriyârî* terimi çok geç karşımıza çıkar. Örneğin, Âşıkpaşazâde ya da Neşrî'nin metinlerinde bu ifade hiç kullanılmamıştır.[9] Resmî tarihlerde ise, 16. yüzyıldan önce görülmez. Bununla birlikte, geç tarihli de olsa Mehmed Süreyya'nın eserine baktığımızda, terimin kullanımının daha eskiye dayandığı izlenimine kapılabiliriz. Bu yazar terimi gerek Güveyi Sinan Paşa[10] gibi *kul*'lar, gerekse Karamanlı hükümdarı İbrahim Bey[11] gibi yabancı beyler için ayrım gözetmeden kullanır. Ancak, Karamanlı hükümdarına yakıştırdığı sıfatı I. Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'un eşi İsfendiyar Bey'in oğlundan esirger ve ondan yalnızca Kasım Paşa olarak söz eder.[12] Süreyya kişileri umarsızca birbirine karıştırır: Selçuk Hatun Kasım Paşa'nın değil, babası İsfendiyar Bey'in eşi olarak karşımıza çıkar (kendisine ayrılan bölümde de İsfendiyar Bey'in oğulları arasında Kasım Paşa'nın ismine rastlanmaz).[13] Aynı şekilde, *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatını ne Karamanlı hükümdarı Mehmed Bey'in oğlu ve II. Murad'ın damadı İsa Bey için, ne de II. Bayezid'den önceki padişahların damatları için kullanır.[14] Süreyya'nın içine düştüğü karışıklık, büyük olasılıkla *dâmâd-ı şehriyârî* terimini dönemin geleneklerine uygun olarak dar anlamda, tüm padişah damatları için kullanmış olmasından ve bunun hep böyle olup olmadığını sorgulamamasından kaynaklanmaktadır.

Aslında, Osmanlı damatları ancak II. Bayezid döneminde *dâmâd-ı şehriyârî* olarak nitelenmeye başladılar. Bu uygulamayı aynı dönemde Osmanlı prenseslerinin evlilik modelindeki radikal dönüşümle bağlantılı olarak okumamız gerekir. Bu tarihten önce, prensesler bazen İsfendiyaroğulları ya da Karamanoğulları gibi komşuların beyleriyle, bazen de Çandarlızadeler gibi büyük ulema ailelerinin temsilcileriyle evlendiriliyorlardı. Bu uygulama, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce II. Mehmet döneminde yavaş yavaş terk edildi, oğlu ve halefi II. Bayezid döneminde de tümüyle ortadan kalktı.[15] Bu tarihten itibaren, Osmanlı prensesleriyle evlendirilmek üzere padişahın *kul*'ları seçilmeye başladı. *Dâmâd-ı şehriyârî* olarak nitelenenler de bunlardır.

Oluşturmaya çalıştığımız tanımın ilk parçası böylece bir dışlama unsuru biçiminde ortaya çıkmış oluyor: Yalnızca *kul* niteliği taşıyan damatlar *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatını alıyorlardı. Bu terim padişah ve hanedanla kurulan özel bir bağı vurguluyordu: Söz konusu damatlar imparatorluğun, yani padişahın damadıydılar. Böyle bir sıfatı Karamanoğulları ya da İsfendiyaroğulları beyleri için kullanmak hanedanlar arasında karışıklığa yol açabilirdi. Böyle bir karışıklığın siyasal sonuçları ise son derece olumsuz olabilirdi. *Dâmâd-ı şehriyârî* sıfatı ile ifade edilen evlilik bağı, terim bir *kul* için kullanıldığında Osmanlı hanedanı açısından herhangi bir tehlike arz etmiyordu (bu kişiler "kul" statüleri gereği tahtta hak iddia etmek için evlilikle oluşan aile bağlarını öne süremezlerdi). Oysa yabancı bir bey Osmanlı hanedanı ile arasında oluşan bu bağı siyasal bir amaç için kullanabilirdi. Kadınların tahta çıkma hakkını kullanma ve bu hakkı kendi çocuklarına aktarma olanağının bulunmaması Osmanlıla-

rı bu konuda yatıştırmaya yetmemiş gibi görünüyor.[16] Aslında, o kadar da haksız değillerdi. Kadınların taht verasetinden dışlanması töresel bir ilkeye dayanıyordu ve komşu saraylarda kadınların yönetime katıldıkları göz önünde bulundurulduğunda, her an tartışmaya açılabilirdi.[17] Bu dışlama geleneği Osmanlılara aitti ve

yalnızca onları bağlıyordu: Komşularının evlilik bağını siyasal amaçlar için kullanmamaları ve Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia etmemeleri için hiçbir sebep yoktu.[18]

Dâmâd-ı şehriyârî teriminin özel bir onur nişanı oluşturduğu fikrini kabul etmeden, bu sıfatın neden padişaha bağlılıkları nedeniyle bazılarına verilirken (*kul*'lar), iktidara sahip olma olasılıkları nedeniyle başkalarından esirgendiğini (yabancı hükümdarlar, önemli Türk aileleri) anlayamayız. Bu onur nişanı yerine getirilen herhangi bir görev ya da gelinen bir makam ile değil, *kul* ile padişah arasında oluşmuş bulunan aile bağı ile ilintilidir. Dolayısıyla, sahibine diğer *kul*'lara göre üstünlük sağlayan bir ayrıcalık işaretidir. Bu ayrıcalık, ailenin kadınları aracılığıyla padişahla hısım olmaya dayanır. Terimin kullanımı da anlamıyla uyumludur: Ortaya çıkışından itibaren, *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatı yalnızca padişah kızlarının eşlerine verilmiştir ve doğrudan prenses olmayan kadınlar, örneğin padişahların kız torunları, bu uygulamanın dışında bırakılmıştır.

Evlilik geleneklerinin 15. yüzyıl ortalarından 16. yüzyılın ilk yarısına kadar geçirdiği dönüşümler, Osmanlı prenseslerinin hanedan içindeki rollerinin radikal bir biçimde yeniden tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır. *Hatun* sıfatını taşıdıkları uzun bir dönemin ardından, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm Osmanlı prenseslerine, yani padişah kızları ve kız torunlarına *sultan* denmiştir. Ancak, 16. yüzyıl ortalarında *hanım sultan* sıfatının kullanılmaya başlamasıyla birlikte padişah kızlarıyla torunları arasında niteliğe dayalı bir ayrım ortaya çıkmıştır.[19] *Dâmâd-ı şehriyârî* teriminin ortaya çıktığı dönemde ise, Osmanlı prensesleri arasında padişaha yakınlık derecelerine göre resmi bir ayrım bulunmuyordu.[20] Doğrudan prenses olmayanlardan farklı olarak padişah kızlarının eşlerinin padişah damadı sıfatını taşıması, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu iki hısım kategorisi arasında bir ayrım yaratma kaygısının da belirdiğini gösterir.

Prensesler ve bunların eşlerine padişahla aralarındaki hısımlık derecesine göre verilen payeler arasındaki hiyerarşi meselesi, bizi örneğin tahtta bulunan padişahların damatla-

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1660 - 1730) III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la 1717'de nikâhlanarak "damat" oldu.

III. Ahmed.

Surname-i Vehbi'de Levni'nin minyatürü. Topkapı Sarayı Müzesi, 1720.

rıyla eski hükümdarların damatları arasında daha ileri düzeyde bir ayrımın var olup olmadığını sorgulamaya itebilir. Ancak böyle bir ayrım gerekli görülmemiştir. Tahttaki padişah kim olursa olsun, "padişah damadı" sıfatını almak için önemli olan bir prensesle evlenerek hanedanla aile bağı kurmuş olmaktır. Örneğin III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızları Fatma Sultan'ın eşi Halil Paşa, III. Mehmed döneminde kayınpederi artık tahtta olmadığı halde hâlâ *dâmâd-ı şehriyârî* kabul ediliyordu.[21] Tahtta

III. Murad (hükm. 1574-1595). III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızları Fatma Sultan'ın eşi Halil Paşa, III. Mehmed döneminde kayınpederi artık tahtta olmadığı halde *hâlâ dâmâd-ı şehriyârî* kabul ediliyordu.

bulunan padişahların damatlarıyla seleflerinin damatları arasında herhangi bir ayrım yapılmaması, Osmanlı aile ağacının oluşturulması sırasında tarihyazımı bakımından pek çok hataya yol açmıştır. Örneğin imparatorluk damatlarından söz ederken bunları yalnızca tahtta bulunan padişahın damatları olarak kabul eden Hammer, böyle bir yanılgıya düşmüş gibi görünmektedir.[22]

Damatlar arasında ayrım yapılmamasının nedeni prensesler arasındaki hiyerarşidir. Resmî olarak – yani nitelik açısından – tahtta bulunan padişahın kızıyla teyzesi ya da büyük teyzesi arasında hiçbir ayrım yoktur. Örneğin, I. Süleyman'ın kızı Mihrimah, II. Selim'in kızı İsmihan ve III. Murad'ın kızı Ayşe birer *sultan*'dır ve bu durum hangi dönem söz konusu olursa olsun geçerlidir.[23] Bu ilke Osmanlı hanedanının işleyişi ile de uyumludur: Erkek çocuklar için olduğu gibi kız çocuklar için de yalnızca tahta çıkmış bir hükümdarla olan akrabalık bağları dikkate alınır.[24] Padişah damatları arasında padişahın tahtta bulunmasına ya da bulunmamasına göre ayrım yapılmaması, *dâmâd-ı şehriyârî* teriminin anlamı ile ilgili yeni bir unsuru daha ortaya çıkarır: Ön planda olan tahtta bulunan padişahla değil, hanedanla kurulan bağdır. Bu bağa kayınpeder hayattayken olduğu kadar, öldükten sonra da saygı gösterilir. Dolayısıyla, evlilik bağı sadece kişisel değil, aynı zamanda hanedan düzeyindedir.[25]

Tüm bu unsurlar *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatının verilmesinin ne anlama geldiği üzerinde düşünmeyi gerektirir. Bu sıfat bir unvan ya da bir mevki miydi, yoksa bir onur muydu? Unvan niteliğini denklemden hemen çıkarabiliriz, çünkü bu damatlardan hiçbiri kendi unvanları yerine adlarından sonra *damat* ya da *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatını taşımamıştır.[26] Bu kişiler paşadır, hatta beydir ve unvanları budur, çünkü bir makama, bir göreve karşılık gelir. Bir görevle bağlantılı olarak verilen unvanlar da zaten kânûnnâmelerde düzenlenmiştir ve hangi görevde bulunanların hangi unvanı alacakları, kendilerine ne kadar maaş bağlanacağı belirtilmiştir.[27] *Dâmâd-ı şehriyârî* sıfatına bağlı maaş bulunmaması da, bu terimin yalnızca bir unvan olduğu fikrini tümden elemek için kullanabileceğimiz başka bir gerekçedir. Aynı nedenlerden, mevki kavramını da elememiz gerekir, zira bu kavram (*dignitas*) unvan sahibinin (yalnızca onursal da olsa) bir makamı ya da bir görevi olmasını gerektirir.[28] Oysa, giriş bölümünde de hatırlattığımız gibi, *dâmâd-ı şehriyârî*'lerin özelliklerinden biri toplumsal ve mesleki profillerinin çeşitliliğidir. Üstlenilen görev ile *dignitas* arasında bir uyum bulunduğu fikrini kabul edersek, imparatorluk damatları için bu olasılığı da elememiz gerekir. Bununla birlikte, *dignitas* kavramının içinde onursal bir nişan fikrinin bulunduğunu da unutmamamız gerekir.

Aslında, bu terimi en iyi niteleyen onur kavramı gibi görünmektedir. İmparatorluğun damadı olmak ne bir unvan, ne bir mevkidir (hiçbir avantaj sağlamaz ve özel bir makama bağlı değildir): Padişahın *kul*'larından bazılarına bahşettiği bir onurdur. Bu onur unsurunun pek çok boyutu vardır. İlk önce, bir padişah kızıyla gerçekleştirilen evliliğe işaret eder; evliliğin tarihçesi saltanat kayıtlarında ve biyografilerde saklanır, böylece kalıcı bir nitelik kazanır; simgesel bir boyutu da vardır, çünkü hanedanla kurulan bağın ilanı anlamına gelir. İmparatorluk damatlığına atfedilen simgesel boyut, hanedanın bu ilişkiden sağladığı yararlarla ilgili ipuçları da verir. Hanedan soyundan gelen kızları evlendirme gerekliliği ve bu evlilik ittifaklarının siyasal açıdan taşıdıkları önem bir yana, bu onurun bahşedilmesi ayrıca hanedana *kul*'larından birini özel bir konuma getirerek bazı siyasal çıkarlarını gerçekleştirme olanağı tanır. Bu siyasal çıkarlar ise açıkça ortadadır: İmparatorluk içindeki önemli ailelerin yerine *kul*'ların güç kazanmasını sağlamak;[29] Anadolu'da yerleşmiş bulunan beyliklerin güçlerini ve önemlerini azaltmak; padişahın devlet üzerindeki denetimini güçlendirmek.[30] Elbette! Ama ilgi odağımızı siyasal olandan simgesel olana kaydırırsak, bu evliliklerin sonuçlarından birinin Osmanlı hanedanının diğer aileler karşısındaki üstünlüğünü vurgulamak, üyelerini sanal olarak imparatorluğun en güçlü görevlilerinin dahi üzerinde yer alan bireyler haline getirerek hanedanın prestijini artırmak olduğunu görürüz.

Evlilik gelenekleri hanedanlar arasında kadın alıp vermeye dayandığı müddetçe, bir Osmanlı prensesiyle evlenmek siyasal ittifak niteliği taşımıştı. Bu evlilikler toplumsal endogami ilkesine saygı gösteriyor ve ittifak yapılan ailenin öneminin kabul edilmesi anlamına geliyordu. Osmanlı soyundan gelen kızlar *kul*'larla evlendirilmeye başladıktan sonra ise, evlilikler (siyasal) bir ittifak olmaktan çıkarak onursal bir boyut kazandı. Bu anlamda, padişahlar evliliğin anlamında önemli bir kayma yarattılar. Osmanlı padişahı artık komşu hanedan ya da güçlü aile ile barışı güvence altına almak için ittifak arayan ya da evliliği dayatan bir devlet başkanı değildi; bir minnet işareti ve bir onur nişanı olarak kızını *kul*'larından birine veren mutlak bir hükümdardı. Böylece, evlilik de padişahın *kul*'larını birbirinden ayıran bir kurum haline geliyordu; padişahın bahşettiği onur yaşam boyu *dâmâd-ı şehriyârî* sıfatıyla belirtiliyordu.

DİPNOTLAR

1 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix, 1994: 69.

2 Bazıları yalnızca bey iken, bazıları beylerbeyi, kapudan, vezir ya da sadrazam olabiliyordu. Liste bu şekilde uzatılabilir.

3 Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yertutan sayısız padişah damatlarına örnek olarak en ünlülerinden bazılarını sayalım : I. Süleyman'ın (1520-66) damadı ve sadrazamı Rüstem Paşa; II. Selim'in (1566-74) damadı ve sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa ; III. Murad'ın (1574-95) damadı olanve onun yerine tahtaçıkan III. Mehmed (1595-1603) döneminde sadrazamlık yapan İbrahim Paşa; I. Ahmed'in (1603-17) damadı ve sadrazamı Nasuh Paşa; IV. Mehmed'in (1648-87) damadı ve sadrazamı Kara Mustafa Paşa; III. Ahmed'in (1703-30) damadı ve sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa.

4 Padişahları böyle bir evlilik politikası izlemeye iten nedenler çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır: Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*. Oxford, 1956: *passim* (yeni baskı: Wesport, Connecticut, Greenwood Press, 1982); Leslie Peirce, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford, 1993: 28-56; Ebru Turan, "The Marriage of İbrahim Pasha (ca. 1495-1536). The Rise of the Sultan Süleyman's Favorite to the Grand Vizierate and the Politics of the Elites in the Early Sixteenth-Century Ottoman Empire", *Turcica* 41 (2009): 3-36; Juliette Dumas, "Des esclaves pour époux... Réflexion sur les stratégies matrimoniales de la dynastie ottomane », *Clio. Histoire, femmes et société's* 34 (2011) : 255-275.

5 Metin Kunt, *The Sultan's Servant. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*. New York, Columbia University Press, 1983: xv.

6 M. Kunt, *The Sultan's Servant*: xvi-xxi.

7 J. H. Mordtmann, "Dāmād, EI(2): t.2, s.105-106.

8 Osmanlı padişah ve şehzadelerinin Hıristiyan ya da Müslüman yabancı prensesleri eş olarak aldıklarını4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar uzanan dönemde, bu prenseslerden hiçbirine hanedanın parçası olduklarını vurgulayan bir unvan verilmemişti. Padişah annelerinin hanedana aidiyetlerinin *valide sultan* unvanı ile geriye dönük olarak tanınması için 16. yüzyılı beklemek gerekecekti. Bu ayrıcalık da yalnızca padişah anneleri için geçerliydi. Üstelik bu kadınlar, II. Selim'in kendisiyle evlenmesini sağlayan Nurbanu Sultan hariç, padişahların resmî eşleri değil, cariyeleriydi. L. Peirce, *The Imperial Harem*: 28-56 ve 91-112.

9 Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, édité par C. Çiftçi. Istanbul, Mostar, 2008 ; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ: Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, N. Öztürk (haz.). İstanbul Çamlıca, 2008.

10 "Sinan Paşa (*damad-ı şehriyârî*) (güveyi). Saraydan 897'de (1492) çıkarak Gelibolu sancağıyla kapdan-ı deryâ oldu. 300 parça gemiyle gidip Avlonya sahillerini vurdu. 898'de (1493) azledildi. Sonra vilâyete çıkıp 907'de (1501/02) Anadolu beylerbeyi olup 909'da (1503/04) vefat etmiştir.»: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*. Osmanlı Ünlüleri. Istanbul, 1996 : t. 5 s. 1511.

11 "İbrahim Bey (damad-ı şehriyârî). Karaman beyi II. Mehmed Bey'in oğludur. 837'de (1433/34) babasının katlinde Konya'da vali ve hâkim oldu. Sonra II. Murad'a damad oldu. Lakin rahat durmayıp beyliği müddetince birçok defa isyan ve harbetti. Cezalandırılacağı sırada zevcesi sultanı şefaata gönderip affa mazhar oluyordu. Velhasıl bağlılık noktasında azca bulunup 869'da (1464/65) vefat eyledi. Mezarında da rahat olmadı. Çünkü oğulları anlaşmazlığa düşüp Karamanoğulları bu yüzden perişan oldu. Evladından ve sultanzâdelerden Alâeddin Bey, Karaman Bey, Nure Sofi Bey 982'de (1467) Konya muharebesinde vefat ettiler. Diğeri Kasım Bey ana-baba bir kardeşi Pîr Ahmed Bey'le baba bir kardeşi İshak Bey'in aralarını bozup 885 (1480) yılında sonra yokolmuştur.»: M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*: t. 3 s. 743.

12 "Kasım Paşa. İsfendiyar Bey'in oğludur. I. Mehmed'in (Çelebi kızıyla) evlendi. Babasının vefatında Kastamonu ve Kengiri valisi olup 848'de (1444) sultanın vefatında II. Murad'ın kızıyla evlendi. II. Murad devri (1421-1451) sonlarında vefat eylemiştir. Sâdık ve doğru idi. Oğlu Mustafa Bey savaşlarda bulunarak serdârlık etmiş bir yiğitti.": M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*: t. 3 s. 874. Mehmed Süreyya'nın içine düştüğü karışıklık İsfendiyar Bey ile ilgili yazdığı şu satırlarda açıkça görülmektedir. "İsfendiyar Bey. Kötürüm Bayezid'in oğludur. Babasının vefatında sade Sinop'a valî oldu. Timur hadisesinde ona gidip Kastamonu'yu da aldı. Sonra II. Murad'a, kızıyla evlenerek bağlılığını yenilemiştir. II. Murad devrinde (1421-1451) vefat eyledi. Oğulları İbrahim Bey ve Murad Bey'dir. Murad Bey'i, hayatında hediyelerle Osmanlı padişahına göndermiştir. Kendisinden evvel vefat eyledi.»: M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî* : t. 3 s. 802.

13 Çağatay M. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992: 11-12; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları. Vâlide Sultanlar, Hâtunlar. Hasekiler. Kadınefendiler, Sultanefendiler*. İstanbul, Oğlak, 2008: 78-87.

14 Bunun da yazarın özellikle en eski dönemler konusunda yaptığı çok sayıda yanlıştan biri olduğu sonucuna varabiliriz.

15 L. Peirce, *The Imperial Harem*: 28-56; E. Turan, "The Marriage of İbrahim Pasha (ca. 1495-1536) » ; J. Dumas. "Des esclaves pour époux ...»; Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*.

16 Bu görüş, doktora çalışmalarım çerçevesinde incelediğim Osmanlı prenseslerinin siyasal rolleriyle ilgili araştırmalarımın sonuçlarındandır.

17 Halil İnalcık, "The Ottoman Succession ant İts Relation to the Turkish Concept of Sovereignty», in *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*. Indiana University, Bloomington, 1993: 37-69.

18 Bu yorumu biraz daha genişleterek, Osmanlı hükümdarlarının gözünde hükümdar konumunda bulunmayan, ancak güçlü ve fazlasıyla bağımsız olan ailelerden gelen damatlar için de aynı ihtiyat ilkesinin geçerli olduğunu düşünebiliriz.

19 Geleneksel tarihyazımı genellikle padişah kızları ile padişahın soyundan gelen diğer kadınlar arasındaki unvan ayrımını belirtmekle yetinir ve bu ayrımın kökeni ile ortaya çıkış koşullarına değinmez. Araştırmalarımda söz konusu ayrımın 16. yüzyıldan itibaren uygulandığını saptadım.

20 Hiyerarşik bakımdan böyle bir ayrımın yokluğu evlilik stratejileri konusunda da karşımıza çıkar. Padişahların kız torunları annelerininkine benzer şemalara göre evlendiriliyordu. Örneğin II. Bayezid döneminde, padişahın kızı Selçuk sıradan bir beyle evlendirilirken (Koca Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey), onun kızı bir paşayla (Yunus Paşa) ve padişahın başka bir torunu olan Ayşe(Ayşe ve Güveyi Sinan Paşa'nın kızları) ise Dukakinzade Ahmed Paşa ile evlenmişti. Ancak, II. Bayezid'in torunlarının eşlerinden hiçbiri *dâmâd-ı şehriyârî* unvanını almamıştı. C. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*: 25-26, 28 ; N. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 142-143, 144.

21 Damad Halil Paşa unvanı buradan gelir. Bu vezirin III. Murad'ın kızıyla nikâhının kıyılması padişahın saltanatdöneminin en sonuna rastlamıştı, ama daha sonra da *dâmâd* olarak adlandırılmaya devam etti.

22 Joseph von Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*. Istanbul, Isis, 2000(2. baskı). Ilk Osmanlılardan III. Ahmed'in saltanat dönemine kadar toplam 14 cilt.

23 Bu prensesler arasında hiyerarşi bakımından hiçbir fark olmadığı anlamına gelmez, aksine... Ancak bu farklar resmî değildi.

24 Örneğin, I. Mehmed'in erkek torunlarından biri büyükbabasının saltanatı sırasında olduğu gibi, II. Murad'ınsaltanatı sırasında da şehzade kabul edilecektir. Kardeş katli yasasının torunlara da uygulanmasının nedeni budur. Kardeş katli yasası için, bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*. Istanbul, Eren Yayınları, 1997; Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*. Ankara, Akçağ Yayınları, 2004 ; Abdülkadir Özcan, "Fatih'in teşkilât kanunnâmesi ve nizam-ı alem için kardeş katli meselesi », *İÜCFTarih Dergisi* 33 (1980-81): 7-56 ; Nicolas Vatin, "Loi ou fatalité ? A propos du fratricide dans la dynastie ottomane", *Mélanges en l'honneur du Professeur Halil İnalcık*. Istanbul, Eren, yayına hazırlanıyor.

25 Bununla birlikte, burada bir kronoloji sorunu karşımıza çıkar. Söz konusu bağ önceleri yalnızca kişisel iken, 16. yüzyıl içinde evrilerek (simgesel de olsa) hanedanın tamamını kapsayan bir bağa dönüşmüş olması da olasıdır. Bu varsayıma göre bu dönüşüm, hanedanın bir yandan kadınlara daha fazlayer vererek, diğeryandan da taht veraseti sistemini gözden geçirerek (bunun sonucunda 17. yüzyılda en büyük erkekhanedan üyesinin tahta geçmesi ilkesi benimsenecekti) yapısını yeniden tasarladığı döneme rastlar. Ayrıca, yine 16. yüzyılın ikinci yarısında, demografik nedenlerle padişah kızları babalarından başka bir padişahın saltanatı sırasında evlendirilmeye başladılar. Yinede, padişah damatlarının yaşamlarının farklı dönemlerinde adlandırılma biçimlerini kesin olarak izlememize olanak verecek yeterli kaynaklar mevcut olmadığından, bu evrimin gerçekleştiği dönem için kesin bir tarih önermemiz mümkün değildir. 15. ve 16. yüzyıllarda, padişahın damadı kayınpederinin ölümünden sonra da dâmâd-ı şehriyârî olarak adlandırılıyormuydu? Eşinin kendisindenönce ölmesihalinde, yinebu onuralsıfatı taşımaya devam ediyor muydu? Sahip olduğumuz bilgiler ışığında ne yazık ki bu sorulara cevap veremiyoruz. Bu önemli noktayı vurguladığı için Edhem Eldem teşekkür ediyorum.

26 *Dâmâd* sözcüğünün isme göre konumunu karıştırmamamız gerekir: Bu damatlardan bazılarına *dâmâd* dendiği doğrudur, ancak bu bir unvan değil, bir lakaptır. Örneğin III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ıneşi, Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa olarak çağrılsa da, kendisine hiçbir zaman İbrahim Dâmâd denmemiştir. Osmanlı lakap ve soyadları konusunda, bkz. Olivier Bouquet, "*Onomasticon Ottomanicum*: identification administrative et désignation sociale dans l'Etat ottoman du XIXe siècle», *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 127(2010): 213-235.

27 Akgündüz tarafından yayınlanan *kânûnnâme*'lere, özellikle de *II. Mehmed Kânûnnâmesi*'ne bakılabilir: Ahmed Akgündüz (éd.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. Cilt 1: Osmanlı *Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*. Istanbul, Fey Vakfı, 1990. Bu kânûnnâmenin başka bir baskısı için, bkz. Abdulkadir Özcan (éd.), *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman. Tahlil ve Karşılaştırmalı metin*. Istanbul Kitabevi, 2007.

28 Roma İmparatorluğu'nda ve Batı Hıristiyan hanedanlarında, örneğin Fransa Krallığı'nda *dignitas* kavramının tanımı için, bkz. Karl Ferdinand Werner, *Naissance de la noblesse*. Paris, Fayard/Pluriel, 2010: 321-242.

29 Burada "onur" terimini tamamen simgesel bir paye anlamında kullanıyoruz. Bu payenin ise 19. yüzyılda kullanıldığı biçimiyle madalya, vb. görsel bir ifadesi bulunmuyordu.

30 H. İnalcık, *The Ottoman Empire* : 23-34 ; Feridun M. Emecen "From the Founding to Küçük Kaynarca", *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, édité par E. İhsanoğlu, Istanbul, IRCICA, 2001: 3-62 ve 3-30.

"KIZIL KENT" TORİNO VE
SOLİDARİST SOSYOLOJİ KONGRESİ

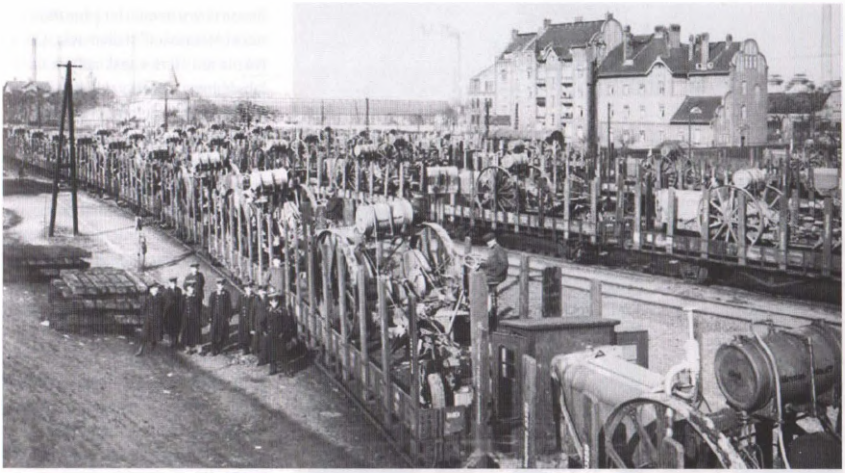
ZAFER TOPRAK

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Marksizm'e alternatif olarak gündeme gelen solidarizm sosyalizme yakın durmuş, fakat onun özündeki köklü toplumsal değişiklik anlayışını yadsımıştı. Sosyal adalet ilkesi benimsenmiş, ancak eşitsizliğin kaynağına inilmemişti. Kimi çevrelerde solidarizmin bir tür liberal sosyalizm olduğu savunulmuş, fakat politik silahı olan sınıf çatışmasına karşı durularak, işbirliği ve dayanışma ilkeleri benimsenmişti. İşte 1921 Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi solidarizmin ilk kez sınandığı bir ortamı oluşturuyordu.

Versailles Alman halkı için büyük bir düş kırıklığıydı. Ağır koşullar Almanya'yı irredantizme sevk edecek ve Hitler bu ortamı değerlendirerek iktidara gelecekti. Resimde Alman halkının Versailles aleyhine gösterisi yer alıyor.

Cihan Harbi ertesi sosyolojiyi farklı bir eksene oturtan 1921 Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nin Torino'da toplanmasının özel bir anlamı vardı. Versailles Konferansı'nın toplandığı Paris bir "burjuva" kentiydi. Torino ise İtalya'nın "kızıl kenti" [*red capital*] olarak ün salmıştı. Gramsci kenti İtalya'nın Petrograd'ı diye niteliyordu. Fabrika konseylerinin denetimi altında kentin "Kızıl Muhafızları" vardı. İtalya'da işçi devleti kurmak için her türlü hazırlık bu kentte gerçekleştirilmişti. Ülkede sanayinin en gelişmiş kenti Torino idi. Ünlü otomobil fabrikaları FIAT orada kuruluydu. Savaş sona erdiğinde Avrupa'nın en fazla traktör üreten şirketi FIAT'tı. 1913 yılında FIAT 4.000 işçi istihdam ederken 1918'e gelindiğinde 20.000 işçi çalıştırıyordu.1915'te İtilaf Devletleri'nin zırhlı araç ve uçak ihtiyacının önemli bir kısmını FIAT karşılıyordu. Kentin nüfusu 1911'de, yüzde 20'si sanayi işçisi olmak üzere 400.000 iken, 1918'de, yüzde 30'u sanayi işçisi olmak üzere 500.000'e ulaşmıştı. Bu sayıya kent nüfusunun yüzde 5 ila 10'u arasında bir kesimi oluşturan silah altındaki Torinolular dâhil değildi. Torino proletaryasının diğer bir özelliği çalışanların yüzde 40'ının kadın olmasıydı. Kentin ka-

Versailles sonucu Almanya'daki birçok makine, teçhizat, donanım savaş tazminatı olarak İtilaf Devletleri'ne nakledilmişti.

dın işçileri 1912-1920 arası ülkeyi sarsan proleter ayaklanmalarının önde gelen kesimiydi.

Öte yandan Torino burjuvazisi, İtalya'nın savaşta tarafsız kalmasından yanaydı. Burjuvazi, ülkenin diğer endüstri kentlerinin aksine, savaşa girmeden de savaş ekonomisinden nemalanıyordu. 1914-15 yıllarında gerçekleşen ekonomik gelişme olağan dışıydı. İtalya'da savaş yanlısı sektörler demir, çelik ve gemi yapımıydı. Savaşa kadar Torino endüstrisinin emek yoğun kesimi pamuklu ve yünlü dokumaydı. İtilaf Devletleri'nden gelen talep sayesinde kısa sürede otomotiv bunların önüne geçti. Siparişlerin yoğunluğu nedeniyle Torino burjuvazisi savaşa müdahale etme gereği duymuyordu. Emek kesimi açısından ise kentte işsiz kalmamıştı. Ne kadar göçmen ve kentte yaşayan kadın varsa tezgâh başındaydı. Hatta Torino'da emek açığı vardı ve bu nedenle Taylorism'le verimliliği artırarak açığı giderme çabası içersindeydi.

Kısaca Torino proletaryası İtalya'nın en ileri ve mücadeleci kesimiydi. Nitekim kısa bir süre sonra İtalyan faşizminin hedefi Torino olacaktı ve faşizmin acımasızlığı tarihe 1922 Torino Katliamı diye geçecekti. Faşistler işçi sendikalarının merkezlerini basmış ve yakmış, İtalyan Sosyalist Partisi'nin iki kulübüne saldırmışlardı. İtalyan Komünist Partisi'nin gazetesinin editörleri faşistlerce rehin alınmış ve Torino merkez parkına götürülerek katledilmekle tehdit edilmişlerdi. Faşistler kentte terör estiriyor, komünist militanları ve sendikacıları tutsak alarak kimilerini insanlık dışı yöntemlerle katlediyorlardı. Bunlardan birini kamyon arkasına bağlamış, ölünceye kadar kent içinde sürükleyerek dolaştırılmıştı. Diğer biri sopalarla ölünceye kadar dövülmüştü. Olaylar sırasında faşistler tarafından on bir kişi öldürülmüş ve on kişi ciddi şekilde yaralanmıştı. Gramsci'nin *Hapishane Notları* bu gelişmeleri ayrıntılı bir biçimde ele alıyordu.

1921 Uluslararası Sosyoloji Kongresi işte böyle bir kentte toplanmıştı ve bu kentte yeşeren sosyoloji de gelişmelerden nasibini almıştı. Ama sosyoloji özü itibariyle Marksizm'e karşıydı. Solidarizm o nedenle olsa olsa reformist bir çizgiye oturuyordu. Ama yine de Versailles'ın kıyıcı tutumu karşısında Torino Sosyoloji Kongresi insanlık için önemli bir adımdı. Nitekim *Toplumsal Tarih*'in geçen sayısında ele aldığımız gibi, emek ve kadın konusunda kongre radikal kararlar almakta gecikmemişti.

MİLLETLER CEMİYETİ SÖZLEŞMESİ'NDE "TADİLÂT"

Savaş sonrası Woodrow Wilson'un da ilhamıyla sürekli bir barışın ihdası için öngörülmüş olan uluslarüstü bir organ Osmanlı'daki adıyla "Cemiyet-i Akvâm", yani Milletler Cemiyeti idi. Ancak Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi, Milletler Cemiyeti'nin yapısını yetersiz buluyordu. Daha Milletler Cemiyeti'ni kuran sözleşmenin mürekkebi kurumadan "tadil" edilmesi gerektiği sonucuna varmıştı. Bu nedenle kongre gündeminin ilk maddesi Milletler Cemiyeti'nde "tadilat"tı. Muslihiddin Adil'in yorumuyla, Cihan Harbi'nin doğurduğu sefalet ve kötülüklerin sonucu her bireyin kalbinde derin bir "hiss-i gayz", bir öfke ve nefret doğmuştu. Bu kin ve intikam duygusu dört bir yanı sırmış, beklenmedik bir zamanda, belki umulmadık bir mekânda yeni bir savaşın patlaması olasılığı yüksekti. Bu "harik-i hâil"in, korkunç yangının dehşeti bütün aydınları derin derin düşündürmekteydi. Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi işte bu tehdidi gidermeye yönelik bir toplantıydı.

Ancak, ne pahasına olursa olsun barış o günler için fazla lükstü. Muslihiddin Adil'e göre, savaş kimi durumlarda zorunluydu. Bir ulusun birlik ve bütünlüğünü sağlayan, yurtsever duyguları güçlendiren, uluslararası uzlaşmazlıklara en seri ve kati suretle çözüm bulan kimi zaman savaştı. Savaş patlak verdiği noktada milletin fertleri arasındaki çatışma unutulur ya da bir kenara bırakılır, düşmana

Torino Kongresi yeni bir savaşın zeminini hazırlayan "Versailles ahidnamesi"ni de sert bir biçimde eleştiriyordu. Bağımsız ülkelerin hukuken eşitliği ilkesi ihlal ediliyor ve savaşa başvurmayı meşru kılıyordu.

galebe çalmak ortak bir hedef oluştururdu. Muslihiddin Adil, savaşı bir düelloya benzetiyordu. "Denilebilir ki düello nasıl, mesele-i namusu halletmek için bütün eşkâl-ı hukukiyye ve adliyyeden daha müessir bir vasıta ise, harp de öyledir" diyordu. Bu nedenle, savaşı yalnız tabii bir olay olarak değil, yararlı ve zorunlu bir hadise olarak görmek gerekirdi. Hatta savaşı, bunun da üzerinde "ictimaî bir hayır", faydalı bir toplumsal olay olarak kabul edenler nadir değildi.

Fakat savaşın nedenleri ne kadar derin olursa olsun, insanlığın evrimi "mücadele"yle değil, "tesanüd"le, yani dayanışmayla mümkündü. Konferansın şiarı solidarizm bunu gerektiriyordu. Eğer uluslararası dayanışma fikri, cihan kamuoyunda kabul görür ve bu teminat ve yaptırım altına alınırsa, uygar milletler arasında toplumsal ve ahlakî "vahdet" doğar, sürekli bir barışın gerçekleştirilmesi mümkün olurdu.

Yeni bir savaşın patlak vermesini önleyecek yegâne çare, ferdin kalbinde yatan hırs ve intikam ateşinin söndürülmesinde etkin olabilecek evrensel bir örgütün oluşturulmasıydı. İşte bütün elem ve matemlerine rağmen, Cihan Harbi, mesut bir sonuç ortaya koymuştu: Uluslararası hukuka riayet fikri gittikçe daha güçlenerek hukuku ihlal edenleri adalet önüne çıkaracak güce sahip bir yapılanmayı doğurmuştu. Top sesleri arasında yükselen bu "hakk-ı fazilet" sesi, Woodrow Wilson'un uyarıcı seslenişiydi.

Milletler Cemiyeti fikri yeni sayılmazdı. Tarih, yüzyıllardan beri birçok yöneticinin, siyasi kimliğin bu amaç etrafında kimi zaman nazarî, kimi zaman ameli bir surette çalıştıklarını gösteriyordu. Muslihiddin Adil, Groçiyus, Taine, Abbé de Saint-Pierre, Rousseau, Bentham, Kant gibi isimleri sayıyor, ardından nazırı Sully'nin ilhamıyla, IV. Henry'yi, I. Napoléon'u, silahsızlanmadan yana olan Rus İmparatoru I. Aleksandr'ı ve nihayet III. Napoléon'u bu tür bir birliği oluşturma çabası içerisinde olan hükümdarlar olarak görüyordu.

Fakat bunların hiçbirinin çabası somut sonuç vermemişti. En nihayet barışa doğru önemli bir adım 1899'da, nazırı Mouravieff'in ilhamıyla, Çar II. Nikola'nın "terk-i teslihât" ya da silahsızlanma daveti yankı buluyordu. Böylece Lahey'de birinci barış kongresi gerçekleştirilecekti. Ardından ABD başkanı Theodore Roosevelt'in girişimiyle 1907'de Lahey'de ikinci bir barış konferansı toplanmıştı. Ancak, her iki konferans da barışı teminat altına alamamıştı. 1911'de Trablusgarp, 1912'de Balkan Harpleri ve nihayet 1914'te Cihan Harbi patlak vermişti.

Torino Konferansı katılımcıları önceki barış tasavvurları gibi, savaş sonrası kurulan Milletler Cemiyeti'ni de yetersiz buluyorlardı. Gerçekten etkin bir kuruluş olabilmesi için cemiyeti teşkil edecek her ülkenin siyasi yapısı, "teşkilat-ı dahiliyyesi" belirli ilkeler dâhilinde oluşturulmalıydı. Bu ilkeler bir anlamda çağdaşlığın göstergeleriydi ve dört başlık altında toplanıyordu.

İlk ilke demokrasiydi. Bir ülkenin, dış ilişkilerinde adalet esaslarına riayet edebilmesi için öncelikle kendi evine çeki düzen vermesi ve içeride demokrasiyi benimsemesi gerekiyordu. Her ülke, anayasasını halk egemenliği esasına göre tanzim etmeli ve bu egemenlik şeklî değil, fiilî olmalıydı. İç işlerinde hakkı ve adaleti sağlayamayan bir millet, dış işlerinde de barışçı, "müsâlemetperverâne" bir siyaset izleyemezdi. Wilson, bu esası ilke edinmiş, her devletin iç işlerinde demokrasi esaslarını kabul etmesi, barış için en büyük güvenceyi, eski terimle "zamân"ı, kefaleti oluştururdu. 22 Aralık 1917 günlü bildirisinde Wilson "Hükümetler, bütün iktidarı, idare ettikleri milletin sinesinden almadıkça, hiçbir sulh teessüs ve devam edemez" diyordu.

İkinci ilke egemenlikti. Evrensel barış için ikinci koşul, milletlerin kendi kaderlerini belirlemeleriydi. Uluslararası hukuka göre, hiçbir devlet, diğer bir devleti kendi siyasetini izlemeye zorlayamazdı. Her millet, geleceğini tayinde tamamıyla serbest olmalıydı. Gelişimi için izleyeceği yolu bizzat belirlemeli, seçmeli ve alanda hiçbir

sınırlamaya ya da baskıya maruz kalmamalıydı. Ancak bu koşullarda küçük milletler, büyük milletlerin yanı başında eşit koşullarda varlıklarını sürdürebilirlerdi.

Ancak, bu hususta kongrede bir parantez açılıyor ve "manda" anlayışına zemin hazırlayan bir söylem geliştiriliyordu. Siyasi hayatta, yönetim konusunda yeteneksizliği nedeniyle bir milletin, diğer bir devlet tarafından yönetilmeye mahkûm olması bir tarihî olguydu. Hukuk üstatlarından İtalyan Vico şöyle diyordu: "Kendi kendini idare etmeyi bilmeyen bir millet, diğerleri tarafından idare edilmeye muhtaçtır. Cihan, daima daha âli fıtrattan İyaratılış, mizaçl olanlar tarafından idare edilecektir."

Muslihiddin Adil, bu konuda bir ikilem içerisindeydi. Bu düsturda bir hakikat payı görüyor, tarihte bu konuda birçok örneğin olduğunu kaydediyordu. Ancak, şunun da unutulmaması gerektiğini vurguluyordu: Artık kendi kendini idare edemeyen milletler nadir, hatta enderdi. Demokrasinin gelişimi sonucu her tarafta işbaşına yetenekli kişiler geçebiliyordu. Hatta sömürgelerin çoğu artık kendi kendilerini yönetme yeteneğini göstermeye başlamışlardı.

Üçüncü ilke "milliyet umdesi" idi. Her millet bir devlet teşkil etmeliydi. Milletler Cemiyeti bütün milletleri sultası altında bulunduracağı bir uluslar üstü, "cemiyet-i aliyye" demek değildi. Milletler Cemiyeti'nin amacı hür ve bağımsız milletler arasında bir birlik oluşturmak ve uluslararası ilişkiler ve hukuk kaidelerini belirlemekti. Yani Milletler Cemiyeti bir "devlet-i akvâm" değil, bir "ittihad-ı akvâm" olmalıydı. Milletler Cemiyeti, bir İsviçre ya da Amerika Birleşik Devletleri benzeri bir yapıda tasavvur edilmemeliydi. Çünkü her iki devlet de ortak çıkarların ve tarihin etkisiyle oluşmuş federatif yapılardı. Oysa yeryüzündeki bütün "akvam" arasında bu tür ortak noktaların bulunması olanaksızdı. Öte yandan "milliyet umdesi" mutlak olarak kabul edilemezdi. Zira asırlardan beri bir arada yaşayan bazı "ırk"lar vardı ki, bunlar bütün içinde azınlığı oluştururlardı ve bağımsız bir devlet addedilemezlerdi. Bu azınlıklar için "ırkî, lisanî ve harsî" özerklik talep edilebilirdi.

Dördüncü ilke "müsavat" yani eşitlikti. Gerçek bir Milletler Cemiyeti'nin, her milletin aynı hukuk ve görevlere haiz olmasını, milletler arasında tam bir eşitliğin ihdas edilmesini kabul etmesi gerekiyordu. Milletler Cemiyeti, nüfus, toprak genişliği, malî ve askerigüç bakımından büyük devletlere daha ayrıcalıklı bir mevki, daha fazla hukuk bahşedecek olursa, güçlünün hakkı, zayıfın hakkından önce gelecek olursa barış hayal olurdu.

Torino Kongresi'nde benimsenen, Milletler Cemiyeti'nin gerçek anlamda işlerlik kazanabilmesi için sahip olması gereken ilkeler bunlardı.

Türkiye'nin barışçı yöntemlerle kapitülasyonlardan arındırılması olanaksızdı. Nitekim Osmanlı Cihan Harbi'ne girer girmez ilk iş olarak, tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmıştı. Ama savaşta yenik düşünce kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmişti. Türkiye'nin tek seçeneği silah zoruyla, Milli Mücadele ile kapitülasyonları kaldırmaktı.

Torino Kongresi öte yandan yeni bir savaşın zeminini hazırlayan "Versailles ahidnamesi"ni de sert bir biçimde eleştiriyor, söz konusu antlaşma bağımsız ülkelerin hukuken eşitliği ilkesini ihlal ediyor ve savaşta galip gelmiş ülkelere "rüçhan" bahş ediyordu. Daha da ötesi, savaşa başvurmayı meşru kılıyordu.

Yeryüzüne barış getirmek için, hukuken eşit bilcümle ülke arasında kardeşlik hukukunu geliştirmek ve bu uğurda uluslararası bir "misak" sağlamak gerekiyordu. Kardeşlik anlayışının manevi nüfuzu, cihan kamuoyu önünde o denli bariz olmalıydı ki, her milletin yürütme organı uluslararası hukuku bihakkın savunabilecek uluslararası bir askeri gücün oluşturulmasına cevaz verebilmeliydi.

Torino Kongresi'nin Milletler Cemiyeti için önerileri Muslihiddin Adil'in diliyle, şöyleydi:

"Yaşayabilecek bir uzviyet olabilmesi için Cemiyet-i akvam uhudnamesinde icrası icab eden tadilat:

1 - Cemiyet-i akvam'ı teşkil eden uzuvlar arasında daha fazla bir imtizac ve ahenk temin etmek ve 'Meclis' ile 'Hey'et' arasında tehlikeli bir ikilik hudûlüne mani olabilmek için, Meclis ve Hey'et arasında, meşrutî memleketlerde kuvve-i icraiyye ile kuvve-i teşriiye beynindeki münasebât gibi münasebât olmalıdır. Bu suretle Meclis kendi azalarını intihab ve kararlarını kabul ve tasdik edecek olan Hey'et'den neş'et etmelidir.

2 – Cemiyet-i Akvam'a daha fazla bir nüfuz ve kuvvet ve âlemşümul bir mahiyet verebilmek için, dühul talebinde bulunan bilumum müstakil devletler, Beynelmilel adalet Divan-ı Daimisi kararlarıyla ve en kısa bir müddet zarfında bu yeni teşkilat-ı beynelmileliyyeye kabul edilmeli ve divan-ı mezkurun nizamname-i esasîsi de bu nokta-i nazara göre ikmal olunmalıdır.

3 – Meclis ve Hey'et azalarına fazla nüfuz ve istikrar verebilmek için, bunlar hükümetler tarafından değil; hey'et-i teşriiyyeler tarafından, parlamentonun feshi hali müstesna olmak şartıyla, laakal üç sene müddetle intihab edilmelidir."

İşte bu doğrultuda Muslihiddin Adil, kitabında kongrenin şu çağrısına yer veriyordu: "Kongre, ikinci bir harb-ı umuminin aşikâr olan tehlikesine – ve bilhassa cihan medeniyetinin inkırazına – karşı, bilumum efkâr-ı münevvere erbâbının ve beynelmilel mes'uliyetlerini müdrik olan milel-i muhtelife mümessillerinin enzâr-ı dikkatini celb ve onları bilumum akvamın hukuk ve vezaifini tesbit edecek bir "Misak-ı İttihad - Charte d'union" un müstacelen tanzimine davet eyler."

Kısaca Milletler Cemiyeti daha demokratik ve katılımcı bir yapıya sahip olmalı, ülke parlamentoları bu yapılanmada ağırlığını koymalıydı.

KAPİTÜLASYONLAR SORUNU

Kongrede Türkiye'yi yakından ilgilendiren diğer bir konu "Beynelmilel hukuk-ı hususiyyenin tensiki [düzenlenmesi]" idi. Kongrede bu konuda gündemin ilk maddesi bireyin yabancı ülkelerde kendi vatanında haiz olduğu medeni hukuktan yoksun oluşuydu. Uluslararası dayanışma değişik ülkelerdeki özel hukuk mevzuatları arasındaki çelişkilerin, "tezad"ın giderilmesini ve benzer mevzuatın ortak paydada birleştirilmesini gerekli kılıyordu. Ancak, bu beklenti gerçekçi değildi. Hukuk, her ülkenin kendi "ânânat" ve "ihtiyacât"ına, yeteneğine göre düzenlenmişti ve bu nedenle bir ülkede uygun ve adil olan yasanın, başka bir ülkede aynı vasıflara haiz olması beklenemezdi. Özellikle, irsiyet, nikâh, vesayet gibi aile hukukuna yönelik mevzuat arasında "ayniyet" beklemek doğru olmazdı. Yapılabilecek tek şey, mevzuatta mümkün olduğu kadar benzerlik ihdas edilmesi ve medenî ve ticarî alanda o vatandaşa tanınan hukukun, yabancıya da teşmil edilmesiydi.

Görüşmeler sırasında Muslihiddin Adil söz almış, kapitülasyonlar nedeniyle Şark'ta mevcut olan istisnaî durumu izah etmişti. "Uhud-ı atika"nın, yani kapitülasyonların devamının, toplumsal adalet ve dayanışma fikirleriyle bağdaşmayacağına ve ülkelerin egemenlik hukukunu doğrudan doğruya ihlal ettiğine dikkat çekmişti. Bu nedenle kapitülasyonların kaldırılması elzem olduğunu, kongrede bu konuda bir "temenniyat"ta bulunulması gerektiğini söylüyordu. Osmanlı uzun yıllardır kapitülasyonlar nedeniyle uluslararası alanda eşit koşullarda hareket edememiş, ikinci sınıf bir devlet muamelesi görmüştü. Ancak, kongre ne de olsa "düvel-i muazzama"nın hâkim konumda olduğu bir ortamdı. Kapitülasyonlar konusunda karar almak ya da temennide bulunmak kongrenin boyunu aşıyordu. Nitekim "siyasî neticeler tevlid edebileceği" gerekçesiyle kapitülasyonlar gündeme alınmayacaktı.

Kısaca Türkiye'nin barışçı yöntemlerle kapitülasyonlardan arındırılması olanaksızdı. Nitekim Osmanlı, Cihan Harbi'ne girer girmez ilk iş olarak, tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmıştı. Ama savaşta yenik düşünce kapitülasyonlar tekrar ihdas edilmişti. Türkiye'nin tek seçeneği silah zoruyla, Milli Mücadele ile kapitülasyonları kaldırmaktı.

SÖMÜRGECİLİK VE MANDA SORUNU

Muslihiddin Adil'e göre, Batı'nın "medenî" ulusları, giderek artan nüfuslarını göçürmek, ürettikleri mallara pazar bulabilmek, sanayileri için gerekli hammaddeleri temin etmek amacıyla dört asırdan beri sömürgecilik politikası izliyorlardı. 16. yüzyılda, Amerika'nın keşfi üzerine bilhassa İspanyollar ve Portekizlilerin izlediği bu politikayı, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer Batılı ülkeler de benimsemişlerdi. Son yüzyılda İngilizler bu politikada başı çekmiş, Asya'da Hindistan ve Birmanya, Afrika'da Güney Afrika ve Mısır'a yerleşmiş, Kuzey Amerika'da Kanada'yı, Okyanusya'da Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kurmuşlardı. Cihan Harbi arifesinde İngiliz sömürgelerinin genişliği 29 milyon km²'yi, toplam nüfusu ise 350 milyonu buluyordu. Genişlik bakımından sömürgeler İngiltere'nin anavatanının 95 katı idi. İngiltere bu toprakları fethetmiş ya da sahipsiz arazilere yerleşerek oluşturmuştu. Sömürgelerine ulaşımı sağlamak için, Cebelitarık, Malta, Singapur, Malaka gibi geçit yollarını zabtetmişti.

Kongre kapitülasyonları dışlamış, ancak uluslararası özel hukukun düzenlenmesi doğrultusunda önemli kararlar almıştı:

"Her ferdin, ecnebî bir memlekette, kendi vatanında haiz olduğu hukuk-ı medeniyyeye aynen mazhar olabilmesini; ve kavanin-i hususiyyenin ihdas ettiği kuyudâtın beynelmilel teamülde muktezi olan iştirak-ı hukuk ve menâfi'e münâfi [aykırı] olamamasını temin etmek için:

"Ahval-i şahsiyyeye müteallik kavânin ile hukuk-ı medeniyye ve ticariyye ve hassaten kavânin-i ecnebiyyeye müteallik mevadda beynelmilel mukavelât tanzim ve akd edilmesi zımnında, Cemiyet-i Akvam bilumum milletler nezdinde teşebbüsât icra etmeli ve mukavelâtın, muhtelif kavânin-i hususiyye arasındaki tezadları izale edebilecek müşterek esasât-ı hukukiyyeden mülhem olmasını temin eylemelidir.

"Bu i'tilafların akdine intizâren ve bu fikrin hakikat sahasında tecellisini teshil etmek için, Kongre:

1. Bilumum medenî milletler hükkâmının [hakimlerinin], ihtilafâtın hall ühasında [çözümünde] intizam-ı ammeyi ihlâl etmedikçe, hüküm ve ictihadlarında, ferdin hüriyetine ve ahvâl-i medeniyye ve şahsiyyesine hürmet fikrinden mülhem olmalarını temenni eyler.

2 - İhtilafın hall u hasmında, tenfiz ve icra edileceği memleketin asayişini muhâl olmamak şartiyle ve mukavele edenleri tabiiyyeti ve mahall-i mukavele nazar-ı dikkate alınmaksızın, şürût-ı kanuniyyesine tevfiken akd edilmiş olan bilumum mukavelât-ı hususiyye ve ticariyyeye riayeti tazammun eden mukarrerât ittihaz edilmesini bilumum medenî milletler hükkamından temenni eyler.

İngiltere, Cihan Harbi'ndeki başarısını kısmen sömürgelerine borçluydu. Bu sonuç, diğer ülkeleri de sömürge edinmeye özendirmiş, sömürgecilik ya da o günkü terimiyle "müsta'mere meselesi" uluslararası sorunlar arasında yer almıştı. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, sömürgecilik politikasına "manda" adı altında yeni bir biçim veriyordu. Bu nedenle Torino Konferansı'nda da tartışmalar bu minval üzerinde yürütülmüştü. Savaş ertesi "medeniyet-i hâzıranın bilhassa müşkil bulunan şeraiti dâhilinde kendilerini idareye henüz muktedir olamayan mahall ve akvamın sakin oldukları müstemlekât ve arazi" üzerinde "manda" rejiminin ihdas edilebileceği, gelişmiş ülkelerin [milel-i müterakki] işbu vesayeti "mandater" sıfatıyla Milletler Cemiyeti adına deruhte edebileceği belirtilmişti. Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi "müstemlekât mandası" konusunda şu temennilerde bulunmuştu. Öncelikle, "müstemleke mandası teşkilatına, Cemiyet-i Akvam'ın doğrudan doğruya murakabesi altında bulunan muvakkat mahiyeti haiz bir müessese nazariyle bakılmak" gerekiyordu. Mandeter devlet müstemlekede çıkaracağı hammadde üzerinde tekel ihdas edemeyecekti. Siyasal ve toplumsal rüştünü ispat eden müstemlekelerin bağımsızlıkları tanınmalı ve bu ülkeler Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmeli idiler.

Torino Kongresi sırasında, Brüksel ve Paris'te Pan-Noir [Irk-ı Esved – Siyah Irk] kongreleri toplanıyordu ve bu kongrelerle ilgili olarak da Torino şu uyarılarda bulunma gereği duymuştu: Öncelikle ırk ve rengi ne olursa olsun her uygar insan hukuk önünde eşit olmalıydı. Kendilerini giderek medeni bir hayata ve siyasi bir bağımsızlığa yönlendirmek için, uygulanacak "esâsât-ı medeniyye" uygun düştüğü oranda yerel halkın "mezhep ve itikatlarına ve müessesât-ı milliyyelerine" hürmet etmeliydi. Arazi tasarrufunda, emeğin istihdamında Avrupa'dakine eşit koşulların gerçekleştirilmesi için mandater yönetim çaba sarf etmeliydi. Yerel halkın ahlâkını yükseltmek ve onlara mesleki formasyon vermek için eğitime önem verilmeli, dayanışma ve sosyal yardım örgütleri kurulmalıydı. "Medeni hayattaki geri kalmış milletlerin himaye ve tekâmüllerine mütealllik" sorunlarla uğraşmak üzere Milletler Cemiyeti nezdinde uluslararası bir bilimsel komisyon oluşturulmalı ve özellikle yerli amelenin korunması ve haklarının savunulması için "Beynelmilel Mesai Kalemi" ihdas edilmeliydi.

AZINLIKLAR SORUNU

Cihan Harbi sonucu uluslararası camianın gündemine oturan en önemli sorunlarından biri "azınlık"lardı. Daha doğrusu "azınlık" kavramı bir anlamda Cihan Harbi ile doğmuştu. Osmanlı'da da geçmişte azınlığın Osmanlıca karşılığı olan "ekalliyet" sözcüğü hiçbir zaman kullanılmadı. Çok unsurlu bir devlet olan Osmanlı'da Müslümanlar ve gayrimüslimler vardı. Gayrimüslimler "ekalliyet" bağlamında görülmedi. Onlara "milel-i gayr-ı Müslime" ya da "anâsır-ı gayr-ı Müslime" dendi. Genellikle Rum, Ermeni ve Musevi olarak üç kategoride ele alındılar. Müslümanlar ise resmi devlet söyleminde ayrıma uğramadı. Kayıtlarda Müslüman olarak tek başlık adı altında yer aldı. Osmanlı yönetimi azınlık kavramıyla ilk kez Sèvres ortamında tanışmış oldu.

Muslihiddin Adil, "ekalliyetlerin himayesi" sorununun Cihan Harbi ertesi toplanan siyasî ve bilimsel tüm kongrelerde gündemin önemli bir maddesini oluşturduğunu kaydediyordu. Milletler Cemiyeti bünyesinde de böyleydi. Basın her geçen gün azınlık sorununa daha geniş yer veriyordu. Torino Kongresi'nde de azınlıklar önemli tartışmalara vesile oldu.

Batı camiası azınlık sorununu uzun yıllar Doğu'nun sorunu olarak görmüştü. Düvel-i Muazzama, Yakındoğu'ya bu vesile ile sürekli müdahale etmiş, gayrimüslimlerin hamisi görevini üstlenmişti. Bunları Türklerin "istibdat boyunduruğu"ndan kurtarmayı bir "fikr-i insaniyetperverâne", yani insaniyet görevi olarak görmüşlerdi. Muslihiddin Adil'e göre birçok Batılı tarihçi "Doğu Sorunu"nu ele alırken, çoğu kez Osmanlıların ya da Türklerin "hissiyât-ı diniyye" ve "izzet-i nefsi"ni rencide edecek tarzda ele almıştı. Ancak, savaş sonrası Yakındoğu'ya özgü azınlık sorunu bundan böyle uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Diğer ülkeler için de eskiden "dahili" mesele olarak görülen ve dış müdahale olmaksızın çözümü gereken bu husus bundan böyle, özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla "Avrupa Meselesi"ne dönüşmüştü.

Woodrow Wilson'un On Dört Prensibi her ulusun kendi kaderini çizmesini öngörmüştü. Buna "milliyet düsturu" denmişti. Ancak etnik unsurların yaşadıkları coğrafyalar birbirlerinden Çin Seddi'yle ayrılmamıştı. Wilson prensipleri azınlıkların başlı başına bir "kül" oluşturmadıkları bölgelerde giderek "etno-nasyonalizm"lere yol açıyordu. Azınlıklar konumların-

Woodrow Wilson'un On Dört Prensibi her ulusun kendi kaderini çizmesini öngörmüştü. Ama bu topraklarda yaşayan azınlıklar gözden kaçmıştı. Bunun sonucu birçok ülkede etno-milliyetçilikler doğdu.

Osmanlı'da gayrimüslimler

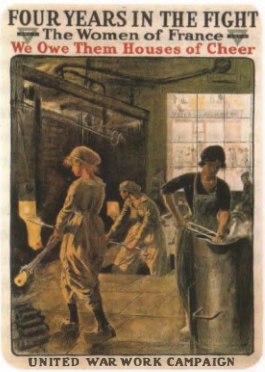
Osmanlı'da Gayrimüslimler azınlık olarak görülmedi. Onlara "milel-i gayr-ı Müslime" ya da "anâsır-ı gayr-ı Müslime" dendi. Genellikle Rum, Ermeni ve Musevi olarak üç kategoride ele alındılar. Müslümanlar ise resmi devlet söyleminde ayrıma uğramadı. Kayıtlarda Müslüman olarak tek başlık adı altında yer aldı. Osmanlı yönetimi azınlık kavramıyla ilk kez Sèvres ortamında tanışmış oldu.

Cihan Harbi'nde önemli sorun ise savaşın finansmanıydı. Savaş bonolarının satışı büyük kampanyaları gerektiriyordu. Resimde Amerika ve Avusturya'nın kampanya afişleri.

Muslihiddin Adil'e göre, savaş kimi durumlarda zorunluydu. Bir ulusun birlik ve bütünlüğünü sağlayan, yurtsever duyguları güçlendiren, uluslararası uzlaşmazlıklara en seri ve kati surette çözüm bulan kimi zaman savaştı.

dan dolayı yakınmaya başlamışlardı. Batılı birçok ülkede siyasal yönetim olarak demokrasi [hükümet-i avam] benimsenmiş ve bu ülkelerde çoğunluğun sözü geçer olmuştu. Bu koşullar altında "ekseriyet"in "ekalliyet"in çıkarlarına ters ve "haksız" bir siyaset izlemesi mümkündü. Bu nedenle "ekalliyet"in, yani azınlığın korunması uluslararası camiayı ilgilendiriyordu. Batı ülkelerinin çoğu bu azınlık sorununu görmezden gelmeye yatkındı. Fransa'da Almanlar; Almanya'da Danimarkalılar, Lehler; Çekoslovakya'da Almanlar, Rutenler, Lehler; Avusturya'da Macarlar, Çekler; Macaristan'da Almanlar, Romenler, Hırvatlar, Rutenler; Belçika'da Almanlar; İtalya'da Almanlar ve Slavlar; Yugoslavya'da Hırvatlar, Müslümanlar, Rutenler, Museviler, Macarlar, Romenler, İtalyanlar; Romanya'da Macarlar, Almanlar, Ukraynalılar, Ruslar, Museviler, Türkler; Yunanistan'da Türkler, Museviler, Bulgarlar, Romenler göz ardı edilemeyecek azınlıkları oluşturuyorlardı.

Artık bir ülkede azınlık unsurun, hukukunu savunması ve gerektiğinde dış bir merciye şikâyet edebilmesi bir isyan gibi görülmemekteydi. Azınlıklara bahşedilen hukukun diğer devletlerce denetimi, ülkelerin egemenlik anlayışına ters düşen bir sorun olmaktan çıkmıştı.

Kongrede azınlıklar sorunu Birinci Komisyon'da görüşülmüştü ve tartışmalara Muslihiddin Adil de katılmıştı. Türkiye'nin önünde önemli bir azınlık sorunu vardı. Komisyonda söz alan Yunan temsilcisi Mösyö Teryandafilidis, Türkiye'de azınlık hukukunun gerçekleştirilmesi için Sèvres Antlaşması'nın harfiyen uygulanması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Muslihiddin Adil söz alıyor, Torino Kongresi'nin sorunları bilimsel bir açıdan ele aldığını, henüz tarafların yasama organlarınca tasdik olunmamış siyasi bir muahedenin belirlediği ilkeleri, bilimsel birer umde olarak kabul etmenin erken olacağını, öncelikle esasları ilham eden fikirleri iyice tahlil etmek gerektiğini söylüyordu. Bu nedenle Sèvres Antlaşması bilimsel bir kongrenin gündemine alınamazdı.

Bu hususa dikkati çektikten sonra Muslihiddin Adil, azınlıklar hukukunun önemini vurguluyor ve bu hukukun yürürlüğe konabilmesi için "müeyyide"ye ihtiyaç duyulacağı-

Azınlıkların talep ettikleri haklar uluslararası bir norma oturtulmalıydı ve bu ilkeler Muslihiddin Adil'in diliyle, şu şekilde sıralanmıştı:

1 - Bilcümle teba'nın kanun nazarında müsavâtı;
2 – Bütün ahaliye hayat ve hareketlerince himaye-i kâmile ve serbestçe icra-i ayin hukukunun temini;
3 – Irkî, dinî ve lisanî ekalliyetlerin diğer tebaa gibi muamele görmesi ve fiilen ve hukuken aynı emniyetten istifade eylemeleri;
4 – Mahâkim ve devâir huzurunda ve sair umur-ı ammede ve umur-ı hususiyyede kendi lisanlarını istimal edebilmeleri hakkı;
5 – Irkî ekalliyetler muayyen ve kafi derecede mütecanis zümre halinde yekdiğeri yanında sakin bulundukları yerlerde, bu ekalliyetlerin devlet intizam-ı umumiyyesiyle kâbil-i telif en vasi bir adem-i merkeziyete tabiiyetleri;
6 – Lisanî ekalliyetler, ahalinin mühim bir nispetini teşkil ettiği devletlerde bu ekalliyetler lisanının bütün muamelât-ı resmiyyede devlet lisanına mütenazır olarak istimal olunması, ve ekalliyetlerin az nispette bulundukları mıntıkada, ekalliyetler lisanının yalnız resmi mahiyeti haiz tebligatın umumunda kullanılması;
7 – Ekalliyetlerin mühim nispette bulundukları yerlerde tahsilin ve bilhassa tahsil-i ibtidaiyyenin kendi ana lisanlarında yapması emrinde kendilerine teshilât gösterilmesi.
8 – Ekalliyetlerin zararına olarak kavânin-i mahsuse vaz' olunmaması ve muahedelerde ekalliyetlere müteallik mevadd ahkâmının akit devletlerce kanun-ı esasi kuvvetinde tanınması ve hiçbir kanun ve nizamın bu mevadda taarruz veya takaddüm edememesi;
9 – Ekalliyetlerin büyük bir nispette bulunduğu şehir ve mıntıkalarda bu ekalliyetlere devlet, belediye bütçeleriyle sair bütçelerden maarif ve umur-ı hayriyyeye hâdim olmak maksadıyla tahsis olunabilecek mebâliğden adilâne bir hisse temini.

nın aşikâr olduğunu söylüyordu. Türkiye'de bu gereği derinden hissediyordu. Zira Balkan ülkelerinde Türk unsurun siyasî ve medenî hukukuna riayet edilmemekteydi. Bu elim haksızlıklara son verebilmek için azınlıklar güvence altına alınmalıydı. Ancak, bu teminat her ülkede aynı şekilde gerçekleştirilmeli ve devletin egemenliğini, kendi deyişiyle "hakk-ı saltanatı"nı ihlâl edebilecek mahiyette olmamalıydı. Muslihiddin Adil'in bu görüşleri, Rus Milli Cemiyeti temsilcisi Biyançaninof ve Torino Üniversitesi profesörlerinden Kozantini tarafından da desteklenmişti.

Osmanlı Devleti Sevr ile birlikte tarihten siliniyordu. Anadolu harekâtı Sevr'i tanımamış, savaşarak Lozan'a ulaşmıştı. Fotoğrafta Sevr görüşmeleri.

ULUSLARARASI TİCARET VE GÜMRÜK SİYASETİ

Cihan Harbi sırasında ülkelerin iktisat politikaları köklü değişikliklere uğramıştı. Savaş sırasında, devletler ekonomiye müdahale etmiş, ticaret ve sanayi hükümetlerin denetimi altına girmişti. Bu, savaşın gereğiydi. Ülkeler savaş ekonomisi uyguluyorlardı. Ancak, barışa geçildiğinde, savaş öncesine dönüş hemen hemen olanaksızlaşmıştı. Savaş yıllarında uygulanan "usul-i himaye" diye adlandırılan korumacı dış ticaret politikası sari bir hastalık gibi dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Serbest ticareti ilke edinmiş olan İngiltere bile bu sürece ayak uydurmak zorunda kalmıştı. Korumacılıktan yana olanlar, uluslararası ticaretin ve işbölümünün dünya barışına ve ülkeler arası dayanışmaya getirdiği katkıyı göz ardı ediyor, ekonominin de bir tür gizil savaş yöntemi olduğu varsayımından yola çıkarak merkantilist bir politikayı benimsiyorlardı: Kendi mallarını diğer ülkelere olanaklar ölçüsünde satmak, buna karşılık ithalatı engelleyerek ülke içinde ürettiği malı tüketmek ilke edinilmişti.

Kuşkusuz "usul-i himaye" ya da korumacılığı haklı çıkaracak birçok husus vardı. Ancak, bu tür bir siyasetin doğuracağı sakıncalar karşısında yararlar tartışılabilirdi. Klasik iktisada göre korumacı politikalar sonucunda mal fiyatları artacak ve özellikle fakir halkın ve işçi sınıfının satın alma gücü düşecekti. Bu anlayış Adam Smith'ten beri iktisadın temel öngörülerinden biriydi ve iktisat kitapları da yazan Muslihiddin Adil'in de paylaştığı bir anlayıştı. Savaş ertesi, ülkelerde milyonlarca insan en temel ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdaydı. Savaş taş taş üstünde bırakmamış, harap olan ülkeleri ayağa kaldırmak uzun uğraş gerektirmişti. Birçok fabrika kapanmış ve işsizlik kaygı verici bir düzeye çıkmıştı.

Torino Kongresi ülkelerin uyguladıkları "iktisadî milliyetçilik" anlayışına karşıydı. "Usul-i himaye"nin bütün Avrupa'yı iflasa doğru sürüklediği

Kongre azınlıklar sorununda şu güvencelerin kayda geçmesine karar vermişti:

"An'anelerini, ırkî ve harsî şahsiyetlerini müdrik bulunan millî ekalliyetler fikrî ve tedrisî serbestî-i inkişafları ve siyasî ve mezhebî hürriyetleri Cemiyet-i Akvam tarafından müessir bir surette temin edilmelidir.

Ekalliyetlere temin olunan hukuktan dolayı bu ekalliyetlere, mensup oldukları devlet arasında ihtilaf zuhurunda, mezkür ekalliyetler doğrudan doğruya Beynelmilel Adalet Divan-ı Daimisi'ne müracaat hakkını haiz olmalı ve divan-ı mezkûrun nizamname-i esasîsi de bu nokta-i nazara tevfik edilmelidir.

Ekalliyetler hukukuna tecavüz vuku'u takdirinde Cemiyet-i Akvam'ın nâşir-i efkârı olan matbuat bu tecavüzü efkâr-ı umumiyyeye ilân eylemelidir."

Ekonomide usul-i himaye

Savaş sırasında, devletler ekonomiye müdahale etmiş, ticaret ve sanayi hükümetlerin denetimine girmişti. Bu, savaşın gereğiydi. Ülkeler savaş ekonomisi uyguluyorlardı. Ancak, barışa geçildiğinde, savaş öncesine dönüş hemen hemen olanaksızlaşmıştı. Savaş yıllarında uygulanan "usul-i himaye" diye adlandırılan korumacı dış ticaret politikası sari bir hastalık gibi dünyanın dört bir yanına yayılmıştı.

Göç olgusu 19. yüzyılda küreselleşmeyle birlikte ivme kazanmıştı. ABD göçmen kabul ederek ülkesinin refah düzeyini sürekli yükseltmişti. Resimde Ellis Adası'na gelen göçmenler.

kanısındaydı. Bu nedenle "serbesti-i mübadele", yani gümrük duvarlarının kaldırılarak tekrar serbest ticarete geçişi sağlayacak önlemlerin bir an önce alınması kongrenin temel önerisiydi. İktisatta "tesanüt" ya da dayanışma serbest ticareti gerekli kılıyordu.

Kısaca, korumacı iktisat politikaları savaş ortamında anlamlı olabilirdi. Ama barış evresinde bir an önce serbest ticarete geçmek gerekirdi. Korumacı politikalar Avrupa uygarlığını tehdit ediyordu: Ülkeler buna duyarsız kalamazdı. Her ülke bu tür politikalar sonucu doğacak olan sakıncalar konusunda kamuoyunu aydınlatmalıydı. Uluslararası dayanışma bunu gerektiriyordu. Kongre, Milletler Cemiyeti'nin ülkeler arasında yanlış anlaşılmaları ve haksız rekabet nedenlerini gidermenin, hiç değilse bunları belirli ölçüde sınırlamanın yollarını bulmasını temenni ediyordu.

KAMBİYO SORUNU

Cihan Harbi uluslararası ticareti ve bu arada dış ticaretin finansal boyutunu oluşturan poliçe ticaretini büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemişti. Büyük bankaların cüzdanlarında dünyanın her köşesinde ödenmek üzere milyarlar değerinde binlerce poliçe bulunuyor ve poliçeler yoğun bir ticaret alanı oluşturuyordu. Banka yabancı ülkelere mal satmış olan tacirlerden satın aldığı bu poliçeleri, yabancı ülkelerden mal satın almış olan tüccara veriliyordu. Son kertede bu evrak da, diğer mallar gibi arz ve talep kaidesine göre değer buluyordu. Ancak bu normal zamanlar için geçerliydi. Olağanüstü ortamlarda kambiyo değerlerinde büyük farklar oluşuyordu. Özellikle parasının değeri düşmüş olan ülkelerde bu fark bariz bir şekilde hissediliyor ve uluslararası ticarete ket vuruyordu. Dolaşımdaki kâğıt para miktarını günden güne artıran ülkelerle olan ticarette büyük zorluklar

Kongrede benimsenen "iktisatta tesanüt" ilkeleri şunlardı:

Kongre; 1 – Beynelmilel iktisadî tesanüdün, Avrupa'nın yeniden imarı ve ihyası için şart-ı esasî olduğunu mülahaza ettiği; 2 – Aynı zamanda tedricen daha vasi bir serbesti-i mübadele devresine vasıl olabilmek içi muvakkat tedâbirin ittihazını muvafık bulduğu; 3- Ve halen eski ve yeni dünyada hükümran olan ve yalnız gümrük tarifelerinin tezyidiyle değil, fakat ancak hâl-i harbde şayan-ı kabul olabilecek bir takım idarî takyidât ve mevâni'in hükümetlerin keyfi hareketleriyle, hâl-i sulhde de ika edilmesi suretiyle mübadelâtın tekâmülü ihtiyac-ı umumiyyesiyle tezad teşkil eden şedid bir usul-i himayenin kabulü, beynelmilel iktisadî tesanüdün teessüsü için bir musibet olduğunu nazar-ı dikkate alarak temenniyat-ı atiyyeyi dermeyan eyler.

"Avrupa medeniyetini tehdit eyleyen vaziyet-i hâzıraya lakayd kalamayan her memlekette, propaganda teşkilatı vücude getirilerek bu tecerrüd-i iktisadî zalâletinin istilzam edeceği na-kabil-i ictinab ve karib netâic hakkında efkâr-ı umumiyye tenvir edilmelidir."

"Şedid usul-i himaye" eğiliminin dünyanın dört bir yanında revaç bulduğunu dikkate alan Kongre şu temennilerde bulunuyordu:

"Cemiyet-i Akvam, nukât-ıatiye laşağıdaki noktalarl hakkında beynelmilel tahkikat icrasına tevessül etmelidir:

1 – Her tarafta tatbikine başlanan yeni usul-i himaye siyasetinin inkişafı ve tesirâtı ve bu siyasetin cihanın imar ve ihyası fikrine derece-i muvafakatı;

2 – Harbden en ziyade muzdarip olan memleketlerde tabii hâlin avdetini işkal ve tehir ettiği cihetle evrâk-ı nakdiyyesi kıymetten düşmüş olan memleketler tarafından ithalatın men'ine dair neşr ve ilan olunan kanunlar;

3 – Beynelmilel i'tilaflarla, kavanin-i mezkureden hiç değilse esasât-ı iktisadiyyeye en ziyade muğayir olanlarını feshedebilmek maksadıyla alakadar olan devletler arasında bir konferans akdi ve bu bâbda icab eden vesaitin ihzarı."

çekiliyordu. Tüm bu gelişmeler dünya ticaret hacmini olumsuz etkiliyor ve ülkeler dışa kapanmak zorunda kalıyorlardı.

YENİ ASKERİ TEŞKİLAT VE SİLAHSIZLANMA

Kongrede uzun uzadıya tartışılan konulardan biri de silahsızlanma ya da silahlanmanın sınırlanmasıydı. İki dünya savaşı arası ordular hakkında hüküm vermek kuşkusuz kolay değildi. Zira barış antlaşmaları imzalanmış ama yenik ülkelerde irredantist bir başkaldırı doğmuştu. Ülkeler silah zoruyla kendilerine imzalatılan barış antlaşmalarını kabullenmek istemiyorlardı. Nitekim Anadolu harekâtı Sèvres'i tanımamış, savaşarak Lozan'a ulaşmıştı. Versailles ise Almanya'da Hitler'i iktidara getirecekti. Silahsızlanmaya arka çıkanlar bile "bugün" ve "yarın" olmak üzere konuyu farklı açılardan ele alıyorlardı. Ordular bugün için gerekliydi. Ancak, orduya ve silahlanmaya ayrılan mali olanaklar sınırlanabilir ve askerlik süreleri kısıtlanabilirdi. Ogün için silahsızlanma bir hayaldi. Aslında silahlanma bir sonuçtu. Bu sonucu doğuran nedenleri gidermek öncelikliydi. Uluslararası anlaşmazlıkları adalet ilkelerine göre çözecek tarafsız bir "divan-ı âli"nin oluşturulması ve divan kararlarının Milletler Cemiyeti tarafından yerine getirilmesi en uygun çözüm yoluydu.

Milletler Cemiyeti, bu amacı sağlamaya yönelik şekilde tadil ve ıslah edilmeliydi. Ancak esas sorunlardan biri dünyadaki tüm ülkelerin Milletler Cemiyeti'nin bünyesinde yer almayışıydı. Her şeyden önce ABD, Milleteler Cemiyeti'ne katılmamış, birçok ülke dışarıda bırakılmıştı. Bu nedenle cemiyet, ihtilaflarda hakemlik görevini ifa edecek durumda değildi. Milletler Cemiyeti bu tür engellerin üstesinden gelir ve gerçek anlamda bağlayıcı hakemlik görevi görebilirse ülkeler ancak ülke içi kolluk kuvveti bulundurmakla yetinebilirlerdi. Bu tür ütopik görüşlerin sahibi Rusya murahhası Mösyö Biryanpaninof'tu ve kongrede yaptığı konuşmasını şu satırlarla

New York bir göçmen kentiydi. İtalyan ve Çin göçmenlerin kendi mahalleleri vardı. Resimde New York'ta Küçük İtalya [Little Italy] diye bilinen mahalle.

Kongre ülkeleri dış ticarete açmak için şu kararları almıştı:

"Kongre, kambiyo meselesini beynelmilel hayat-ı ticariyyenin iadesi emrinde ehemmiyet-i azimeyi haiz bulunduğunu; ve diğer taraftan ekser memleketlerin, ahvâl-ı hazıra-i iktisadiyye karşısında evrak-ı nakdiyyenin mecburi tedavülünü ref etmeğe muktedir olamadığını nazar-ı itibara alarak, kambiyo fiyatı hakkında bazı tedâbir ittihaz edilmesini temenni eyler:

1 — Muhtelif memleketler arasıda mübadelatı teshil edecek beynelmilel kredi teşkilatı ihdas edebilmek için Cemiyet-i Akvam'ın müzaheretiyle beynelmilel i'tilaflar akd edilmelidir.

2- Muhtelif memleketlerde evrak-ı nakdiyye iştira edilebilmesi esbabını ve beynelmilel yeni vasıta-i mübadele ihdasını bittetkik kambiyo istikrarını temin edebilecek ameli bir çare taharri etmek üzere bir encümen-i mahsus teşkil edilmelidir.

3 — Kongre, siyasi netâice destres olmak [erişmek] maksadiyle bil-iltizam miktarı teksir edilen evrâk-ı nakdiyye meselesini musârahaten [aşikâr olarak] hadde-i tetkikten geçirmesi hakkında Londra'da in'ikad edecek mali konferasın nazar-ı dikkatini celb eder.

4 — Diğer taraftan kongre, nakdin ve itibârın beynelmilel esasına müsteniden mali ve iktisadi müşkülatın halli hakkında, gelecek kongrenin ictima'ına kadar esbâb-ı mucibeli bir rapor ihzar etmek üzere, kendi azası meyanından müntehib bir komisyon intihab eyler.

5 — Kongre, kambiyo buhranının tesviyesini teshil için, azasının, muhtelif memleketlerde devletin hayat-ı maliyyesi hakkında efkâr-ı umumiyyeyi tenvir emrinde sebk edecek mesaisine zahir olacağını beyan eyler.

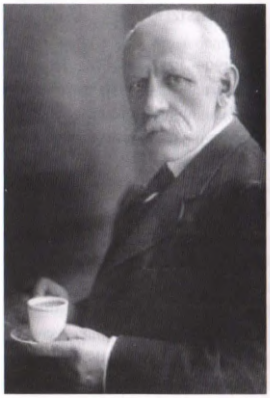
Tüm bu önlemler daralmakta olan dünya ticaretine çözüm için bir arayıştı. Savaş sırasında altın esasından uzaklaşılmış, ülkeler savaşı finanse etmek üzere altın rezervlerine bakılmaksızın para basmışlardı. O nedenle ülke paraları arasında bir raic oluşturmak güçleşmişti. Tekrar altın esasına dönmek bir çözümdü; ama bunun ülke ekonomileri için önemli sakıncaları olacaktı. Nitekim 20'li yılların ortalarında bunu deneyen İngiltere ülkede genel grevle karşı karşıya kalmıştı. Cihan Harbi'nin çökerttiği altın esasına dayalı dünya para sistemine ancak İkinci Dünya Savaşı ertesi Bretton Woods'la birlikte çözüm bulunabilecekti. Bu nedenle birçok ülke bir anlamda trampa anlamına gelen clearing anlaşmalarıyla özüm aramıştı. Bu ülkelerden biri de Türkiye idi.

sonlandırıyordu: "Efendiler, ben abide-i medeniyeti harp dedikleri yalçın kaya üstünde değil; sulh ve müsâlemet [barış içinde olma] ovasının ortasında görmek isterim!"

Kongre, Mösyö Biryanpaninof kadar iyimser değildi ve silahsızlanma ya da askeri giderlerin sınırlanması ci bir önlem olarak silahsızlanmaya yönelik addedilebilecek her ülkenin ordusunda bir dizi düzenlemeye gidilebilirdi.

SAVAŞ MALULLERİ VE YETİMLER

Muslihiddin Adil, kitabında vatan sevgisini, bu uğurda çarpışanları ate tabi olmaksızın, severiz. Vatan muhabbeti, bize, her şeyden evvel onun muhafaza-i mevcudiyeti uğrunda terk-i hayat eden vatandaşların millete yadigar bıraktıkları eytamı-

Ülkesinde maişetini temin edemeyen göç etmek zorunda kalıyordu. Göç, hem göçe izin veren, hem de göçü kabul eden ülke için iktisadî açıdan yararlı bir olguydu. Doğal kaynaklarını işletmek için kendi beşeri sermayesi yetersiz olan bir ülke de göçmen olarak ülkedeki kaynakları daha etkin bir biçimde değerlendirmekteydi.

Fridtjof Nansen 1921 yılında Milletler Cemiyeti Sığınmacılar Yüksek Komiserliği'ne getirilmiş ve Türk-Yunan mübadelesinde önemli bir rol oynamıştı.

konusunda somut önerilerde bulunmaktan kaçınıyordu. Bunu ise şu gerekçelere bağlıyordu: Her şeyden önce ülkelerin savunma araçları arasında bir denge kurmak kolay bir husus değildi. İkinci olarak bu yöntemle güçlülere karşı zayıf devletlerin savunmasını sağlamak olanaksızdı. Ülkeler arasında dostluğu sağlayacak olan hukuk örgütünün emrine tabi bir uluslararası askeri gücün ihdasının araştırılması kongrede alınan kararlar arasındaydı. Keza, geçi-

ve onların yetimlerini şu satırlarla özetliyordu: "Her yerde, her ferdin en kutsi vazifesi; içinde doğduğu, topraklarının üstünde gezdiği, altında yatacağı, her gün büyüklüklerini gördüğü, her saat güzelliklerini takdir ettiği vatanını sevmek, ona karşı hayatının son dakikasına kadar arz-ı hizmet etmektir. Vatana karşı olan muhabbet ve merbutiyet hiçbir şeyle ölçülemez. Vatanı o kadar büyük bir hiss-i hürmetle, validemizi sevdiğimiz gibi, hiçbir fikr-i menfa-

ni; harp meydanlarında çarpışırken vücutlarının bir uzvunu kaybeden yarım şehitleri, onların refahlarını, hayat-ı müstakbelelerini düşünmeği emreder. O eytam ve bu yarım şehidleri, bihakkın taziz ve tevkir [sayma, ululama] edebilmek için, onlara hayatı omuzlarına atılmış, sürüklenecek bir yük gibi değil; vücutlarının cemiyet için lüzumlu ve şerefli bir hatıra, seyyar ve şanlı bir abide olduğu fikrini teslim ettirmelidir."

Kongrenin askerlik ve silahsızlanma konularındaki kararları şöyleydi:

1 – Hizmet-i askeriyeden hiç değilse bir sene tenzil edilmelidir.

2 – Kuvve-i umumiyyeyi, nüfus-ı umumiyyenin miktarına ve müdafaanın icabâtına göre hadd-i asgariye tenzil etmelidir.

3 – Teşkilât-ı askeriyyeye yardım edebilecek bilumum müesseseleri ıslah ederek gençliğin, askerliğe takaddüm eden usul-i terbiyyesini tekemmül ettirmelidir.

4 – Teslihat-ı berriyye gibi teslihat-ı bahriyyeye de aynı esasları ve aynı tahdidâtı teşmil etmelidir.

Malul gaziler ve yetimler

Muslihiddin Adil ardından, Ernest Renan'dan bir pasaj aktarıyor ve fedakârlıkları, çektikleri izdiraplar ve felaketler oranında bir ülke fertlerinin kıymetini kaydediyordu. Bu nedenle, savaş malulleri ve şehit yetimlerinin refahı için azami fedakârlık gösterilmeliydi. Bu sorunu, gerek ulvi hislerle gerekse sosyal bir sorumluluk olarak ele alan kongre malul gaziler ve yetimlerle ilgili olarak şu kararları almıştı:

"Kongre, harbe iştirak etmiş olan bütün milletlerin, atideki esaslar dairesinde hareket etmesini kendileri için bir şeref ve namus borcu addeyler:

1 – Malulin-i askeriyyenin, derece-i mamuliyyetlerine göre, kendileri ve aileleri için uygun bir maaşa mazhariyeti.

2 – Askerî tekaüt maaşının, bu maaşı bir irat olarak getirebilecek bir sermaye haline ibrâzı.

3 – Kazalara karşı ameleye temin olunan sigorta ve tazminat esasının harp mamullerine de aynen tatbiki.

4 – Tekaüt ve eytam ve erâmil [dul] maaşı tahsisi hakkındaki muamelât-ı kırtasiyyenin son derece basit bir şekle ircâı ve bunun için hususi bir usul-i tahkikiyye ihdası.

5 – Şüheda eytamın himayesi ve tahsili için mevcud olan – gerek devlete, gerek vilayete ait – bilumum müesseseler arasında bir teşanüt ve irtibat tesis ve bu müesseselerin en faal ve mahir ellere tevdi'i ve bu husus için hassaten kadınların faaliyetinden istifade edilmesi.

GÖÇ SORUNU

Kongre'nin ele aldığı bir diğer sorun göçtü. Göç olgusu küreselleşmeyle birlikte ivme kazanmıştı. Göçün değişik nedenleri vardı. Göçü doğuran nedenlerin başında işsizlik ve geçim sıkıntısı geliyordu. Ülkesinde maişetini temin edemeyen göç etmek zorunda kalıyordu. Göç, hem göçe izin veren, hem de göçü kabul eden ülke için iktisadî açıdan yararlı bir olguydu. Nüfusu yıldan yıla artan bir ülkede göç, fazla nüfusun diğer bir ülkeye kaydırılması suretiyle geride kalanların daha bir refah ve saadetine vesile oluyordu. Göç edenler de yeni coğrafyalarda emeklerini daha verimli kullanıyorlardı ve geçim sorunlarına çözüm bulmuş oluyorlardı. Öte yandan doğal kaynaklarını işletmek için kendi beşeri sermayesi yetersiz olan ülke göçmen alarak ülkedeki kaynakları daha etkin bir biçimde değerlendirmekteydi. Nitekim ABD göçmen kabul ederek ülkesinin refah düzeyini sürekli yükseltmişti. Ancak, göçün uygun normlarda gerçekleşmesi için Torino Kongresi belirli ilkeler koymuştu. Bunlar sırasıyla şöyleydi: Öncelikle, göçün yararlı olması için göç kabul eden ülke, gerçekten yabancı işgücüne ihtiyaç duymalıydı. İkinci husus, göçmenlerin maddi ve manevi bir sermaye sahibi olmalarıydı. Fakir ve sefil insanlardan oluşan bir halk kitlesi, göç kabul eden ülke için yük olmanın ötesine geçmezdi. Bir diğer husus göçmen, göç ettiği ülkelerdeki çalışanların yaşam koşullarını olumsuz etkilememeliydi. Nitekim Japonya'dan ve Avrupa'dan Amerika'ya göç ederek daha düşük ücretle çalışanlar Amerikan işçisinin yaşam düzeyini olumsuz etkileyebiliyordu. ABD hükümeti bu durumda göçmenleri sınırlamak zorunda kalmıştı. Diğer bir husus göç siyasi ya da mezhep farklılığı nedeniyle olmamalıydı. Son olarak göç, mutlak bir yurt edinme hakkını "hakk-ı tevettün"u gerektirmemeliydi. Devletler ülkelerinde temelli yerleşimi belirli koşullara bağlayabildikleri gibi, tümüyle yasaklayabilmekteydiler.

ULUSLARARASI KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Muslihiddin Adil'e göre 1920'lerin başında, dünyada 280 üniversite ve yüksekokul, 1.000 sanat okulu, 25.000 öğretim elemanı, yarım milyon öğrenci ve her ülkede ortalama yüz kadar bilimsel dernek vardı. Bütün medeni âlemde, yılda 180 bin kitap basılıyor ve altmış devlette binden fazla genel kütüphane bulunuyordu. İşte bu devasa fikir dünyasını daha verimli kılabilmek için uluslararası alanda kültürel ilişkileri özendirmek, kültürel işbirliği için gerekli örgütlenmelere gitmek zorunluydu. Böylece, uluslararası kültürel ilişkiler, bilimsel ortamlarda, her türlü kongre ve yayınlarla uygarlığın gelişimine hız kazandıracaktı.

Uluslararası kültürel ilişkilerde, özellikle üniversitelerin başı çekmesi doğaldı. Bir ülkenin fikir dünyası büyük ölçüde üniversitelerde oluşuyordu. Üniversite "milli şuuru kemâle erdiren bir hars merkezi" idi. Bir milleti diğer milletlerden ayıran farklar ve özellikler ancak o milletin kültüründe özümlenmişti ve üniversiteler bu kültürün işlendiği odaklardı.

SAVAŞIN NEDEN OLDUĞU HASTALIKLAR

Cihan Harbi beşeri sermayeden on milyonlarca kişiyi yok ederken, toplumsal yapılarda da derin yaralar açmıştı. Evlilik müessesesi büyük darbe almıştı. İçki, morfin, kokain, afyon gibi alışkanlıklar geniş kitleleri sarmış, kumar, fuhuş hemen her ülkede toplumsal hastalıklara, "emrâz-ı ictimaiyye"ye ortam hazırlamıştı. İstatistikler her geçen gün durumun daha da vahamet kazandığını gösteriyordu. Bu konuda ülkeler kendi başlarına çözüm bulmakta zorlanıyordu. Uluslararası düzeyde

Cihan Harbi beşeri sermayeden on milyonlarca kişiyi yok ederken, toplumsal yapılarda da derin yaralar açmıştı. Evlilik müessesesi büyük darbe almıştı. İçki, morfin, kokain, afyon gibi alışkanlıklar geniş kitleleri sarmış, kumar, fuhuş hemen her ülkede toplumsal hastalıklara, "emrâz-ı ictimaiyye"ye ortam hazırlamıştı.

Kongre göç ve göçmenler üzerine şu kararları kabul ediyordu:

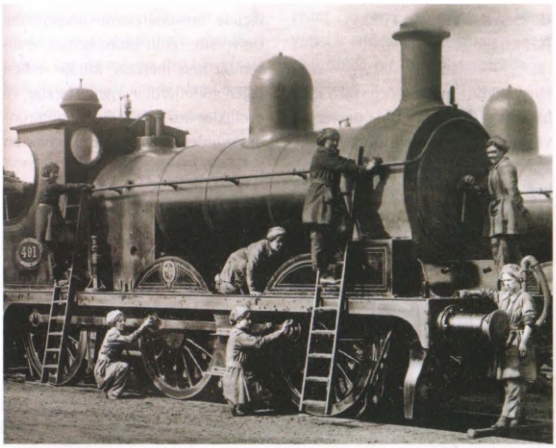
"Kongre, 1 – Vasi mikyasta hicret eden milletlerin, ekseriyetle eğradına saha-i istihsal olacak müstemlekelerden mahrum olduğunu; 2 – Muhaceretin beynelmilel tensik ve tanziminin, işsizliğe karşı mücadele ve cihanın menabi-i tabiiyyesini nemadar edebilmek için büyük bir faideyi istilzam edeceğini; 3 – Muhaceretin, bilhassa harbin hasarâtından mütevellid mecburi hicretin fuhuşu teshil ve diğer ictimaî emrâzı tevlid eylediğini nazar-ı dikkate alarak şu temennileri serdeyler.

1 – Nüfusu nispeten geniş bulunan ve mesaisini hariçte daha müessir surette kıymetdar edecek olan memleketlerdeki muhaceret cereyanlarına, tesanüd-i beynelmilel fikrinin tekâmülü nokta-i nazarından müşkülat ika' edilmemelidir.

2 – Ya doğrudan doğruya hükümetler, yahut cemiyet-i akvamın himaye ve nezareti altında hususî cemiyetler tarafından idare edilmekte olan kadın ve genç kızların himayesine müteallik teşkilat-ı beynelmileliyye, henüz Cemiyet-i Akvam'a dahil olmayan memleketler de dahil olduğu halde, her yerde mazhar-ı teşvik ve müzaheret olmalıdır."

Cihan Harbi kadın emeğini kaçınılmaz kılmıştı. Cepheye sevk edilen erkek nüfus geride geniş bir iş alanını boşaltmış oluyordu.

Savaş ortamında kadınlar o güne kadar erkeklerin gördüğü işleri de üstlenmek durumunda kalmışlardı. Resimde kadın baca temizleyicisi.

sorunlara eğilmek gerekiyordu. İçki konusunda birçok ülke, bu arada ABD ve Türkiye, yasaklayıcı önlemlere başvurmuştu. Ancak yasaklarla çözüm bulunamayacağı kısa sürede anlaşılmıştı. Torino Kongresi her türlü toplumsal sorunu kendi alanında görüyor ve bu nedenle toplumsal hastalıklar alanında da bir dizi karar alıyordu. Bir diğer deyişle ülkelerin öjenik önlemler alınması, insan neslinin ıslahı ve nüfusun artırılması Kongre'nin belirlediği hedefler arasındaydı. Böylece doğaya aykırı fiillere [hilaf-ı tabiat ef'ale], toplumsal olmayan eğilimlere ve yozlaşmaya [gayr-ı ictimaî temayülât] ve tereddi| karşı bir dizi öneri getirilmişti:

Her şeyden önce toplumsal hastalıklarla mücadele için ülkelerdeki kurumlar arasında bir işbirliği gerekiyordu. Bedenen ve fikren insan türünün ıslahı için uluslararası düzeyde önlemler alınmalıydı. Bedensel, ruhsal, fikirsel, ekonomik ve toplumsal vahim sonuçları olan ve insanların gelişimine ket vurarak ıstıraplarını sürekli artıran her türlü toplumsal zehirlere karşı insanlığın gecikmeksizin koruma altına alınması gerekiyordu. Kongre, toplumsal zehirlere ve bilhassa alkolizm ve afyon, morfin, kafein ve tütün gibi bağımlı kılıcı maddelere karşı mücadele için incelemelere girişecek ve sonuçları bir sonraki uluslararası sosyoloji kongresinde sunacak bir komisyon oluşturmuştu. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin nezareti altında "zararlı kültür ve sanatlar" [muzır

Torino Kongresi, uluslararası kültürel ilişkiler alanında şu kararları almıştı:

1 — Kongre, "Brüksel Beynelmilel Darülfünunu"nun teessüsünü alkışlar ve bütün milletler alim ve muharrirlerinin bu büyük tesise iştirak ederek tesânüd-i beynelmilel revâbıtını takviye eylemelerini temenni eyler.*

[Brüksel Beynelmilel Darülfünunu, muhtelif milletlere mensub müderrisleri, aynı sakf-ı irfan altında toplamış olan bir müessese-i âliyedir. Ekser devletler, darülfünun müderrislerini münâvebeten burada icra-i tedrisata memur etmektedir. Mamafih bu darülfünunda daimi kürsü işgal eden ecnebi müderrisler de vardır. Brüksel beynelmilel darülfünununda daimi bir kürsü ihdası için ilk defa tahsisat veren ecnebi devlet, Bulgaristan'dır!]*

2 — Kongre, sınaat, edebiyat ve fen sahasındaki büyük cereyanlardan haberdar olmak ve bu sayede beynelmilel bir hars vücuda getirmek maksadıyla, bütün darülfununlardan ve âli ve tâli hars müesseselerinden, tedrisat ve muhâzarât [akılda tutulan faydalı bilgiler] icra etmek üzere, ecnebi müderrisleri kendi müesseselerine davet eylemelerini temenni eyler. Kongre beynelmilel harsın, millî fikir cereyanlarını ihlâl değil, bilakat onları daha ahenşdâr bir hale ifrağ edeceğine kaildir [inanmıştır].

3 — İbtidaî mekteplerden itibaren, gençlere, adalet ve tesanüd-i beynelmilel fikirlerini telkin eden bir terbiye verilecektir.

4 — Cemiyet-i Akvam'ın nezâreti altında beynelmilel siyasî bir gazete veya mecmua neşr edilmelidir. Bu gazete, her milletin amâl ve efkârına ma'kes olacak [yansıtacak] ve her memleketin alim ve muharrirleri gazetenin muavinîn-i tahrîyyesinden bulunacaktır. Bu suretle gazete, beynelmilel siyasî ve iktisadî ihtilafatta müslih [iyileştiren] rolünü ifa edebilecektir.

5 — Kongre Cemiyet-i Akvam'a merbut olmak ve mesai-i fikriyyenin bilumum tezahüratına taalluk eden mesâili tetkik etmek üzere Cemiyet-i Akvam merkezinde — halen mevcut olan Mesai Beynelmilel İdaresi gibi — bir Mesai-i Fikriyye Beynelmilel İdaresi ve bir Terbiyye Beynelmilel İdaresi teşkil edilmesini talep eyler.

Kongre Darülfünun şahadetnamelerinin muadeleti hakkında muhtelif devletler arasında itilaflar akdedilmesini temenni eyler. Mamafih ecnebi darülfünunu şahadetnamelerinin bir mesleğin icrasına da salahiyet verebilmesi meselesi, bu muadelet meselesinin büsbütün haricindedir.

harslar ve san'atlar] yerine "yararlı harslar ve sanatlar"ın [müfit harslar ve san'atlar] ikame edilmesini ve her uygar ülkede, özel mevzuat ile, çocuğun ana rahminden itibaren korunmasını sağlayacak makul bir terbiye usulünün kabul edilmesini temenni ediyordu. Son olarak kongre çocukları kurtarmanın uluslararası bir vecibe olduğunu tasdik ediyor ve bu amaçla kurulan kurumları aralarında dayanışmaya gitmeye davet ediyordu

VE "BOLŞEVİZM MESELESİ"

Torino gibi, İtalya'nın Petrograd'ı diye bilinen bir kentte uluslararası sosyoloji kongresi toplanır da "Bolşevizm sorunu"na değinmemesi beklenemezdi. Sovyet Rusya'da 1917 Devrimi'yle proletarya diktatörlüğü kurulmuş, 1921'e kadar Savaş Komünizmi'i diye bilinen bir evreden geçilmişti. 1921'de Lenin bir adım geri çekilerek NEP diye bilinen ve ülkede baş gösteren açlığa çözüm getiren bir politikayı benimsemişti. Ancak savaş sonrası Avrupa'sında Bolşevizm dört bir yanda yankılanmıştı. Bu coğrafyalardan biri İtalya idi ve Torino "kızıl kent" olarak bu konuda başı çekiyordu. Marksizm'in sosyolojiyi reddettiği bir evrede Torino'da sosyoloji kongresi toplanmıştı. Reformist yönüyle sola açılan ancak çatışma yerine uzlaşmayı öneren ve bu yönüyle sosyal demokrasiye uzanan solidarizm bir anlamda Bolşevizm'e reddiyeydi. Muslihiddin Adil de ilerici görüşlere sahip olmasına karşın Bolşevizm'e karşıydı. Bakunin'in anarşist görüşlerinden farklı olmadığını ileri sürdüğü Rus "inkılâb-ı kebir"i ona göre Avrupa'yı tehdit ediyordu.

Kongrede de Bolşevizm tartışılmış ve şu kararlar çıkmıştı: Rus milletinin derin ıstırabı, bütün dünyada tahripkâr bir mahiyet almıştı. Bu felaketin mahiyeti kamuoyunca yeterince bilinmiyordu. Kongre Bolşevizm'in hükümet tarzı itibariyle "şayan-ı nefret ve ictimaî bünyede

Muslihiddin Adil'in Torino Konferansı İntibaları ve Milletler Cemiyeti

Bilhassa, harbden sonra iktisadî, ictimaî ve siyasî hayatta lâ-yenkatî' vuku bulmakta olan inkılablara ve fikri ceryanlara bigane kalmak, bizim için telafisi na-kabil zararları mucibdir. Beynelmilel mahiyeti haiz her ictima'a iştirak etmekde büyük bir tehalük göstermeliyiz. Harbden sonra, muhtelif memleketlerde muhtelif maksadlarla in'ikad eden müteaddid kongrelere Türklerin davet bile edilememiş olması, bizce cidden mucib-i endişe olmalıdır.

Beynelmilel ictimalara, her millet en güzide simalarını izam eylediği için, bu zevat ile temasın temin edeceği menafi, memleket için kat'iyyen ihmal olunamayacak bir mahiyeti haizdir. Avrupa'da bulunan mümessillerimiz ve memurin-i hariciyemiz bu gibi ictima'attan vakit ve zamaniyle memleketi haberdar etmeli ve davet edilmemiz esbâbını istikmale çalışmalıdır.

Millet ve hükümet de hayatî olan bu meselelerde hissesine düşen fedâkârlığı ifa etmekte bir dakika tereddüd etmemelidir.

Duhât-ı siyasiye [siyasi dahiler] nasıl bir meslek takib ederlerse etsinler, bu harbin bar-ı musâbı [isabet etmiş] altında ezilen halk, artık devamlı bir sulhe teşnedir. İttifak yerine umumi vifak [barış], muvazene ve rekabet yerine iştirak-i mesai, bugün değilse yarın, fakat mutlaka, siyaset cihanının mihveri olacak ve Cemiyet-i Akvam hakikaten, beşeriyeti refah ve ikbale doğru sevk eden bir cihaz-ı müsâlemet [barış] aracı olacakdır. Bunun için Cemiyet-i Akvam'a dahil olmak, sulhperver her kavmin meşkuresi olmak lâbiddir. Hususen Cemiyet-i Akvam bugün bile, beynelmilel hayatta pek mühim bir amil olmaktadır. Beynelmilel mahiyeti haiz hiçbir mesele yoktur ki, onda Cemiyet-i Akvam'ın bir alakası, merbutiyeti, nüfuz ve müessiriyeti mevcud veya mahsus olmasın!

İşte bu kadar âlem ü şamil bir vazife ifa eden cemiyet, bizi pek çok alakadar eden bir cihaz gibi telakki edilmeli ve cemiyete dühul, memleket için küdsî bir emel olmalıdır. Vakıa, memleketimizde de Cemiyet-i Akvam fikrinin aleyhdarları nadir değildir. Bazı hadiseler de zahiren bunlara hak vermekdedir. Evet, münasebât-ı beynelmilelde siyaset-i tahakküm, henüz vücudunu kuvvetle ihsas ediyor. Fakat bu siyaseti icab eden sebebler ne olursa olsun, devamlı bir hayata malik olamaz. Cemiyet-i Akvam, ilmin mevlududur. Binaenaleyh ilim ona dâyelik edecek [dadılık edecek] ve bu cihaz tedricen tekamül ederek sulh ve müsâlemet fikri alemşümul bir siyaset olacaktır.

Memleketimizi Cemiyet-i Akvam'a kabul ettirebilmek için, şimdiden cihan efkâr-ı umumiyesini ihzar etmek lazımdır. Bunun için memleketimizde mütarekeyi müteakib bütün medeni memleketlerde teşekkül etmiş ve aralarında beynelmilel bir ittihad vücude getirmiş olan emsali gibi, Cemiyet-i Akvam'a müzahir bir cemiyet teşkil edilmelidir.

*Cemiyet-i Akvam'a müzahir cemiyetler, Cemiyet-i Akvam'ın lüzumunu milletin her ferdine anlatmak ve cemiyete daha büyük bir nüfuz ve kudret temin eylemek gayelerini istihdaf eyler. Bizde teşkil edilecek cemiyetin başla olarak, Avrupa'da aleyhimizde işâa edilen [yayılan] ikval [birinin söylemediği bir sözü söyledi diye iddia etmel ve eş'ali de müdellelen [delil, şahit ile ispat edilmiş] red ve cerh ederek efkâr-ı umumiyyede bir ceryan husulünü temine çalışmak gibi, ulvi bir gayesi de olmalı ve kendisini beynelmilel ittihada kabul ettirerek müzaheret cemiyetleri konferanslarında temsil olunabilmelidir.**

** Bu satırlar, kisve-i tab'a bürünmezden epeyce zaman evvel yazılmıştı. Bu intibalarımı, kongreden avdetimde ba-layiha Hariciye ve Maarif nezaret-i celilelerine arz etmiş ve Darülfünun'un bilhassa bu meseleye nazar-ı dikkatini celb eylemiştim. Aynı zamanda bu fikir Bern sefiri Cevad Beyefendi tarafından da Babıali'ye arz edilmiş olduğundan, münevverlerimiz arasında beyyaz bir ceryan uyandırmış ve İstanbul'da Cemiyet-i Akvam'a müzahir bir cemiyet teşkil edilmiştir. Cemiyet, ahiren, Beynelmilel Müzaheret Cemiyetleri Prag konferansında şühera-i saltanat-ı seniyyeden Edhem ve Darülfünun hukuk-ı düvel müderrisi Mehmed Cemil ve muharrir Ahmed İhsan Beyefendiler tarafından kemal-i muvaffakiyetle temsil edilmiş ve beynelmilel ittihada kabul olunmuştur.*

Muslihiddin Adil [Darülfünun Hukuk-ı İdare Müderrisi – Esbak Maarif Müsteşarı], Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibaların, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338-1341 (Turen: 9-16 Teşrin-i evvel 1921), s.52-53.

Savaş yıllarında yokluk nedeniyle insanlar aç kalmamak için çöp yığınlarını eşelemek zorunda kalmışlardı.

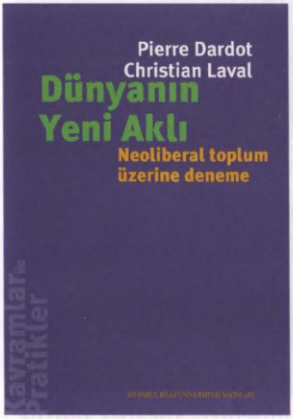

Cihan Harbi yıllarında savaşın etkileri cephe gerilerinde de derinden hissediliyordu. İnsanlar yerinden, yurdundan edilmişti.

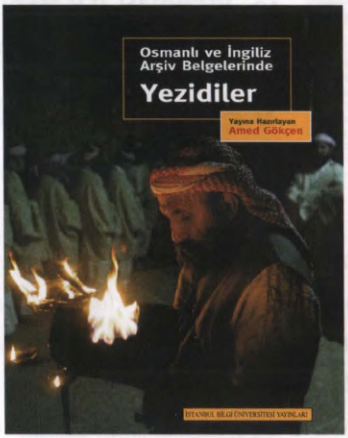
ma'yûb [ayıplanmış] ve na-kabil-i tahammül bir karha [yara]" teşkil ettiği vurgulanıyor, "zulme karşı ictimaî bünyeyi müdafaa hakkında insaniyet ve medeniyet umdelerine tevfiken Rus meselesinin pek kısa bir müddet zarfında halline çalışmasının bilumum hükümet ve akvam için en mübrem bir vazife olduğu" kaydediliyordu. "Kongre, medeniyeti tehdid eden ve cemiyetin sulhperver bir tarzda tekamülüne mani olan zulm ve ceberruta müstenid her tarz hükümeti red ve takbih eyler"di.

1917-1921 arası Sovyet Rusya'da yaşananlar tüm Avrupa'da yakından izleniyordu. Gelişmelerin salt Rusya'da kalmayacağı ve giderek Avrupa ve diğer ülkelere sirayet edeceğinden korkuluyordu. Nitekim bizzat İtalya, işçi konseylerinin tehdidi altındaydı. Bu açıdan Torino Sosyoloji Kongresi "iki arada, bir derede" idi. Bir yanda Paris'te Cihan Harbi'ni sonlandıran kıyıcı antlaşmalar imzalanıyor, savaştan yenik düşmüş ülkelerin kamuoyu irredantist bir çizgiye itiliyor, öte yanda Bolşevik Devrimi'yle savaş meydanlarında tükenmiş işçi kesimine diktatoryal yöntemlerle yarınlar vaat ediliyordu. Torino Sosyoloji Kongresi'nin sığınağı ise kökeni Fransız Radikal Partisi'nin başbakanı ve Milletler Cemiyeti'nin ilk başkanı Léon Bourgeois'nın solidarité ya da dayanışma anlayışıydı. Birçok yöne çekilebilen solidarizm, Marksist olmayan Fransız solunu da etkisi altına almıştı. Bir başka versiyonu Osmanlı topraklarında Ziya Gökalp'ın öncülüğünde ulus-devlet inşa etmek için kullanılıyordu. Solidarizm aynı zamanda Türkiye'nin kuzey komşusundaki Bolşevik gelişmelerle arasına mesafe koymaya da yarayacaktı. Nitekim solidarizmin siyasette uzantısı halkçılık, Bolşevizm'e karşı bir kalkan görevi görecekti. 30'lu yıllardaki "kültür" sürecinin ilk aşamasında gündeme gelen "vatandaşlık bilgisi" büyük ölçüde solidarizmden esinlenecekti. Solidarist çevrelerde sosyalizme dost bir tavır alınmış, fakat özündeki toplumsal değişiklik yadsınmıştı. Sosyal adalet ilkesi benimsenmiş, ancak eşitsizliğin kaynağına inilmemişti. Hatta solidarizmin bir tür liberal sosyalizm olduğu savunulmuş, fakat sosyalizmin politik silahı sınıf çatışması gündem dışına itilerek, işbirliği ve dayanışma ilkeleri benimsenmişti. İşte Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi solidarizmin ilk kez sınandığı bir ortamı oluşturuyordu. Sosyolojiyi geniş bir tabana oturtmuş, ona işlevsel bir boyut kazandırmıştı. Ancak, bu tür bir anlayışın iki dünya savaşı arası uzun soluklu olması beklenemezdi. Nitekim kongreden bir yıl sonra Mussolini Roma'ya yürüyecekti.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DÜNYANIN YENİ AKLI
NEOLİBERAL TOPLUM ÜZERİNE DENEME
PIERRE DARDOT – CHRISTIAN LAVAL
ISBN 978-605-399-244-8, 476 sayfa, 16 x 23 cm

OSMANLI VE İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNDE
YEZİDİLER
HAZIRLAYAN AMED GÖKÇEN
ISBN 978-605-399-247-9, 574 sayfa, 19 x 24 cm

EŞİTSİZ BİR TOPLUMDA ÇOCUKLUK
ÇOCUĞUN "İYİ OLMA HALİNİ" ANLAMAK
PINAR UYAN SEMERCİ SERRA MÜDERRİSOĞLU
ABDULLAH KARATAY BAŞAK EKİM AKKAN ZEYNEP KILIÇ
BURCU OY ŞAYLAN URAN
ISBN 978-605-399-234-9, 274 sayfa, 21 x 29,7 cm

KENTLER VE GÖÇ
TÜRKİYE İTALYA İSPANYA ÖRNEKLERİ
DERLEYEN AHMET İÇDUYGU
ISBN 978-605-399-241-7, 396 sayfa, 16 x 23 cm

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

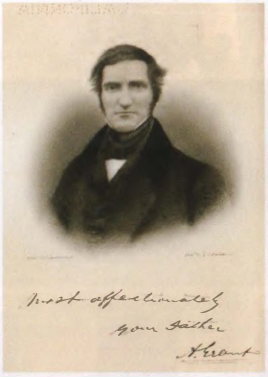
19. YÜZYILIN İLK YARISINDA DOĞU ANADOLU

ASAHEL GRANT VE NASTURİ MİSYONU*

ESRA DANACIOĞLU TAMUR

Bu makale American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın Hakkâri bölgesi Nasturileri arasında Dr. Asahel Grant'la başlayan ve bir dizi trajik gelişmeyle sonlanan Bağımsız Nasturiler-Dağ Nasturileri Misyonu'nu incelemeyi amaçlamaktadır. Dr. Grant'ın bölge tarihinin son derece kritik bir döneminde başlayan çalışmaları, bu çalışmanın öngörülemeyen sonuçları, spesifik olarak da Kürt-Nasturi ilişkilerine etkileri bu makalenin ana eksenini oluşturacaktır.

"Tıp" ile "büyünün" birbiriyle harmanlandığı Doğu dünyasında Dr. Asahel Grant çaldığı kapılarda yeni dostlar bulacak, sadece Nasturiler arasında değil, bütün bölge Kürtleri arasında saygıyla karşılanacak ve sanki etrafı bir kutsallık haresi ile çevrilecekti.

AsahelGrant, *Nestorians or the Lost Tribes Londra*, John Murray, 1841.

26 Ekim 1839'da Hakkâri dağlarındaki Koçanis'te bulunan Nasturi Patrikhanesi'ne yaklaştığında, Dr. Asahel Grant güncesine şöyle yazar:

"Uzaktan, yeni dünyadan gelen yabancı ziyaretçiyi görebilmek için küçük bir dürbünle penceresinden bakan patriği görebiliyordum. Onların coğrafya kavramlarında dünya okyanuslarla çevrili geniş bir ovaydı ve bu okyanusta, suyu hareket ettirip durgun ve kokmuş olmaktan koruyan bir su canavarı; Leviathan vardı. O kadar kocamandı ki başıyla kuyruğunu yakalamaya çalıştığında dünyanın çevresinde dolanırdı. Canavarla karşılaşmam gereken okyanusu geçmiştim ve tabii bu, onlar için inanılmaz bir olaydı."[1]

Bırakın Boston'dan Osmanlı başkentine varmak,1839'un Nisan ayında başlayıp Ekim ayında biten 6-7 aylık bir yolculukla Urumiye (İran)'dan Erzurum'a, oradan Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, İmadiye, Dahok üzerinden Hakkâri'ye ulaşmak Leviathanlarla boğuşmayı içermese de olağandışı bir başarıydı. Alt edilmesi gereken bir dizi zorluk vardı: Bölgede Nizip yenilgisi nedeniyle imparatorluğun yaşadığı askeri-idari kriz, son derece zor coğrafi koşullar, geçilmez dağlar, derin ve dar kanyonlar ve nihayet bölgedeki yaşamın her türlü yabancıya kapalı yapısı. Hakkâri bölgesine giren -bilebildiğimiz- ilk yabancı, 17.yüzyılda bölgeye gelen gezgin Tavernier olmuştu. Tavernier'in sisler ve belirsizlikler içerisindeki yolculuğundan yüzyıllar sonra Hakkâri bölgesine ulaşan ikinci gezgin 1829 yılında Koçanis'teki Nasturi Patrikhanesi'ne varan Alman araştırmacı-arkeolog Frederic Schultz'tu. Frederic Schultz dönüş yolunda Başkale'den çıktıktan sonra, Hakkâri bölgesinin Kürt Emiri Nurullah Bey'in emri ile öldürülmüştü.[2] Daha sonra bölgede dolaşan tevatürler; Schultz'un her gördüğü kalıntıyı ölçüp biçme merakının, elindeki deftere durmadan yaptığı karalamaların ve de en önemlisi altına benzer bir parıltı taşıyan "sarı zırnık madeni"nden topladığı parçaların bu sonu hazırladığını göstermektedir.[3] Schulz'un Hakkâri'ye bir ordu getirmeye niyetlendiğini ve bu nedenle altın toplayıp saldırı noktalarını saptadığı sanılmıştı.

Ve nihayet, bir dizi tıbbi ekipman, kininler, tabletler, şuruplarla 7 aylık bir yolculuktan sonra Koçanis'e ulaşan "Yeni Dünya"lı ziyaretçi; Massachussets Pittsfield Tıp Fakültesi mezunu misyoner-doktor Asahel Grant. DOĞUM: 1807 Marshall, Newyork-Amerika Birleşik Devletleri, ÖLÜM: 24.4.1844 Musul, Osmanlı İmparatorluğu. YAŞAM: Nasturilerin araştırılmasına ve Hakkâri'de Amerikan misyoner merkezleri kurulmasına adanmış, NİYET: Romantik, SONUÇLAR: Trajik.

Bu makale American Board of Commissioners for Foreign Missions (bundan sonra ABCFM)'ın Hakkâri bölgesi Nasturileri arasında Dr. Asahel Grant'la başlayan ve bir dizi trajik gelişmeyle

Ainsworth'un kitabında yer alan Colemêrg (Hakkâri) kasabasının resmi.

William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Londra, John W. Parker, 1842

sonlanan Bağımsız Nasturiler-Dağ Nasturileri Misyonu'nu incelemeyi amaçlamaktadır. Dr. Grant'ın bölge tarihinin son derece kritik bir döneminde başlayan çalışmaları, bu çalışmanın öngörülemeyen sonuçları, spesifik olarak da Kürt-Nasturi ilişkilerine etkileri bu makalenin ana eksenini oluşturacaktır.

19. yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun Kürt bölgeleri iki yeni dinamiğin etkisi altında biçimlendi. Bunlardan ilki II. Mahmud'un başlattığı merkez ve taşrada her türlü geleneksel ara iktidar kurumlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan merkezileşmeye yönelik reformlardır. İkincisi ise Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki geleneksel ilişkilerin, hem diplomatlar ve misyonerler aracılığıyla bölgeye giren Batı nüfuzunun, hem de imparatorluğun reformlarının etkileriyle eşitlenmeye yönelmesidir. Merkezileşmeye yönelik reformlar 1830'lu yıllarda Kürt bölgelerine kadar ulaştı. 1850'li yılların ortalarına kadar süren bu dönem boyunca, o zamana kadar kendi bölgelerinde egemenliklerini sürdüren Kürt emirleri, imparatorluğun kendi iktidarları aleyhine yeniden örgütlenişine direnişlerini sürdürdüler. Ancak uzun mücadelelerden sonra otoritelerini merkezden atanan görevlilere terk ettiler. Zirve noktasını Asahel Grant'ın faaliyetlerinin oluşturduğu misyonerlik çalışmaları ise bölgeye ulaşan Batı etkisi ve varlığının en çarpıcı görüntüleriydi.

ABCFM VE NASTURİ MİSYONU

1830'lar, Batı dünyasının "kurtarıcı", "aydınlatıcı beyaz-Hıristiyan adam" retoriğinin Kuzey Amerika'da revaçta olduğu yıllardı. Kapitalizmin altın çağı ile Protestanlığın altın çağı birlikte yaşanırken, Boston ve Salem'den ayrılan her gemi Amerikalı tüccarlarla beraber misyonerleri de taşıyordu. Bu misyonerler ve misyonerlik örgütleri içerisinde ABCFM hem Osmanlı topraklarında ve hem de incelediğimiz Nasturi bölgelerinde en yaygın ve etkili çalışmaları sürdüren örgüttür. ABCFM misyonerleri 1819 gibi erken bir tarihte Osmanlı topraklarında göründüler. Ancak imparatorluğun batı topraklarından doğuya doğru dalgalar halinde yayılan Protestan misyonerliğinin duraksayacağı pek çok diğer Doğulu Hıristiyan cemaatin varlığı Nasturilere yönelik çalışmaların 1834-1835 gibi görece geç bir tarihte başlamasına neden oldu. 1819-1830 tarihleri arasında Rumlar, Maruniler, Kıptiler ve kısmen Ermeniler misyonerlerin araştırma gezilerinin konusu olabiliyor, Nasturiler ise, ulaşılması güç coğrafi koşullar içerisinde, ötelerdeki bir Hıristiyan topluluk olarak şöyle böyle seziliyordu. Söz konusu dönemde İngilizce konuşulan dünyada Nasturilerle ilgili genel bir bilgisizlik de hüküm sürmekteydi. J. F. Coakley, 1830-1831 tarihleri arasında Anadolu, Ermenistan ve kısmen İran'a uzanan bir araştırma gezisini gerçekleştirmiş iki ABCFM misyoneri Smith ve Dwight'in gezi notlarına kadar İngilizce literatürde Nasturiler hakkında hemen hemen hiçbir çalışma bulunmadığının -Gibbon'un meşhur 'Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü'ndeki bir bölüm dışında- altını çizmektedir.[4]

Gerek 1820'lerde bölgede çalışan bir İngiliz tüccar olan Claudius James Rich'in mektupları gerekse ABCFM'nin öncü misyonerleri Dwight ve Smith'in gezileri ve peşi sıra yayınladıkları kitap[5] Nasturi kilisesini İngilizce konuşulan dünya ile tanıştırdı. Resim son derece büyüleyiciydi: Müslüman bir denizin ortasında kısmen bağımsızlığını sürdüren bir Hıristiyan adacığı, Meryem'e dua etmeyi reddeden diofizit bir kilise ve Yeni Aramca'nın bir lehçesini konuşan bir halk. Nasturi kilisesinin bu yeniden keşfi bir dizi misyonerce duygulanımı ve romantik projeyi uyandıracaktı. ABCFM hemen 1834'te, misyoner Justin Perkins'i Urumiye'ye atayarak Nasturi Misyonu'nu başlattı. Dr. Asahel Grant da Perkins'in peşi sıra 1835 yılında Urumiye'ye yollandı. Zagros Dağları'nın arkasında hatırı sayılır bir Nasturi topluluğuna ev sahipliği yapan Urumiye Ovası, şimdi Massachussets'ten Hakkâri'ye

Tiyari'de ağaçların altında dinlenmek için yapılmış ahşaptan platformlar.

William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Londra, JohnW. Parker, 1842.

uzanan yaşamöyküsünün Doğu'daki ilk önemli durağıydı.

Urumiye'deki ABCFM misyonu, ilk yıllarda özellikle eğitim ve basım işlerinde kayda değer başarılar kazandı. Nasturilerin kullandığı Aramca diyalektinin hem yazım kurallarının oluşmamış ve hem de basılı hiçbir eserin bulunmaması gibi nedenlerle misyon dil araştırmaları ve basım işlerine yoğunlaştı. Urumiye merkezinde 1839'da bir matbaa kuruldu. İlk Nasturice imla kitabı ve konuşulan Nasturice diyaleğinde ilk Kitab-ı Mukaddes misyoner Perkins tarafından hazırlandı ve basıldı.[6] 1839-1873 yılları arasında bu matbaada basılan kitapların toplam sayısı 110.000 cilt ve 21.250.000 sayfaya ulaşacaktı.[7] Misyonerler kiliselerinde resim ve heykel bulunmayan, Meryem'e ibadeti reddeden bu Hıristiyan topluluğa "Doğu'nun Protestanları" adını verdiler.[8] Kilise hiyerarşisine yönelik tarihsel ve teolojik muhalefetlerini bir tarafa bırakarak, Nasturi kilisesi ve ruhbanını karşılarına alabilecek her türlü tartışmalı konudan kaçındılar, bu nedenle bu ilk yıllarda hem Urumiye'de ve hem de daha sonra Hakkâri bölgesinde misyonun yayılımı Nasturi ruhbanın bilgisi ve ilgisi dahilinde gerçekleşti.

NASTURİLERİN GENEL DURUMUNA BAKIŞ

ABCFM'nin Nasturileri bir misyon alanı olarak saptadığı 1830'larda Nasturiler, Kuzeybatı İran ve Güneydoğu Türkiye arasında iki ayrı grup halinde yaşıyorlardı. Bunlardan birincisi Urumiye Gölü, Urumiye kenti ve civar ova köylerinde yaşayan Nasturilerdi. Misyonerler tarafından Ova Nasturileri olarak da adlandırılan bu grup reaya statüsündeydi, Urumiye Ovası'nda genellikle Müslüman toprak sahiplerinin topraklarını işletiyorlar, melik adı verilen aşiret reisleriyle ruhbanları tarafından yönetiliyorlardı.

İkincisi ise ise Hakkâri ve Cilo Dağları'nda yaşayan Dağ Nasturileriydi.[9] Cilo ve Sat dağlarının yayıldığı Hakkâri'den, Habur, Dahok, Süleymaniye gibi güneydeki bölgelerine doğru inildikçe Kürt aşiretlerinin egemenliği altındaki topraklara gelinmekteydi, ancak, Ciloların efendileri Nasturilerdi. Bu grup -ki Bağımsız Nasturiler ya da Dağ Nasturileri olarak adlandırılmaktaydılar- gene melik adı verilen aşiret reisleri ve patrikleri tarafından yönetilip, bağımsız veya yarı-bağımız bir şekilde aşiretler halinde yaşıyorlar, sembolik olarak bölgelerinde yaşadıkları Kürt emirlerine (o dönemde Nurullah Bey'e) bağlı görünüyorlardı. Öte yandan 1830'larda Hakkâri bölgesi Nasturileri görünüşte Osmanlı teb'ası olsalar da yaşadıkları bölgelerde, ne bir Osmanlı memuruna ne de devlet iktidarının herhangi bir belirtisine rastlanıyordu.[10] Dağ Nasturileri kendi içinde 6 aşirete bölünmüştü: Baz, Diz, Tkhoma, Aşağı Tiyari, Yukarı Tiyari ve Jilu aşiretleri. Dönem haritalarında hayali nehirler ve dağlarla resmedilen söz konusu bölge, coğrafyasının olduğu kadar insan tabiatının sertliği ile de ünlüydü.[11] Hakkâri yolculuğuna çıkarken Musul'daki Osmanlı valisi Dr. Grant'ı Nasturilerle ilgili şu sözlerle uyarıyordu: "Bu kâfirler ne paşa ne de sultan tanırlar, tarihin unutulmuş zamanlarından bu yana her biri kendi kendinin efendisidir".[12]

Cilo-Sat Dağları'yla Hakkâri bölgesi çatışan farklı Kürt beylerinin egemenlik alanındaydı, özellikle sarp ve ulaşılmaz bölgelere gelindiğinde Nasturi aşiretlerinin ya da Dağ Nasturilerinin egemenlik alanları başlamaktaydı. Kürt ve Nasturi aşiretleri arasında çatışma ya da geçici ittifaklar, yayla anlaşmazlıkları bölgenin sıradan yaşam ritmi içerisinde yer alıyordu.

Gerçekten de 1830'larda, bu bölgede değil bir Batılı gezgine, ne bir Osmanlı görevlisine ve ne de merkezi bir yönetimin herhangi bir emaresine rastlamak mümkündü. Cilo ve Sat dağlarıyla Hakkâri bölgesi hem zaman zaman birbiri ile çatışan farklı

Van Gölü ve Kalesi.

The Cradle of Mankind. W. A. Wigram & Sir Edgar T. A. Wigram. Londan 1922.

Kürt beylerinin egemenlik alanındaydı bir anlamda, irili ufaklı -nerede neyin başlayıp bittiği sürekli değişebilen- iktidar odaklarına bölünmüştü. Ancak bu genel Kürt egemenliği altındaki coğrafyada özellikle sarp ve ulaşılmaz bölgelere gelindiğinde Nasturi aşiretlerinin ya da Dağ Nasturilerinin egemenlik alanları başlamaktaydı. Kürt ve Nasturi aşiretleri arasında çatışma ya da geçici ittifaklar, otlak anlaşmazlıkları bölgenin sıradan yaşam ritmi içerisinde yer alıyordu. Aşiretler arasındaki hukuk, kısasa kısas prensibine ve suçun bireysel değil tüm aşireti bağlayan kolektif sorumluluk ve ceza gerektiren bir durum olduğu ilkesine bağlıydı.

Hakkâri-Cilo dağları sadece büyük bir Nasturi nüfusuna ev sahipliği yapmıyordu. Nasturi Patrikhanesi Timur'un zulmünden sonra Cilo Dağları'nda Koçanis'e taşınmış[13] ve çoktan Ortadoğu tarihindeki önemli rolünü terk etmişti. Patrikler geleneksel olarak Mar Şemun adını taşıyordu, patriklik bir ailenin elindeydi ve genellikle amcadan yeğene devrediliyordu[14] Tüm bunlar Nasturi cemaatinde ırsi iktidarların dini örgütlenmelerde bile -diğer Doğu Hıristiyanlarının tersine- önemini göstermektedir. Hakkâri dağlarındaki kurşun ve kükürt madenleri, bölge Nasturilerinin bağımsızlıklarının temelini sağlayan bitimsiz cephaneliklerdi. Nasturi patriğine gelince, bu beşeri ve fiziki coğrafyada "öte dünya" ile ilişkili bir gücün ne anlamı, ne de karşılığı olabilirdi; patrik de gücünü ötelerden değil, bu dünyadan almak zorundaydı. Nasturiler ve bölge hakkındaki gözlemlerini zaman zaman çeşitli misyoner dergileri için derleyen East India Company'nin Bağdat temsilcisi Claudius James Rich 1815'te Nasturi Patrikhanesi için şu saptamalarda bulunmaktaydı:

"Nasturilerin Patriği Kuzey Kürdistan dağlarındaki Koçanis'tedir. Vassalları üzerinde ölüm veya yaşamlarına karar verme yetkisi olan patrik, bir dini mezhebin başı olmaktan ziyade savaşçı bir kabilenin şefine benzer."[15]

KOÇANİS'TE BİR AMERİKALI: ASAHEL GRANT

Urumiye'deki misyoner evinin şöhreti, kısa bir sürede civara yayılmıştı. Bu şöhrette Asahel Grant'ın hekimliğinin de önemli bir payı olduğunu belirtmeliyim. "Tıp" ile "büyünün" birbiriyle harmanlandığı Doğu dünyasında, elbette Asahel Grant çaldığı her kapıda yeni dostlar bulacak, sadece Nasturiler arasında değil, bütün bölge Kürtleri arasında saygıyla karşılanacak ve sanki etrafı bir kutsallık haresi ile çevrilecekti. Dr. Grant, -yaptığı basit katarakt ameliyatlarıyla- görmeyenleri gördüren, yatalakları iyileştiren, mucize sahibi bir âlim olarak giderek ünlendi. Urumiye'deki misyonerler, gözlerini sert mizaçlı Dağ Nasturilerinin yaşadığı Hakkâri'ye; Mezopotamya'nın damındaki bu Hıristiyanlık adacığına diktiklerinde, hekimlik mesleği nedeni ile Kürtler, Türkler, Yezidiler, Nasturiler arasında pek çok dost kazanmış Asahel Grant, doğal olarak bölgeye gidecek ilk misyoner olarak seçildi[16] ve başta da belirttiğimiz gibi, 1839 ilkbaharında Mor Şemon'la görüşmelerde bulunmak üzere Urumiye'den ayrıldı.[17] Bu, Grant'ın 1839-1845 yılları arasında bölgeye yapacağı beş geziden ilkiydi.

Hakkâri ile Urumiye Ovası arasında sadece Zağros Sıradağları olsa da bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle Dr. Grant rotasını Erzurum - Diyarbakır - Mardin - Musul üzerinden Hakkâri/Çölemerik olarak saptamak zorunda kaldı. Grant, kendisine eşlik etmekle görevlendirilen misyoner Homes'le Temmuz 1839 'da Diyarbakır'da buluştu.[18] İki misyoner Mardin üzerinden Koçanis'e gitmek üzere Diyarbakır paşasının verdiği 30 silahlı askerin korumasında yola

Kuçanis (Türkçe Konak)'teki Mor Şalitha Manastırı.

The Cradle of Mankind. W. A. Wigram & Sir Edgar T. A. Wigram. Londan 1922.

çıktılar. Temmuz 1839'da Haziran sonlarındaki Nizip yenilgisinin haberleri bölgeye ulaşmış ve yer yer Kürt ayaklanmaları görülmeye başlanmıştı. Misyonerler Mardin'e geldiklerinde kentin ayaklananların eline geçtiğini gördüler. Hem Dr. Grant'ın sağlık sorunları ve hem de güvenlik nedeni ile yaklaşık iki ay Mardin yakınlarındaki Deyrü'zZaferan Süryani Manastırı'nda kaldılar, daha sonra Homes İstanbul'a dönerken, Grant tek başına yolculuğa devam etti. 1839 sonbaharında vardığı Koçanis'te bir ay patriğin misafiri oldu. Patrik bölgedeki Katolik propagandasından dem vurarak Amerikan misyonerlerinden Hakkâri bölgesinde kendileri için okullar açılmasını istedi.[19] Bu, misyon açısından açık bir davetti

Dr. Grant patrikhaneden ayrıldıktan sonra iki günlük bir yürüyüşle Başkale'de Hakkâri bölgesinin Kürt Emiri Nurullah Bey'i ziyarete gitti. Günümüzde olduğu gibi, o yıllarda da tıp, açamayacağı kapı olmayan sihirli bir anahtardı; hasta yatağında bulduğu Nurullah Bey'i iyileştirmesi Grant'a çok stratejik bir dost kazandırdı. Bu tarihten sonra bölgeye her gelişinde -Alman arkeolog Schulz'un ölüm emrini veren- Nurullah Bey'in özel doktoru ve dostu olarak saygı görecekti.

Aslında Asahel Grant'ın bir "kurtarıcı" ve bir "kaşif" olarak dolaştığı bu bölge, 1840'ların başında büyük bir patlama öncesinin sessizliğini yaşamaktaydı. Bitlis'ten İmadiye'ye Diyarbakır'ın kuzeyi ve Van'ın güneyinden uzanan koridora beş Kürt emiri hâkimdi: İmadiye Emiri İsmail Paşa, Hakkâri Emiri Nurullah, Botan-Cizre Emiri Bedirhan, Hakkâri-Van Gölü arasındaki bölgede Han Mahmud ve Bitlis'te Emir Şerif... Osmanlı egemenliği bu bölgelerde de o zamana kadar büyük ölçüde görüntüden ibaretti. Ancak bu emirler, II. Mahmud dönemi ile başlayan reformlar ve merkezileşme çabaları içerisinde bölgesel egemenliklerinin sonunun geldiğini de sezerek, imparatorluğun Nizip bozgununun peşi sıra (1839) yaşadığı zor günlerde otonomilerini sürdürmenin ve mümkünse genişletmenin yollarını arıyorlardı. Buna karşılık, Kürt aşiretlerinin iktidarlarının artık sonunun geldiğini gören Patrik Mar Şemun da bu aşiretlerin etki ya da baskısının olmadığı bir dünyayı umutla bekliyordu. Amerikalılarla girdiği ilişki de, aslında bölgedeki dengeler açısından bir "Avrupalı Hıristiyan müttefik" bulmak arzusuyla ilgiliydi. Yoksa "dinde cumhuriyetçilik, yönetime katılma, kiliselerin adem-i merkeziyetçiliği gibi" iddialar taşıyan bu presbiteryan Hıristiyanlarla, bir anlamda Hıristiyanlığın bu "Yankee" yorumuyla Nasturi ibadet ve âdetlerinin herhangi bir ortak dil tutturması pek olanaklı görünmemektedir. Amerikan misyonerlerinin bölgedeki kabulünün (özellikle patrik ve kilise hiyerarşisi tarafından) statülerinin iyileştirileceği, Kürtlere karşı korunabilecekleri ve hatta onların egemenliğinden çıkabilecekleri yolundaki umutla ilintili gözükmektedir

KOÇANİS'İN YENİ ZİYARETÇİLERİ: İNGİLİZLER

Nitekim patriğin başka misyonerlerle kurduğu ilişkilerde de benzer bir perspektif görünmektedir. Nasturi kilisesiyle ön ilişkiyi kurmak üzere Anglikan kilisesi 1837 yılında coğrafyacı-araştırmacı Ainsworth'u atadı. Anglikan kilisesinin Nasturi misyonu bir yandan 1830'lu yıllarda Nasturi Hıristiyanlara doğan ilgi ile ilişkiliydi. Öte yandan bölgeye yönelik daha genel ve din-dışı bir ilginin de parçasıydı.

1830'larda İngiltere'de Hindistan'a ulaşım için bir dizi yeni proje geliştirilir. Bunlardan biri Dicle ve Fırat nehirleri üzerinden Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamaya yöneliktir. Proje Londra-İskenderun arasını buharlı gemilerle, İskenderun'dan Dicle veya Fırat'taki uygun bir noktaya kadar kervan taşımacılığıyla, ondan ötesinin ise tekrar buharlı

gemilerle alınmasını önermektedir. Bu amaçla bölgede 1830-1831 yılları arasında araştırma yapan Amiral Chesney'in Dicle'yle Fırat'ın böyle bir taşımacılık için uygun olduğunu bildirmesinden sonra, 1835-1839 yılları arasında bölgede daha geniş kapsamlı bir keşif ve uygulama gezisi düzenlenir. Bu projeyle beraber Romak üzere bölgeye yolladı. Koçanis'e 1843 yılında varan Badger yaklaşık 5 hafta kadar patrikhanede kaldı. Mar Şemon, İngiliz misyonerleriyle işbirliğine hazır olduğunu, okullar açmalarına rıza göstereceğini ancak karşılık olarak Kürtlere karşı İngiliz hükümetinin yardımını talep ettiğini belirtti.[22] Badger İstanbul'daki İngiliz elçisi turilerin egemenliğindeki Cilo Dağları onu çevreleyen bölgeler bile misyoner-hekimin dostlarını barındırmaktaydı. Misyonun ilk hedefi, Hakkâri bölgesinde dini ve eğitim etkinliklerinin sistemli bir şekilde sürdürülebileceği bir istasyonla işe başlamaktı. 1842 yılında Nurullah Bey'den gezi için izin alan Dr. Grant

Dr. Grant, -yaptığı basit katarakt ameliyatlarıyla- görmeyenleri gördüren, yatalakları iyileştiren, mucize sahibi bir âlim olarak giderek ünlendi. Urumiye'deki misyonerler, gözlerini Dağ Nasturilerinin yaşadığı Hakkâri'ye; Mezopotamya'nın damındaki bu Hıristiyanlık adacığına diktiklerinde, Kürtler, Türkler, Yezidiler, Nasturiler arasında çok dost kazanmış Asahel Grant, bölgeye gidecek ilk misyoner olarak seçildi.

yal Geographic Society 1837 yılında 2 yıllık "Expedition for the Exploration of Kurdistan" (Kürdistan Keşif Gezisi) projesini tasarlar. Gezinin bir amacı bölgedeki kömür potansiyelini araştırmak iken, diğer amacı "... Orta ve Doğu Anadolu'yu, Kuzey Irak ve Sincar'ı keşfetmek ve Nasturi ile Yakubi kiliselerinin ihtiyaç ve koşullarını rapor etmek" olarak belirtilmiştir. Projeyi Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK) da desteklemiş ve SPCK Kürdistan Keşif Gezisi kapsamında coğrafyacı - araştırmacı Francis Ainsworth'u ve bölgeyi ve dillerini iyi bilen Christian Rassam[20] görevlendirilmişti.

Nasturi köyü Oramar (Dağlıca).

The Cradle of Mankind. W. A. Wigram & Sir Edgar T. A. Wigram. London 1922.

Ainsworth ve Rassam hava koşulları nedeniyle Eylül 1838'de Ankara'dan dönmek zorunda kaldılar, Temmuz 1839'daki ikinci girişimlerinde ise bu kez de Nizip savaş alanında mahsur kaldılar[21] ve ekipmanları parçalandı. Rassam ve Ainsworth savaş meydanında birbirlerini kaybederek ayrı ayrı İstanbul'a döndüler. Bir yıl sonra 20.6.1840 tarihinde Ainsworth nihayet Koçanis'e ulaştı ve topu topu bir gün kaldı. Görüşme genel hatlarıyla olumsuz geçti, Ainsworth bunu rekabet halinde oldukları Amerikan misyonerlerinin etkisine bağlamaktadır. Bu görüşme sonrası Anglikan Kilisesi Nasturi Misyonu'nu kurdu ve George Percy Badger'ı, faaliyetlerde bulunCanning'e Bedirhan Bey'in saldırısının arifesinde gönderdiği 22.3.1843 tarihli mektupta patriğin sadece padişahın tebaası olmayı ve Kürt emirlerine karşı bağımsızlık kazanmayı arzu ettiğini söylediğini aktarıyordu. [23]

BAĞIMSIZ NASTURİ MİSYONU VE KÜRT-NASTURİ İLİŞKİLERİ

Yine Grant ve ABCFM'nin misyonuna dönersek, Grant'ın ziyaret ve değerlendirmelerinin bir sonucu olarak 1841 yılında ABCFM Hakkâri bölgesinde "Bağımsız Nasturi Misyonu"nu kurdu. 1840 ve 1841 yıllarında Dr. Grant'ın bölge ziyaretleri[24] ona yeni dostlar kazandırdı. Artık değil Nasbölgeye 4. seyahatini gerçekleştirdi. Aslında 1840-1842 yılları arasında Nasturi-Kürt ilişkilerinde -misyonerlerin de katkılarıyla- bir dizi negatif gelişme olmuştu.[25]

Hem ABCFM ve hem de Asahel Grant bölgedeki faaliyetlerinde başından itibaren amaçlarının sadece hayırseverlik ve dini aydınlanma olduğunu belirttiler, apolitikliklerine sıklıkla vurgu yaparak Kürtler ve Nasturiler gibi topluluklar arasındaki ya da aşiretler arasındaki gerilimlerde tarafsız ve karışmaz bir çizgileri olduğunun altını çizdiler. 1842'deki bu 4. seyahatinde Asahel Grant, Tiyari Nasturi bölgesindeki Nasturi köyü

Asheta'da iki hafta kaldı, köyün yakınlarındaki bir tepeyi misyon istasyonunun kuruluşu için belirledi ve inşaatı başlattı. Şüphesiz Grant'in bölgedeki gerilimlere rağmen hâlâ bir misyon merkezi açılmasında ısrar etmesi Nurullah Bey'le kurduğu özel ilişkiye[26] ve misyonun tarafsızlık-apolitiklik-hayırseverlik iddiasının misyon merkezi (okul ve misyonerlerin aileleriyle barınması için mesken) inşaatı sarsıcı bir etki yaptı. Amerikalıların Nasturi köyü Asheta'da bölgedeki geleneksel ticari ağları bozacak büyük bir pazaryeri ya da bir kale yahut saray inşa ettikleri söylentileri bölgede dolaşmaya başladı. ABCFM 1843 yılı raporu kale söylentilerinin

Amediye Kalesi.

William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Londra, John W. Parker, 1842.

Dr. Grant ve Homes yaklaşık iki ay Mardin yakınlarındaki Deyrü'z Zafaran Süryani Manastırı'nda kaldı. Homes İstanbul'a dönerken, Grant tek başına yolculuğa devam etti. 1839 sonbaharında vardığı Koçanis'te bir ay patriğin misafiri oldu. Patrik bölgedeki Katolik propagandasından dem vurarak Amerikan misyonerlerinden Hakkâri bölgesinde kendileri için okullar açılmasını istedi.

taraflarca doğru anlaşıldığına güvenmesi nedeniyleydi.

Bölgede reformlarla değişen dengeler, Osmanlıların bölge yönetimini yeniden düzenlemeye yönelik çabaları, misyonerlerin varlığı, Tanzimat reformları ve tebaanın eşitliği konusunda özellikle İngiliz misyonerleri üzerinden bilgilenen ve anlaşılan tüm bu süreç içerisinde belli bir tutum değişikliğine yönelen Nasturi Patriği Mar Şemon.., Bu karmaşıklaşan ve türlü gerilimler barındıran ilişkiler üzerinde Asahel Grant'ın Hakkâri Emiri Nurullah Bey'e kadar ulaştığını teyit eder.[27] Guest ise bölgedeki emirleri kendine bağlayıp bir tür Birleşik Kürt Emirliği kuran Bedirhan Bey başta olmak üzere Kürt emirlerinin Hakkâri'de pek de bilinmeyen bir şey olan pencereleri kale mazgalları olarak değerlendirdiklerini saptamasında bulunur.[28] Celil, bu okul binasıyla ilgili bölgedeki söylentileri şöyle aktarmaktadır:

"İnşaat haberi bir anda yayılmış, Kürt halkı arasında Avrupalıların Kürdistan'da Hıristiyanlığı yaymak amacıyla saray yaptırdıkları söylentisi duyulmuştur. Bu söylentiye halkın dini fanatizmini körüklemek isteyen pek çok Müslüman din adamı sahip çıkmıştır." [29]

Okul-misyon merkezi inşaatı nedeniyle duyulan şüphe ve rahatsızlıklar İstanbul'a da ulaşmaya başladı. Musul Valisi Muhammed İnce Bayraktar, "... bir kıta seyahat emr-i şerifiyle" Musul'a gelen Mr. Grant adlı rahibin İmadiye civarında Tiyari milleti içinde gezip dolaştığını ve sarp bir kaya üzerinde yaklaşık 2 dönüm alanda bir okul inşa ettirmekte olduğunu bildirmiş ve Erzurum Müşiri Halil Kamil Paşa'nın gerekli incelemelerde bulunmak üzere yönlendirilmesini yazmıştı.[30] Erzurum müşiri, yaptığı soruşturma sonucunda, Grant'ın söz konusu mahalde konak tarzında bir okul inşa ettirmekte olduğunu ve bölgedeki Hıristiyan çocukları Protestanlaştırmaya çalıştığını, bu nedenle binanın yıkılması ve Grant'in bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini, istenir ise bunun uygun bir şekilde yapılabileceğini ifade etti.[31] Bu soruşturmalar sonucunda Amerikan Elçisi Mr. Brown Bab-i Âli'ye çağrıldı ve Osmanlı yönetiminin bu dağlarda okul açılmasını istemediği kendisine bildirildi.[32]

Değil misyon merkezi inşaatı, bölgede dolaşan misyonerlerin ya da Avrupalıların bizzat kendileri bir tehdit unsuru olarak anlaşılmaktaydı. Expedition for the Exploration of Kurdistan (Kürdistan Keşif Gezisi)'nin bir parçası olarak 1840 yazında patrikhaneyi Anglikan kilisesi adına ziyaret etmek için Hakkâri'ye ulaşan İngiliz coğrafyacı-araştırmacı William Francis Ainsworth'a bölgede karşılaştığı bir Kürt beyi şunları söylemekteydi:

"Burada ne yapıyorsunuz? Bu memlekete Frenklerin girmeye haklarının olmadığını bilmiyor musunuz? Hiç rol yapmayın! Kim olduğunuzu ve ne yapmak istediğinizi biliyorum. Siz bu ülkeyi almak isteyen güçlerin öncü kuvvetlerisiniz. Bu nedenle önce sizin varınızı yoğunuzu almamız lazım, çünkü sonra siz bizim malımızı mülkümüzü elimizden alacaksınız.[33]

Misyonerlerin varlığının etkilerini Bruinessen şöyle açıklıyor:

"Osmanlı reformlarının çok önemli bir yönü de, Avrupalı güçlerin Hıristiyan azınlıklar için daha iyi koruma ve daha çok haklar verilmesi doğrultusundaki talepleriydi. Ayrıca Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Hıristiyan toplulukları içersinde daha özgürce çalışabilmelerine olanak tanınıyordu. Hem Kürtler hem de Hıristiyanlar bu misyonerlere, Hıristiyan güçlerin yerleşik Hıristiyanlar lehine, Müslüman üstünlüğüne karşı bir tehdit yaratacak daha fazla siyasi ve olası askeri müdahalelerinin öncüleri gözüyle bakıyordu... Kürtler için idari reformlar ve misyonerlerin çalışmaları, Avrupalıların Müslümanları bastırma stratejilerinin iki farklı görüntüsüydü."[34]

Söylentiler ve okul inşaatı ile ilgili rahatsızlıklar bir yana bölgede kalıcı merkezler kurmaya başlayan Amerikalılar, onların peşi sıra sökün eden İngiliz misyonerler, Musul'daki konsolosu Rassam aracılığıyla Nasturi patriği ile ilişki kuran İngiltere özetle tüm bu "Frenkler", Nasturilerin bölgede algılanışında bir dizi değişikliğe neden oldu. Daha önce değindiğimiz gezisi sonrası izlenimlerini kaleme aldığı *Travels and Researches in Asia Minor* başlıklı kitabında William F. Ainsworth bu değişimi ve taşıdığı riskleri şu çarpıcı cümlelerle saptamaktaydı:

"Bağımsızlıklarını dünyanın unutulmuş, kervan geçmez bir bölgesinde yaşamalarına ve görece önemsizliklerine dayalı olarak korumuş bu aşiret halkına... yönelen bu bariz, yoğun ve ani (misyonerce) ilgi Müslümanlar gözünde bu topluluğun önem kazanmasına neden oldu. Bu (misyonerce) ilgi -hiç şüphe yok kiçeşitli tavsiyeler veya payitahttaki Hıristiyan milletlerinin temsilcilerinin dostça müdahaleleriyle desteklenirse eğer, bölgedeki egemen konumlarını sonlandıracak bir sürecin ilk adımı olacaktı. Bu yetenekli, dindar, yürekli dağlılara yönelik olarak onları çevreleyen güç odaklarının ilgisini bu kadar kışkırtmak ve onları sonra Müslümanların/İslamiyet'in merhametine bırakmak hayal edilebilecek en zalimce şey olacaktır."[35]

Asahel Grant 1843 Mayıs'ında, son kez bölgeye geldi, Asheta'da misyon merkezi inşaatı bitmek üzereydi. 1843 Haziran'ında Grant, Bedirhan Bey'i muayene etmek için Cizre'nin kuzeyinde Dergüle'deki Bedirhan Bey'in kalesine gittiğinde diğer Kürt emirlerinin de orada olduğunu gördü: Nurullah, İsmail ve Han Mahmud Beyler. Grant'ın yanında Nasturilere saldırı planı konuşuldu. Grant, saldırganları, inşaatın masumane bir girişim olduğuna ikna etmeye çalıştı ve nihayet Asheta'daki misyoner mülkü ve bu köye sığınanlara dokunulmayacağı garantisini almakla yetindi! Grant, artık saldırı için gün sayıldığı bir zamanda yaptığı bu ziyaretinde –karışmazlık ilkesi ve apolitik tutumu nedeniyle- sorunu yumuşatacak herhangi bir aracı rolü üstlenmedi, herhangi bir adım atmadı.

Grant'ın ziyaretinden sadece iki hafta sonra üç Kürt emirinin yaptıkları saldırı sonucunda Hakkâri bölgesindeki Nasturiler kitleler halinde öldürüldüler, esir alındılar, sağ kalanlar ise Musul'a sığındı. Pek çok kaynak bu saldırıda Nasturilerin kayıplarının 10.000 civarında olduğunu söyler. Öte yandan 1843-1844 kışında, Musul kentine balık istifi halinde yığılmış Nasturi mülteciler arasında tifüs salgını başladı ve Dr. Asahel Grant, bu salgın sırasında Nisan 1844'te öldü.[36]

II. Mahmud dönemi ile başlayan reformlar ve merkezileşme çabaları içerisinde Kürt aşiretlerinin iktidarların artık sonunun geldiğini gören Patrik Mar Şemun'un bu aşiretlerin etki ya da baskısının olmadığı bir dünyayı umutla bekliyordu. Amerikalılarla girdiği ilişki, aslında bölgedeki dengeler açısından bir "Avrupalı Hıristiyan müttefik" bulmak arzusuyla ilgiliydi.

SONUÇ

19. yüzyılın ilk yarısında ABCFM'nin Nasturi misyonu Nasturi kilisesinin farklı beklentilerine denk düştü. Misyoner varlıklarını hayırseverlik -dindaşlık- Hıristiyanlığın yükselmesi mücadelesi olarak tanımlasalar ve bölgedeki çatışmalı ilişkilerin ve topluluklar arası sorunların dışında kalacaklarını ısrarla belirtseler de çatışmanın tarafları tarafından böyle algılanmadılar. Dini bağlardan öteye kabile bağlarını bile çözememiş, irsi iktidarların ruhani alanda egemen olduğu Nasturi topluluğu içinde ABCFM misyonunun kabul görebilmesi bölgedeki Nasturi topluluğun Avrupalı bir güce yaslanma ihtiyacı nedeniyleydi. Ancak misyonun kuruluşu ve bölgedeki misyonerlerin varlığı umulanın tersi bir etki yarattı. Hıristiyanları toplumsal statülerinin iyileştirilebileceği yolunda ümitlendirmiş olduğu gibi bölgenin kapalı, xenefobik yapısı içerisinde Müslüman-Hıristiyan gerginliğinin tırmanışına katkıda bulundu. Bu açıdan Dağ Nasturileri'ne yönelik faaliyetler diğer faaliyetlere kıyasla trajik sonuçlar doğurdu. Bedirhan Bey'in 1843 ve daha sonra 1846 yılındaki katliamlarından sonra Dağ Nasturileri bölgedeki görece egemen konumlarına bir daha asla dönemediler.

Öte yandan Amerika'nın Kürt ve Nasturi bölgeleriyle tanışması, Kürtler, Yezidiler, Asuriler gibi topluluklardan haberdar olması misyonerler aracılığıyla gerçekleşti. Dr. Grant'ın gezileri Amerika'ya bölgeyi tanıtan ilk kaynak oldular. 20. yüzyılın başlarında ABCFM Sekreteri Barton söz konusu gezilerin önemini şöyle belirtiyordu: "Dr. Grant'in... özenli gezileri Doğu Anadolu'nun vahşi fakat güçlü halkının durumu ve karakteri

hakkında bugüne uzanan en iyi bilgileri içerir."[37]

Günümüzde kanlı bir savaşın tam ortasında olan Koçanis (Konak Köyü), Gavar (Yüksekova), Chal (Çukurca), Oramar (Dağlıca) Asheta/Aşita (Çığlı), Gagawran (Aksu) ve benzeri yerleşim yerleri: 19.yüzyıl ortalarına kadar Nasturi egemenliğindeki bu yerleşim yerleri ve bölgede hem Nasturi varlığı ve hem de bu topluluğa yönelik Bedirhan Beyle başlayan ve 19.yüzyılda, 1915'de ve 1924'te devam eden bir dizi kanlı olay bütünüyle toplumsal hafızadan silinmiş görünüyor. Bu silinme (akademik çalışmalar dışında) o ölçüde ki bu yerleşim yerlerine ilişkin kırık dökük bilgilerde hatta Nasturi patriğinin yaşadığı Koçanis'teki kalıntıların değerlendirilişinde örneğin Ermeni kilisesi tanımlaması söz konusu olabiliyor yahut köyler bir zamanlar Ermenilerin (de) yaşadığı yerler olarak resmedilebiliyor. Cilo ve Sat Dağlarının kanlı bir süreç sonrası el değiştirişi toplumsal hafızadan silinmiş olabilir belki, ama kanla sulanan topraklar bunu unutmuyor, unutturmuyor!

DİPNOTLAR

* Bu makale, yazarın Osmanlı Anadolusu'nda Anglo-Sakson Misyoner Faaliyetleri (1816-1856) başlıklı doktora tezinin Nasturiler arasındaki çalışmalara ilişkin kısmının yeniden değerlendirilmiş haliidir ve Nisan 2012'de Mardin Artuklu Üniversitesi'nde düzenlenen I.Süryani Sempozyumu'nda sunulmuştur.

1 Asahel Grant, *Nestorians or the Lost Tribes: Containing Evidence of Their Identity; An Account of Their Manners, Customs and Ceremonies; Together with Sketches of Travel in Ancient Assyria, Armenia, Media and Mesopotamia, Together with Sketches of Travel in Ancient Assyria, Armenia, Media and Mesopotamia*. Londra, John Murray, 1841, s. 80.

2 Grant, age,s. 87 : John S. Guest, *The Yezidis, A Study in Survival*. Londra, New York, 1987, s. 78-79; Eli Smith-Henry G. Dwight, *Missionary Researches in Armenia; Including a Journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 1834, Boston, s. 402.

3 William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, Londra, John W. Parker, 1842, 2. cilt, s. 295.

4 J.F. Coakley , *The Church of the East and the Church of the England: A History of the Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission*. Oxford 1992, s.25. Misyonerlerin varlığı nedeniyle bazen ufak tefek bilgi kırıntıları da Londra ya da Boston'daki merkezlere ulaşmıyor değildi. Örneğin British and Foreign Bible Society acentası Rev. H. D. Leeves Odessa'dan merkeze yolladığı 12 Mayıs 1822 tarihli mektubunda örgütün dikkatini İncil'in Kürtçeye çevrilmesine çekiyor, Kürtçenin Kürtlerden başka Nasturi ve Keldanilerin çoğu tarafından da kullanılması nedeniyle, çevirinin çok önem taşıdığını belirtiyordu. *The Nineteenth Report of the BFBS.1823 with an Appendix*, Londra, 1823, s. 93.

5 Eli Smith-Henry G. Dwight, *Missionary Researches in Armenia; Including a Journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Boston, 1834.

6 Misyoner Perkins'in, 8.3.1836-19.4.1836 tarihleri arasındaki gezi notlarından seçmeler, *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at Large of the ABCFM with a General View of Other Benevolent Operations, for the Year 1837*, cilt. XXXIII, Boston, 1837, s.49-56.

7 Richter, age., s. 297.

8 W.S.D.D, Tyler *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary of the American Board at Musul Including the Early History of the Assyrian Missions*. Boston, American Tract Society, 1859, s. 159; Joseph S.D.D., Thompson *Memoir of David Tappan Stoddard Missionary to the Nestorians*, New York,1858, s. 105.

9 1830'larda bölgedeki Nasturilerin sayısı ile ilgili farklı tahminler bulunmaktadır. Smith ve Dwigh, Hakkâri bölgesi Nasturi nufusunu 50.000, Urumiye bölgesindekileri 20.000, Urumiye istasyonunun kurucusu misyoner Perkins ise Hakkâri bölgesindekileri 110.000, Urumiye'dekileri 30.000 olarak tahmin etmekteydi. Smith, age., cilt. II, s.212, Perkins'den aktaran Coakley, age., s.11.

10 Coakley, age, s.17.

11 Bölge Nasturilerinin savaşçı karakteri için bkz. Murat Gökhan Dalyan, "Robbery, Blood Feud and Gunpowder in Nestorian Community", *Asian Social Science*, cilt. 7 no:8 (Ağustos 2011), s. 81-87.

12 Thomas Laurie, *Dr. Grant and Mountain Nestorians*, Boston; Gould and Lincoln, 1853, s. 129.

13 Patrikhanenin 15. yy'dan itibaren Koçanis'te olduğu genel kabul gören bir tespittir, ancak Aubrey Russell Vine, Nasturi Patrikhanesinin 1405 tarihinden sonra mobil hale geldiğini, değişik dönemlerde Musul, Urumiye ve Maragna'da olduğunu ancak 1826 yılında kesin olarak Koçanis'e taşındığını iddia eder. Aubrey Russell Vine, *The Nestorian Churches*, London; Independent Press, 1937. s. 170. Koçanis günümüzde Konak Köyü adını taşımaktadır, Hakkâri merkeze 18 km uzaklıktadır ve köy 1996 yılında boşaltılmıştır.

14 Patriklerin evlenmeleri yasaktı. Bu nedenle patriklik otomatik olarak amcadan yeğene geçiyordu. Patriklerin doğdukları andan itibaren süt ürünleri ve yumurta dışında herhangi bir hayvanı gıdaalmaları da yasaktı. Smith, age., cilt. II s..211.

15 J. Rich'in 17.11.1815 tarihli mektubu, *The Twelfth Report of the BFBS 1816 with an Appendix Containing Extracts of Correspondence*, London,1816. s. 136.

16 *Missionary Herald* [1838] s.442.

17 Adanmış hayatlar, insan yaşamını "fanilere mahsusacıların" üzerineçıkarır derler. Asahel Grant da yeni doğum yapmış eşini toprağa verdikten birkaçhaftasonra çıkmıştı bu uzun yolculuğa, üç çocuğunu Urumiye'de geride bırakarak hem de; üç yaşındaki Henry Grant'ı ve 9 aylıkbiz bebeklerini..! Aralık 1839'da geri döndüğünde, bu kez ikiz bebeklerini toprağa verecekti.

18 ABCFM Report [1840], s.108-110.

19 ABCFM Report [1840], s.111.

20 Musullu bir Keldani olan Christian Rassam Kahire'de Protestan misyonerlerinin yanında eğitim görmüş, daha sonra da Malta'daki ABCFM matbaasında baş Arapça tercüman olarak çalışmıştır. Rassam bu geziden sonra İngiltere tarafından konsolos olarak Musul'a atanmıştır.

21 Guest, age., s.76. Moltke bunu şöyle aktarıyor: "İbrahim'in yaklaştığı haberinin ilk alındığı sırada ben hasta yatıyordum. Son günlerdeki keşif hareketleri sırasında at üzerindezor duruyordum, şimdibir saatlikbir istirahat benim için zorunluydu. Atla geçerken, birkaç günden beri karargâhta bulunan, Londra Coğrafya Cemiyeti üyelerinden Bay R. ve A.'ya eşyalarını hazırlamalarını, çünkü yarın kötü bir durumda savaşacağımızı ve işin sonunugaranti edemeyeceğimi söyledim." H. VOn Moltke, *Türkiye Mektupları*, (Çev.Hayrullah Örs), İstanbul, 1969., s. 266.

22 Coakley, age., s.39.

23 Age., aynı yerde.

24 Dr. Grant, 1840 Mayıs'ında, dört yaşındaki oğlu Henry Grant'ı da yanına alarak Urumiye'den ABD'ye Hakkâri Hakkâri-Van-Trabzon yolu üzerinden, patrikhaneyi de ziyaret ederek gitti. Artık Nasturi aşiretleri arasında olduğu kadar Kürt aşiretleri içerisinde de konuk edilmekteydi. Amerika'ya döndüğünde, gezilerini ve Nasturilerin Yahudilerin kayıp 10 kabilesinden geldiklerine daire tezlerini özetlediği bir kitap yazdı: *Nestorians: or the Lost Tribes. Containing Evidence of Their Identity* (New York, 1841). Dr. Grant patrikhaneye 3. gezisini Amerika'dan Urumiye'ye dönüş yolculuğunda Erzurum-Van-Diyarbakır-Hakkâri üzerinden patrikhaneye uğrayarak gerçekleştirdi. Dr.Grant'ın bu yolculuğunun seyahat tezkeresi Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.DVN.DVE (1256.7.25) Dosya 11/no.44.(1256.7.25).

25 Gerilimin bir nedeni 1842 yılında İmadiye - Cizre bölgesindeki Kürt beylerine (Cizre - Botan Emiri Bedirhan ve İmadiye Emiri İsmail) yönelik yapılan Osmanlı seferinde Mar Şemon'un Osmanlı taraftarı bir tutum sergilemesiydi. Ayrıca Bruinessen, Nasturilerin Avrupa desteği nedeniyle kendilerini güçlü hissedip geleneksel toprak vergisini Kürt toprak sahiplerine vermeyi reddetmeleri sonucu bazı çatışmaların çıktığını belirtir. Martin van Bruinessen, "Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa; Şeyh Said Ayaklanmasının Dinsel ve Etnik Nedenleri" (çev. Levent Kafadar), *Birikim* (Aralık 1991), Sayı:32, s.35-50, s.37.

26 Nitekim, Grant inşaat konusunda Nurullah Bey'le açıkça görüştüğünü ve onayını aldığını ifade eder. ABCFM Report [1843], s. 110-111.

27 ABCFM Report (1843), s.111.

28 Guestage, s.85.

29 Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler* (çev. Mehmet Demir), Ankara, 1992, s.139.

30 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Hariciye 1026.

31 Aynı yerde.

32 ABCFM Report [1843], s.115.

33 Ainsworth, age, V.II, s.242.

34 Bruinessen, age, s.37.

35 Ainsworth, age, cilt II, s.255.

36 Dağ Nasturileri Misyonu bu olaylar sonucunda fiilen sona erdi. 1844 yılında Nasturi Misyonu Doğu ve Batı Nasturi misyonları olarak ikiye ayrıldı. Urumiye Doğu, Musul Batı Nesturi Misyonu merkezi olarak belirlendi. Hakkâri bölgesinde çalışmaların mümkün olduğunca yerli yardımcılarla sürdürülmesi, misyonerlerin bölge hakkında düzenli raporlar oluşturmaları, böylecefaaliyete destek olmalarıkararıalındı. Ancak zamanla Musul istasyonunun çalışma alanı Nasturilerden Süryanilere doğrukaydı. 1850'de ABCFM Diyarbakır, Mardin, Musul'u da içine alan Asuri Misyonu'nu kurdu. Örgüt, Asuri Misyonu'nu 1870'te Board of Foreign Missions of Presbyterien Church in the United States'e devrederek bu alandan tamamıyla çekildi.

37 James L., Barton, *Daybreak in Turkey*, Boston, New York, Chicago 1908 , s.129.

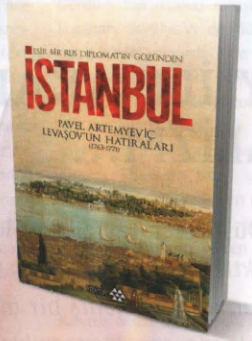
Yeditepe'den yeni kitaplar...

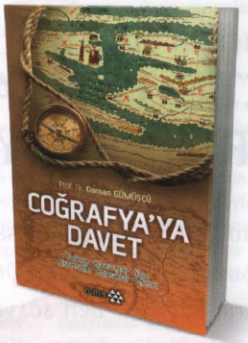
YEDİTEPE

ESİR BİR RUS DİPLOMAT'IN GÖZÜNDEN

İSTANBUL

PAVEL ARTEMYEVİÇ LEVAŞOV'UN HATIRALARI (1763-1771)

COĞRAFYA'YA DAVET

- TARİHÇE
- KAVRAMLAR
- YAPI
- SİSTEMATİK
- KAYNAKLAR
- METOD

OSMAN GÜMÜŞÇÜ

YAKINDA!

KIYAMET ALÂMETİ TÜRKLER

LEYLA COŞAN

YAKINDA!

HİLÂLİN GÖLGESİ

RÖNESANS'DA TÜRK İMAJI (1453-1517)

ROBERT SCHOEBEL

ÇEVİREN: EŞREF BENGİ ÖZBİLEN

YAKINDA!

DOĞU'NUN KALBİNE SEYAHAT

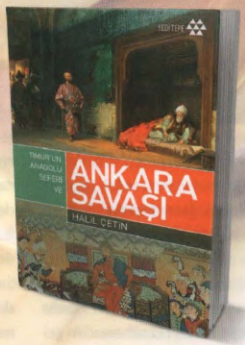
ÇİN VE HİND ÜLKELERİ HATIRALARI VE İLAVELERİ

SÜLEYMAN EL-TÂCİR

ÇEVİREN: RAMAZAN ŞEŞEN

YAKINDA!

TİMUR'UN ANADOLU SEFERİ VE

ANKARA SAVAŞI

HALİL ÇETİN

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

/yeditepekitap

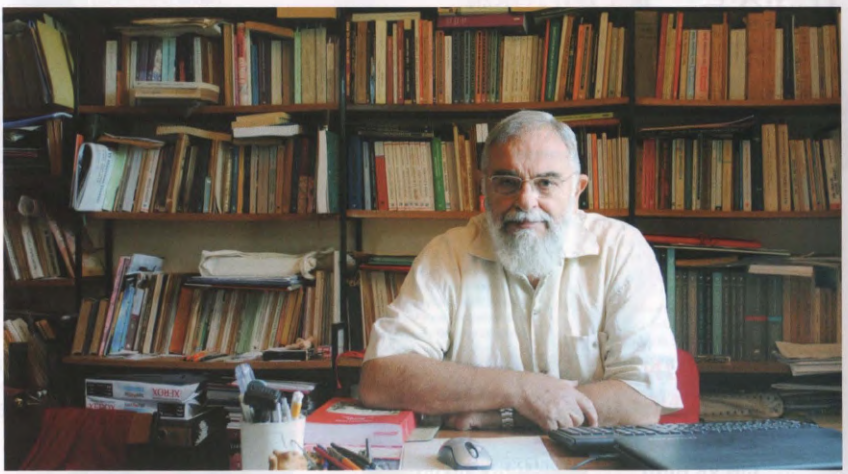
/yeditepekitap

YEDİTEPE YAYINEVİ

TARİHÇİNİN ODASI IV

METE TUNÇAY İLE AKADEMİ, TARİH, SOSYALİZM...

1970'lerde hazırladığım **Sosyalist Siyasal Düşüceler Tarihi Antolojisi** *benim sosyalizm anlayışımı en iyi gösteren örnektir. Seçilen parçalar Owen ile başlayıp Ütopistler ile devam ediyor... Ben sosyalizm ailesini geniş bir aile olarak düşünüyorum. İçinde Stalin de var, Kautsky de var, Menşevikler de var. Aileyi bir bütün olarak anlamak... Menşeviklere sempati duymayabilirsiniz, ama onları da tanımak ve ailenin bir üyesi olarak görmek lazım. Stalin benim için her zaman korkunç bir kişiydi ama ailede bir katil amcanız olabilir. Sosyalizme hep böyle bakma yanlısı oldum.*

SÖYLEŞİ: AYŞE YAZICIOĞLU

1936 yılında İstanbul'da doğdunuz. Nasıl bir aileden geliyorsunuz?

Baba tarafım Kastamonu'nun Abana isimli küçük bir kıyı kasabasından geliyor. Herhalde balıkçı bir aileydi ki 19. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelip Haliç'e yerleştiktensonraherkesbahriyeli olmuş. Beş kuşaktır ilk kez karaya vuran ben oldum. Sonradan dedemin hikâyesini fark ettim. Rahmetli Amiral Fahri Çoker Nallıhan'daki deniz kuvvetleri arşivinden dedem Sabri Efendi'nin sicilini buldu. Dedem çarkçı, yani bugünün deyimiyle mühendismiş. Meşrutiyet'ten hemen sonra Kızıldeniz'de görevlendirilmiş. Bir İstanbul çocuğu olarak bir sene Kızıldeniz'de kalınca müteverrim olmuş, Bahriye'den çıkarılmış ve bir sene içinde de ölmüş. Beni düşündüren şey neden dedemi Kızıldeniz'e sürdükleridir. İki ihtimal var: ya II. Abdülhamid yanlısı bir gericiydi ve 1909 Nisan'ından sonra cezalandırıldı ya da sıkı bir İttihatçı idi ve zor görevlere İttihatçıları gönderdikleri için o da Kızıldeniz'e gitti. Tabii bunu arşiv belgelerinden anlamak mümkün değil.

Babam çok küçük yaşta babasız kalmış ve bu sebeple de on bir yaşına gelince İclâliye Mektep Gemisi'ne gönderilmiş ve bahriyeli olmuş. Ancak babam askerlikten hiç hazzetmemiş ve ilk fırsatta, sivil sektöre geçip Boğaz kılavuzu olmuş. Sonra da bugün artık çok tuhaf gelen bir ipek büküm fabrikasının ortağı olmuş. Tam o dönem ipeğin naylon, perlon gibi rakiplerinin çıktığı dönemdir. Babam kapitalist olarak iyi bir performans gösteremedi, ama bizleri büyüttü. Kız kardeşim de Marmara Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu.

Liseyi İstanbul'da okudum ve 1954 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdim. Siyasal'a hariciyeci olmak için girilirdi. Mülkiye'nin üç şubesi vardı. İlki kaymakam ve vali yetiştiren İdari şube; ikincisi müfettiş yetiştiren Mali şube ve üçüncü olarak da diplomat yetiştiren Siyasi şube. Ama daha ikinci sınıfa geldiğimde fark ettim ki diplomatlık üniformasız askerlikti ve bana göre değildi. İktisadın daha o zamandan matematikleşmesi ile Mali şube bana göz korkutucu geldi. Diplomasi de düşünce, İdari şubeye girdim. Bu şubenin çok da iyi hocaları vardı. Aslında o zaman fark ettim ki, iyi hoca olmakla iyi bilgin olmak çakışmıyor. Hatta tersine birçok örnek var. Mesela idare hukuku profesörü Rahmetli Turhan Feyzioğlu çok iyi bir hocaydı. Onun öğrettiği idari hukuk ilkeleri o kadar içime işlemiş ki, hukukçu arkadaşlarım "sen bunları nereden biliyorsun?" diye şaşırırlardı. Medeni hukukta rahmetli Fikret Arık da çok iyi bir hocaydı. Yurt ile okul iç içeydi ve bizi sabahleyin yatakhaneden kaldırıp sınıfa götürürdü. Hukuk tarihi, tarihçi okul, resepsiyon hukuku yani Avrupa'da Roma hukuku ile Germen hukukunun uzlaşması gibi konuları Türkiye'yi de düşündürecek şekilde anlatırdı. Ama bu hocalar kendi sahalarında büyük âlimler değillerdi. Rahmetli Muammer Aksoy ise büyük bir âlimdi. Biz onun gayr-i meşru çocuk üzerine iki ciltlik Almanca doktora tezini gördükten sonra gözlerimiz yerinden fırlamıştı. Derslerine birkaç kere girdiğimde gördüm ki ders anlatırken ayrıntıda kaybolan bir hocaydı.

Kayıtlı olmadığınız pek çok derse katılıyorsunuz...

Özellikle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Nusret Hızır'ın (1899 – 1980) derslerine devam ederdim. Hatta Nusret Bey vaktiyle Reichenbach'ın kendisi için yaptığı bir paradoksu bana uygulamıştı. Reichenbach demiş ki "benim en iyi doçentim Nusret'tir, ama Nusret doçent değildir". Nusret Bey de bana "benim en iyi asistanım Mete'dir ama benim asistanım değildir" diyordu. Ben o sırada Yavuz Abadan'ın (1905 – 1967) asistanı olmuştum. Yavuz Bey çok zeki bir insandı ve ona karşı her zaman büyük bir saygı ve sevgi duydum. Yavuz Bey'in kürsüsünün adı "Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri" idi. Hukuk kamu ve özel hukuk olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak bir de kamu hukukunun içinde sayılan genel kamu hukuku vardır ki aslında onun hukukla bir ilgisi yoktur ve ona "Genel Kamu Hukuku ve Devlet Nazariyeleri" denir. Bu dal egemenlik ve ülke gibi konuları içerir. Nitekim ben 1966'da doçent olacağım zaman beni kösteklemek isteyenler demek sen kamu hukuku doçentliğine müracaat ediyorsun deyip ayrıntılardan soru sormaya kalkmışlardı.

Doçentlik jürisi İstanbul'da yapıldı. İsmet Giritli benim komünist olduğuma kani ve hep aleyhte oy veriyor. Bana "madem ki amme hukuku alanından giriyorsun öyleyse sana bir idare hukukuk sorusu" dedi. Düşündüm ve "bilmiyorum" dedim. Onun bir alt başlığını sordu, "evleviyetle bilmiyorum" dedim.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin doktora bölümü yeni açıldığında burada doktoramı yaptım. Bugün sevgiyle hatırlamadığım bir çalışma. Yavuz Bey bana o sırada, bugün benim de kendimden gençlere söylediğim bir şey söyledi: "Bizim alanımızda harika çocukluk olmaz. Bir fizikçi ya da matematikçi yirmili yaşlarının başında dünya çapında bir katkıda bulunabilir ama bizim başarımız birikime dayanır. Şimdi mümkün olan en kısa zamanda zorunlu olan doktoranı ver" dedi. Nitekim aldığım burs ile İngiltere'ye gittiğimde "research student without proceeding to a degree" diyerek dereceden ziyade araştırmam için gerekli derslere girebileyim diye böyle bir konumu tercih ettim.

Son derece meraklı bir öğrencisiniz ve bu durum akademisyenliğinize ve çalışmalarınıza yansıyor. Meraklı olmanızda ailenizin etkisi var mı?

Okul hayatımda annem her zaman daha etkili olmuştur. Babam da meraklı idi, fakat annem hem benim hem de kız kardeşimin eğitimi konusunda daha takipçiydi. Annem oldukça gençken Harf İnkılabı olup da Millet Mektepleri açılınca, onu da öğretmen olarak Sapanca'da bir köye atamışlar. Annem de on sekiz yaşında, annesini alıp gitmiş. (Babası Hacı Yusuf Efendi'yi 1916'da Ermeniler Van'a girdiklerinde öldürmüşler ve erken yaşta

babasız kalmış.) Birkaç senelik öğretmenlikten aldığı bu coşku bizi yetiştirirken bir teşvik unsuru oldu. Ancak merak başka bir şey. Benim kendimde vehmettiğim erdemlerin biri meraksa, öteki de eleştirel bakmaktır. Herhangi bir şeyi hemen kabul etmektense "neden tersi olmasın?" diye sormanın önemli olduğunu düşünüyorum.

1961–1963 yılları arasında Londra'da, London School of Economics'e (LSE) burslu olarak gidiyorsunuz. O dönemin İngilteresi'nden hafızanızda kalanlar neler? Londra ve Ankara'da, üniversite ortamı açısından farklılıklar nelerdi?

Bizim kuşak şanslıydı, çünkü Ford Vakfı gibi birtakım uluslararası kuruluşlar sosyal bilimler alanında burs veriyorlardı. 1961 yılında, Rockfeller, British Council ve Fullbright olmak üzere tam üç tane burs kazandım. Rockfeller'ı tercih ettim, çünkü hem bursun miktarı daha yüksekti hem de dünyanın istediğiniz bir yerinde istediğiniz bir konuda çalışmanıza izin veriliyordu. Ne yazık ki bunlar şimdi geniş ölçüde kalktı.

İngiltere'ye gittiğimde Türkiye'de üniversite okumuş ve doktoramı vermiştim. Batı'yı biliyordum, İngilizcem de vardı. Ailem beni Robert Koleje gönderebilirdi, fakat hazırlık ile yıl kaybetmemi istemediler. Beni devlet lisesine gönderdiler ama dışarıdan İngilizce dersi aldırdılar. Bana bulabildikleri hocalar tatlısu Frenklerinden, kendi telaffuzları da iyi olmayan hocalardı. Ancak lisedeyken son İngilizce hocam Structure of Ottoman Dynasty'nin (Osmanlı Hanedanının Yapısı) (Greenwood Press Reprint, 1982) yazarı olan Alderson (Anthony Dolphin Alderson) idi. Yıllarca Türkiye'de yaşamış, Osmanlı arşivinde çalışıp hanedanın şeceresini çıkartmış bir araştırmacıydı. Onun bu çalışması hâlâ aşılamamıştır.

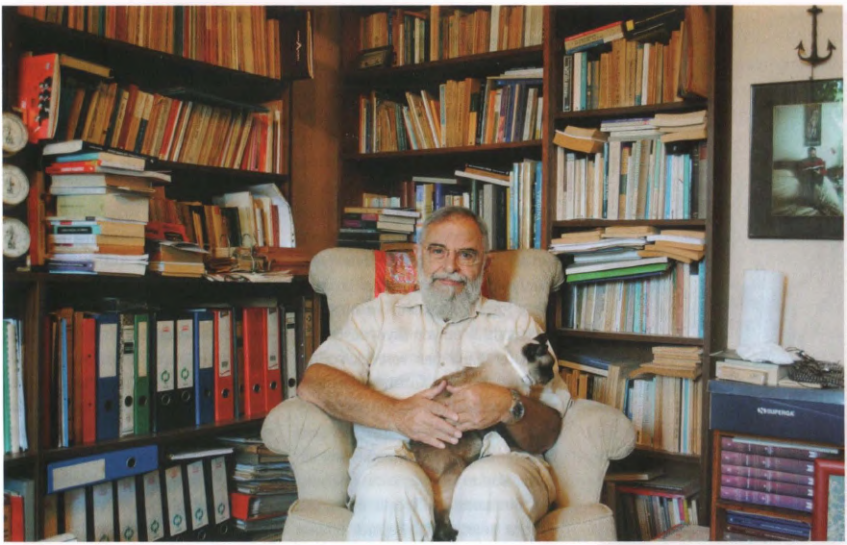
İngiltere'de üniversiteye gittiğimde öğrenci "common room"una girdim. Pek çok öğrenci derneğinin masası vardı. Çoğunluk din derneği idi. O an benim kafamdaki laik Batı kavramı müthiş bir şekilde sarsıldı. Ateist topluluğu (Atheist Society), Özgür Düşünenler (Free Thinkers) de vardı, ama en hurda tarikata kadar bütün Hıristiyan topluluklar faal durumdalardı. O an benim için bir darbeydi, çünkü biz Türkiye'de kendi laikliğimize eleştirel bir bakışla büyümedik. Hatta tam aksine bunun doğal ve doğru bir durum olduğu düşüncesiyle yetiştik. Bugün de bir Yunanlı olsam ne yapardım diye düşünüyorum, çünkü Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Kutsal Ruh diye başlayan bir anayasa tahammül edilecek bir şey mi?

İngiltere'de kaldığım iki yıl boyunca Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde o zaman okutulmayan, ama adını duyduğum antropoloji, sosyal psikoloji gibi derslerin yanı sıra siyasal partiler teorisi, Sovyet tarihi, felsefe gibi dersler de aldım. Beni LSE'ye sevk eden şeylerden biri, Nusret Bey'den aldığım ilhamla, Karl Popper'in orada olmasıydı. Karl Popper Viyana çevresinin eleştirici bir üyesidir. Tüm demokratik laflarına rağmen çok huysuz bir adamdı. Mesela LSE'de sınıflarda sigara içilmezdi, ama seminerlerde içilirdi. Bir gün onun seminerine gittim ve daha seminer başlamadan bir sigara içtim. Hoca geldiğinde sigaram bitmişti ama kapıyı açtı, "bu odada sigara içilmiş" dedi ve kapıyı çarptı gitti. Çok mahcup oldum. Oysa sigara yasak değildi, ama adam tahammül edemiyordu.

Aslında LSE biliyorsunuz Fabian sosyalistlerinin sosyalist kadrolar yetiştirmek için kurduğu bir okuldur, yani parti okulu gibi bir okuldur. Okulun başına bir sosyalist olan Harold J. Laski'yi getirmişler. Laski ölünce onu dengelemek amacıyla bir Oxford *don*'u (Oxford ve Cambridge hocalarına *don* diyorlar) olan Michael Oakeshott'u getirmişler. Oakeshott'un sağcılığı da tartışmalı, çünkü anarşist denebilecek kadar aşırı liberal bir kişiydi. Bir siyaset felsefecisi olan Oakeshott çok iyi bir hocaydı ve zengin bir kültüre sahipti. Tiyatro salonunda ders verirdi ve herkes dinlemeye gelirdi. Tahtaya mesela Yunancada "yapıntı" anlamına gelen tekniğin kökeni olan "Tecnh" kelimesini yazardı ve doğa ile insan eserinin karşıtlığı üzerinden iki saat Yunan düşüncesini anlatırdı. Leonard Schapiro isimli Sovyet uzmanı bir hoca vardı. Bir Rus Yahudisiydi ve Sovyetler'i çok iyi takip etmiş, Komünist Partisi tarihi üzerine çalışmış bir kişiydi. Benim İngiltere'deki son zamanlarımda Küba bunalımı oldu ve Kennedy'ye danışman olarak ABD'ye gitti. Ernest Gellner o zamanlar genç bir felsefe profesörüydü ancak unvanı şöyledi: "with special reference to sociology".

İngiltere'deki arkadaşlarım daha çok İngiliz olmayan kimselerdi. Mesela en yakın arkadaşım Kanadalı Edward Broadbent idi. İleriki yıllarda Yeni Demokrasi Hareketi'nde önemli bir

1966'da "Türkiye'de Sol Akımlar, 1908 – 1925" isimli doçentlik takdim tezimi verdim. 1908 kararını vermek benim için önemliydi çünkü. Türkiye'de birkaç önemli dönüm noktasından birisi de 1908 Hürriyetin İlanı'dır. Türkiye'de 20. yüzyılda birkaç tane kültürel çiçeklenme yaşanmıştır. İlki 1908 – 1913 arasıdır, ikincisi 1945 – 1951 arası ve üçüncüsü de belki 1960'larda olandır, bunlardan en çarpıcısı 1908'dir.

kişi oldu. Kostas Simitis de yakın arkadaşımdı. Kostas ile Yunan kralını protesto etmiştik.

1963 yılında Türkiye'de döndükten sonra *Türkiye'de Sol Akımlar 1908 – 1925* üzerine çalışmaya başlıyorsunuz. İngiltere'de edindiğiniz bilgi ve tecrübe ile bu konu arasında nasıl bir bağ var?

İngiltere'ye bir araştırma için gitmiştim ve niyetim İngiliz sosyalist düşüncesi ve örgütlenmesinin tarihini çalışmaktı. Döndükten sonra hocalarımla konuştum. Rahmetli Tahsin Bekir Balta, "İngiliz sosyalizmi hakkında yeni bir şey söyleyebilecek misin?" dedi. "Hayır, yeni bir şey söyleyemem, ama Türkiye'de yanlış şeyler söyleniyor, ben daha doğrularını söyleyebileceğim" dedim. Bana neden Türk sosyalizmi çalışmadığımı sordu. Sene 1963 idi ve böyle bir şey var mıydı?

1960'tan önce Demokrat Parti'ye muhalefet eden *Forum* gibi dergilerde ikinci meclis, üniversite özerkliği ve plansız kalkınma konularında eleştiriler yer alıyordu. Ancak bu platformun yetersizliği çabuk ortaya çıktı. Yakın tarihimize eleştirel bakmama hizmet eden başka bir şey de, o zamanki DP milletvekili kayınpederimin Yassıada'lık olmasıydı. Tahkikat Komisyonu'na ek yetkiler verilmesi için bir kanun teklifi yaptığı için ağır bir ceza bekleniyordu. Nusret Bey Fransız Devrimi'nden bir hikâye anlatmıştı. Saint - Just'ü (Louis Saint – Just, 1767 – 1794) milletvekili seçmişler, ama taşradan gelinceye kadar bilgilerine bakıp hukukçu olduğu için onu bir komisyona üye yazmışlar. Saint - Just geldiğinde bakmış ki komisyon koca koca ciltleri açmış kral hakkında bir iddianame hazırlamaya çalışıyor. O da şöyle demiş "O kitapları kapatın! O kitaplar kral bizim kafamızı kessin diyedir. Biz kralın kafasını keseceksek oradan bir şey alamayız." Bu hikâye devrim hukuku bakımından çok yerindedir. Pozitif hukuk ile bu iş olmaz. Nitekim sonunda bebek davası, köpek davası gibi şeyler yaşandı. Anayasaya aykırı bir kanun teklif etti diye idamı istenen kayınpederime "Siz mahkûm olacaksınız ama sizden sonra yeni bir anayasa yapılacak. O dönemde anayasaya aykırı teklif veren kişiyi de idam mı edecekler? Anayasaya aykırı bir düşünce bu kadar ağır bir şekilde cezalandırılabilir mi?" şeklinde bir mektup yazdım.

Tahsin Bekir'den aldığım ilhamla çalışmaya başladım. Tam o sırada İşçi Partisi kuruldu. Mehmet Ali Bey (Aybar) ile irtibat sağladım, ama o Türk solunun geçmişinden bir şey almak istemiyordu. Onun bir avantaj değil de yük olacağını düşünerek, bildiği halde yardımcı olmadı. Benim için asıl sürpriz Şefik Hüsnü gibi birini keşfetmek oldu. Bilenler biliyormuş, ama o uzun bir süre sadece tevkifat haberleri dışında iyice unutulmuş.

1966 yılında "Türkiye'de Sol Akımlar, 1908 – 1925" isimli doçentlik takdim tezimi verdim. 1908 kararını vermek benim için önemliydi çünkü Türkiye'de birkaç önemli dönüm noktasından birisi de 1908 Hürriyetin İlanı'dır. Sonradan bu düşüncemi geliştirdim. Türkiye'de 20. yüzyılda birkaç tane kültürel çiçeklenme yaşanmıştır. İlki 1908 – 1913 arasıdır, ikincisi 1945 – 1951 arası ve üçüncüsü de belki 1960'larda olandır. Ama bunlardan en çarpıcısı 1908'dir. Özellikle II. Abdülhamid'in demir yumruğundan sonra en akla gelmedik konularda örgütlenmeler, kitaplar ve dergiler çıkmıştır. Sosyalizm ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Daha önce gayrimüslim anasır arasında sosyalizm düşüncesi var, ama Türkler bu konuyla pek ilgilenmiyor. Zaten Türkiye'deki problematik de bu değildir. Mesela ilginçtir, 1860'larda, Avrupa'da birçok Rus göçmenle birlikte Türk göçmen de vardır. Türkler

"bu devlet nasıl kurtulur?" diye düşünüyorlar, Ruslar ise "bu Çarlık nasıl batırılır?" diye düşünüyorlar. Yani Türklerin sorunları çok farklı. Namık Kemal'in "devair-i belediye taraftarını" diye komünarlardan bahsettiği yazıları var ama meseleyi anlamıyor. 1960'ların başında İngiltere'de zaman zaman kendi aralarında Hintçe konuşan Hintliler görürdüm. Namık Kemaller'in kuşağı da herhalde İngiltere'de böyle yaşadı diye düşünürdüm. Kendi aralarında Türkçe konuşarak ve etraflarında dönen havanın pek bilincine varmaksızın. Bunun pek yanlış olduğunu sanmıyorum.

1966 yılında doçent oldunuz. Jüride, Türkiye'de *Sol Akımlar* çalışan birisi olarak zorlandınız mı?

Tezimi Umumi Amme Hukuku üzerinden verdim. Doçentlik jürisi karma idi. Ankara'dan Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, İstanbul'dan Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Anayasa hukukçusu Hüseyin Nail Kubalı. Bizim zamanımızda hukuk dallarında doçentliğe girenlerin Osmanlıca okuması da istenirdi. Bana bir metin verdiler, bir yere geldim, Kubalı "nedir o okuyamadığın?" diye sordu. Gösterince de "Tire o!" dedi. Ben onu farklı bir şey sanmışım. Bunu unutmuyorum.

Doçentlik jürisi İstanbul'da yapıldı. İsmet Giritli benim komünist olduğuma kani ve hep aleyhte oy veriyor. Bana "madem ki amme hukuku alanından giriyorsun öyleyse sana bir idare hukukuk sorusu" dedi. Düşündüm ve "bilmiyorum" dedim. Onun bir alt başlığını sordu, "evleviyetle bilmiyorum" dedim. Onun bu tavrı diğer hocaları etkiledi ve bu çocuğa haksızlık ediyor diye düşünerek bu sefer bana pas verecek sorular sordular. Mesela Kubalı bana İngiliz sosyalizmini sordu. Bir de son deneme dersi diye bir şey vardı. Jüri dersi zamanında bitirip bitirmediğinize bakardı. Bunun için beş konu önermiştim. Bir tanesi de "Troçki'nin sürekli devrim teorisi"ydi. Beşinci önerim Orta Çağ'da Siyasal Düşünce'ydi ki onu seçtiler! Batı Orta Çağı bin yıl sürmüştü ve bunu nasıl bir derslik süre içinde toparlayacağımı düşündüm ama sonunda becerdim. Deneme dersi aslında öğrenci karşısında verilen bir derstir, ancak İstanbul'da öğrenci boykotu olduğu için sadece jüri ve arka sıralarda oturan annem vardı. Ben oldukça genç bir yaşta, otuz yaşımda doçent oldum. Ama sonra otuz yıl doçent kaldım.

Sol Akımlar çalışmasına başladığımda niyetim 1960'a kadar gelmekti. Sonradan o kadar ilerlemenin mümkün olmadığını anladım ve 1925 yılında sonlandırdım. Dönüm noktalarının tarih açısından önemli olduğunu düşünüyorum. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi, ama bana sorarsan birkaç ay öncesi ile birkaç ay sonrası arasında hiçbir fark yoktur. "Sofrada 'yarın akşam Cumhuriyeti ilan edeceğiz'" efsanesine rağmen durum böyledir. 1923 yazı boyunca basında Cumhuriyet tartışılıyor. Ankara sulh antlaşmasının sona ermesini ve İstanbul'u geri almayı bekliyor. Hilâfete rağmen Cumhuriyet rejimine gidildiği besbellidir. 29 Ekim'in değeri semboliktir. Oysa Takrir-i Sükûn Kanunu önemli bir dönüm noktasıdır, çünkü onunla Tek Parti dönemi başlamıştır. 1925'e kadar getirip kesmek bana daha anlamlı geldi.

1925 sonrasını ve o dönemde var olan solu daha iyi anlamak için yaptığınız araştırma neticesinde "Türkiye'de Tek - Parti Yönetiminin Kurulması 1923 - 1931" (Ankara Yurt Yayınları, 1981) kitabınız ortaya çıkıyor....

Sol Akımlar'da 1925'ten sonrasını da getirmek istedim. Bunun için de o tarihten sonra sol hareketlerin nasıl bir ortam içinde var olduğunu anlamak istedim. Ayrıca Türkiye'den farklı ülkelerdeki sol tarihe de bakmak gerekiyordu. Mesela bir Bulgar solcusu Bulgar hükümetine ne gözle bakıyor veya bir Yunan solcusu Yunan hükümetine nasıl bakıyor... Türk solcusu kendi hükümetine karşı çok yumuşak olduğu için diğerlerinden farklıdır. Onlar da iktidara gelseler muhtemelen aynı şeyleri yapacaklardı. Bir Bulgar'ın, Yunan'ın kendi hükümetine duyduğu nefreti bizim solcumuz paylaşmıyor. Tabii önemli bir unsur da, hükümetin resmi politikasının Sovyet dostluğu olmasıdır. O bir handikap, çünkü hükümeti tenkit edince ucu Ruslara da dokunuyor. Solun nasıl bir ortamda var olduğuna dair çalışırken 1920'lerin ikinci yarısı ve 1930'lar hakkında okuduğum kitaplar beni hiç tatmin etmedi. Çok rahatsız edici ve şekilci bir anlatım vardı. Tek Parti dönemini aslında solun içinde geçtiği ortamı tanımak için çalıştım ve o döneme dair eleştirel bir yaklaşım oldu. Kitap ilk kez 1981 yılında yayınlandı. Tabii eksikleri ve yanlışları olan bir kitap, bugün orada söylenenler harcıâlem oldu, ama o zamana kadar böyle bir kitap yazılmamıştı.

Sol tarihi çalışması çok yavaş gelişti. Eski yöntemlerle 1925'ten 1936 arası üzerine bir çalışma yaptım ve hazır olmamasına rağmen yayınladım. Üniversiteye 1971 yılında ara verdim.

1971 yılında bir kaç aylık bir hapishane hatıranız var...

1971'de çeviri yoluyla komünizm propagandası yapmak gerekçesiyle tutuklandım ve hapse girdim. 1980'lerde sıkı bir Atatürkçü olarak ortaya çıkan Özer Ozankaya suç or-

tağımdı. *Marx'ın Toplum Kuramı* isminde bir kitaptan bir bölüm tercüme edip *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*'nde yayınlamıştım. Özer kitabın tamamını çevirip yayınlayacağını söyleyerek çevirim için izin istedi. Kitapta çevirinin altına da "bu bölümü Mete Tunçay çevirmiştir" diye bir not koydu. Aslında bu, tutuklanmam için bir bahaneydi, çünkü 1971'de solcular İsrail konsolosu Elrom'u kaçırınca hükümet de karşı bir Balyoz harekâtı ile birtakım hocaları tutukladı. Tarık Zafer (Tunaya) bile gözaltına alındı. Biz o kadar önemli olmadığımız için aynı kapsamda başka bir vesileyle tutuklandık. Hapishane tecrübesi benim için çok önemli oldu. Ben şanslı olduğumu düşünüyorum, çünkü o dönemde başı belaya girip hapse mahkûm olan arkadaşlarım hep kendileri gibi siyasi mahkûmlarla yattılar. Bense adi mahkûmlarla yattım ve hatta bir kalpazanla uyudum! Hapishaneyi tanımak çok ilginçti.

1974 ile 1978 arası, üniversiteyi saymazsak, hayatımdaki tek memurluk dönemim oldu. 1974 yılında Kültür Bakanlığı'nda yayın dairesi başkanlığı yaptım. Orada üç dört ay kaldım. Mülkiye'de sadece birtakım bilgiler, değil birtakım ilkeler de anlatılır ve içselleştirilir. Bunlardan biri de istimrar, yani sürekliliktir. İnsanlar değişir, ama makamlar kalıcıdır. Ben o makama geçince, benden önce o koltukta oturan kişiye bir Mülkiyeli olarak heşeyiyle bağlıyımdır. Dolayısıyla ben o görevdeyken birtakım çalışmalar yaptım ama benden sonra gelenler istimrar ilkelerine bağlı olmadıkları için bu çalışmaların bir geçerliliği olmadı. Mesela Mina (Urgan) Hanım'ı çağırdım ve bir çalışma yaptık: "Shakespeare Türkçede". Hangi eserleri çevrilmiş, bunların hangileri olduğu gibi kullanılabilir, çevrilmemişleri kimler yapabilir diye çift dilli bir dizi tasarladık. Benim memurluğum güvenoyu alamayan Sadi Irmak kabinesi zamanındaydı. Sonra Milliyetçi Cephe geldi ve âdet olduğu üzere beni Milli Kütüphane müşavirliğine attılar ve orada da üç sene çalıştım. Ama o zaman muhteşem bir siyah sakalım vardı. Kütüphaneye girip çıktıkça hademeler dizilip bana selam veriyorlardı. Neden bana böyle davrandıklarını merak ediyordum, meğer beni Alevi dedesi sanıyorlarmış. 1978'de üniversiteye tekrar döndüm.

Sonra peşpeşe Sovyetler Birliği'ne ve sonra da Amerika'ya gittim. Sovyetler Birliği'nde benim çalışmalarımı izleyenlerden Jeltyakov isminde bir Rus ile tanıştım. Uzun zaman Türkiye'de bulunmuş ve Osmanlı'dan başlayarak Türk basın tarihi çalışmıştı. Bana *Spetsyalni Byulyetin* isminde hizmete özel bir dergiyi gösterdi. İçinde benim kitabımı değerlendiren bir yazısı vardı. Beni de yer yer burjuva diye eleştiriyordu. "Bunu seni korumak için yazdım, nasılsa bundan Türklerin haberi olacak ve benim seni övmem onlar için negatif olur" dedi. Sovyetler seyahatim sırasında Moskova, Bakü ve St. Petersburg'da kaldım ve bu kentlerde yaşayan eski sol mültecilerin aileleriyle görüşmeye çalıştım. Benim için bir hayli yararlı oldu. Mesela Salih Hacıoğlu'nun oğlunu buldum. Martel Şükrü diye birisi vardı ki onu tanımak benim için çok önemliydi. Martel Şükrü, Mersinli bir bahçıvan çocuk ve hatta Milli Mücadele yıllarında Çankaya bahçesinde çalışmış. Latife Hanım onu çok severmiş. Sonra komünist olup Rusya'ya gitmiş ve uzun yıllar Türkiye'ye gelmemiş. 1937'de tutuklanmış ve Moskova'da aylarca sorgulamışlar. Gençliğinde de yakışıklıymış ki kadın hâkim ona demiş ki "her şeye hayır de, evet dersen sonun olur". Büyük bir safiyet içinde bu işte bir yanlışlık olduğunu düşünüyormuş. "Ben iyi bir komünistim ve hiçbir hainlik etmedim" diyormuş. Mahkûm olup Sibirya'da bir çalışma kampına gönderilip de Komintern'den tanıdığı adamları görünce "yanlışlık yok, ben yerimi bulmuşum" demiş. Türkiye'ye dönünce topladığım bu malzemeden "Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler" isminde bir kitap çıktı. Bu arada Fullbright bursu alıp Stanford Üniversitesi'ne gittim. Orada da Hoover Enstitüsü'nde çok ilginç belgeler var. Bunlar hem Türk tarihini hem de esas olarak Rus tarihini ilgilendiriyor. Bir de "Dağdeviren Collection" diye bir koleksiyon var. Bir Osmanlı subayı olan Dağdeviren 1870 - 80'lerden 1930'lara kadar pek çok belge toplamış. Öldükten sonra ailesi bu belgeleri satmış. Hoover'ın hepsine parası yetmemiş olacak ki bir kısmını da UCLA almış. Hoover aldıklarının kataloğunu da yapmış. Ben bir süre orada çalıştıktan sonra Hoover'ın müdürüne çıktım ve "siz Türk kanunlarına aykırı iş yapıyorsunuz. Bunları Türkiye'den çıkartmanız yasakken – ki değildi, çünkü bunlar eski eser sayılmıyor – bunları okumak için Türkiye'den gelmek zorunda mıyım?" dedim. Hoş bir adamdı ve bana neler istiyorsak, neler eksikse listesini çıkarmamızı ve kopyalarını verebileceğini söyledi. Büyük bir sevinçle Milli Kütüphane'ye yazdım, ama cevap gelmedi.

Yazarken arşivler, ikincil kaynaklar ya da yaptığınız görüşmeler size ne ölçüde yön veriyor?

Ben arşiv çalışması yapan biri değilim. Bildiğim tek arşiv, Amsterdam'daki USTE (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) arşividir. Şu anda enstitünün başında olan Erik Jan Zürcher de benim çok eski arkadaşımdır. USTE'de bir Türk koleksiyonu var. Orhan Silier 1980 sonrasında Hollanda'da ikamet ederken USTE'nin Türkiye bölümünü kurdu. Türkiye'de sol tarihi silinmek istenirken, o Hollanda'da bunu muhafaza altına alma fikriyle çalıştı. Ancak Hollandalıların tüm bu belge ve yayınlara geçici olarak değil, kendi mallarıymış gibi sahip olmak istediklerini görünce Orhan onlardan ayrıldı ve Türkiye'de Tarih Vakfı'nı kurdu. Benim hayatımdaki önemli bir şey de Tarih Vakfı'nda çalışmak oldu. Belki ondan önce, 1402'lik olunca İstanbul'da İletişim Yayınları çerçevesinde *Tarih ve Toplum* dergisini yayınlamamı saymalıyız. *Tarih ve Toplum*'u on yıl yayınladım.

Türkiye'deki ilk eleştirel tarih yayıncılığı diyebiliriz herhalde...

Öyle olması için çalıştık. İdeolojik olmaktan ziyade doğru kaynakları benimseyen bir tarih anlayışını getirmeye çalıştık. Türkçülükten hapis yatmış, milliyetçi olduğundan şüphe

duyulmayan Orhan Şaik Gökyay gibi yaşlı bir âlimin yazılarını da kullandık. *Tarih ve Toplum* 1984 yılından itibaren aylık dergi olarak yayınlandı. Ben Ankara'da oturuyordum ve her ay bir haftalığına İstanbul'a geliyordum. Güzel bir dönemdi.

Tarih ve Toplum'dan sonra _Toplumsal Tarih_ var...

Tarih Vakfı'nda neler yapabileceğimizi düşünüyorduk. İletişim'de *Tarih ve Toplum*'un yayını ile ilgili bazı sıkıntılar vardı. 1994'ten itibaren dergideki etkinliğim sona ermişti. Dergi bir on yıl daha çıktı ve sonra da *Yeni Yaklaşımlar* ismiyle senede birkaç kez yayınlanan akademik bir dergiye dönüştü.

Tarih ve Toplum ile _Toplumsal Tarih_ arasında bir devamlılık var mı?

Ben varım tabii! Bir de iki dergide de aynı anlayış çerçevesinde hareket edildi. *Toplumsal Tarih* 1994 yılından itibaren yayınlanmaya başladı. Türkiye'de modern manasıyla ilk tarih dersleri askeri mekteplerde başlamıştır. Ondan önce din tarihi ve hanedan tarihi varmış. Askeri mekteplerdeki tarih de siyasi tarih denebilecek şekilde sınırları, devletleri, savaş ve anlaşmaları içeren bir tarih anlayışıdır. 19. yüzyıl itibariyle iktisat tarihi ve peşinden de sosyal tarih ve kültür tarihi ortaya çıkınca biz de tarih anlayışımıza "ekonomik ve sosyal tarih" dedik. Zaten vakfın adı da o şekildeydi. Sonradan ekonomik ve sosyal lafı gereksiz görüldüğü için kaldırıldı. Çünkü eskiden tarih deyince herkes siyasi tarihi anlıyordu ve o dönemde ekonomik ve toplumsalı ayrıca vurgulama ihtiyacı duyuldu. Benim tarihe olan yaklaşımım ise geniş ölçüde siyasi oldu. Ben sosyolog ya da iktisatçı değilim. Ancak bir tarih öğrencisinin biraz iktisat bilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ama iktisat deyince iktisatçılar bu işin alfabesini öğretmekle başlıyorlar ki onun da bir faydası yok. Ekonomi politik manasında iktisat da artık üniversitede okutulmuyor. Benim tarih öğrenimi gören bir tarihçi olmamamın ve daima "meslekten tarihçi değilim, alaylıyım" derken bunun zamanla aslında o kadar kötü bir şey olmadığını fark ettim. Çünkü meslekten tarihçiler mesela bizim Mülkiye'de gördüğümüz kadar hukuk bilmiyorlar. Dolayısıyla kanunla heyet-i umumiye kararı arasındaki farkı tarihçi hiç öğrenmemiş olabilir. Böylesi hatalar yapan tarihçilerimiz var. Tarihçinin biraz sosyoloji, biraz hukuk, biraz felsefe / metodoloji ve biraz iktisat bilmesi gerekiyor. Tarihçinin farklı disiplinlerden biraz behresi olması lazım. Osmanlıca da bilinmeli, ama onun yanı sıra bu tür konuları da bilmek gerekiyor. En önemlisi de, hiçbir derste verilemeyecek bir şey olan eleştirel bakış alışkanlığıdır. Bir tarihçide bunun mutlaka olması lazım.

Sizin tarih çalışmaya başladığınız dönemde Annales Okulu var. 1960'larda Marksizm tarihyazımına damgasını vuruyor. Sonrasında da sizin de dediğiniz gibi post kolonyalizme dek farklı teoriler bir öncekini eleştirerek bugüne dek geliniyor. Siz yazarken bunlardan ne ölçüde etkileniyorsunuz? Sizi etkileyen bir ekol var mı?

Ben tarih ekollerini birinci elden çalışmış bir insan değilim. Mesela Annales diye bir okulun varlığından onun Türkiye'deki uzantısı olan Ömer Lütfi Barkan aracılığıyla haberdar olduk. Sonradan Braudel'in kitabı çıktı ki, o Annales'in ikinci jenerasyonu sayılır. Braudel tarihi, biraz önce söylediğim gibi, farklı disiplinlerle ele almaya çalışıyordu. Marksizm hiç şüphesiz çok etkili olmuştur, ama doğrudan doğruya Marksist tarih kuramı şeklinde değil de, bunun uygulanması söz konusudur. Bunun yansıması da Eric Hobsbawm ya da E.P. Thompson gibi tarihçilerin çalışmalarında görülüyor. Sonunda öyle bir yere geliyorsun ki, hiç kimsenin bütün tarihi bilmesinin mümkün olmadığını görüyorsunuz. Sadece tarihin bir parçasını analiz edip onu yorumlamak mümkündür. Bunun yapılabilmesi için de çok dikkatli ve çok eleştirel olunması gerekiyor. Öncelikle kalıplardan kaçmak lâzım. Sovyet döneminde çeşitli bilimler gibi tarih de gayet kötü bir durumdaydı. Stalin her şeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktaydı ve bir romana ya da filme bile kendi anlayışı ile müdahale ettiği söyleniyordu. Bunlar Marksist tarih değil, onun "abuse"udur. Benim kendi düşünceme en iyi örnek olacak şey şudur; Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde

hocalık yaparken Eski Yunan'dan günümüze siyasal düşünceler tarihi dersi veriyordum. Platon öncesinden günümüze kadar gelen ve birkaç kez basılan bir antoloji (*Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, 3 Cilt; Son Basımı: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010) hazırlamıştım. Sonra da 1970'lerin başında iki ciltlik bir *Sosyalist Siyasal Düşüceler Tarihi Antolojisi* hazırladım ve Ankara'daki Bilgi Yayınevi tarafından basıldı. Bu kitap benim sosyalizm anlayışımı en iyi gösteren örnektir. Seçilen parçalar Owen ile başlayıp Ütopistler ile devam ediyor. Bu antolojide Mao da var, Yugoslav muhalefetinden Kardelji de var, Che Guevara da var, İngiliz İşçi Partisi'nden Anthony Crossland da var. Crossland, *Our Conservative Enemy* (Londra, Cape, 1962) isimli kitabında Muhafazakâr Parti'yi değil, İşçi Partisi içindeki tutucu Marksistleri yazmıştır. Ben sosyalizm ailesini bu kadar geniş bir aile olarak düşünüyorum. İçinde Stalin de var, Kautsky de var, Menşevikler de var. Aileyi bir bütün olarak anlamak... Menşeviklere sempati duymayabilirsiniz, ama onları da tanımak ve ailenin bir üyesi olarak

görmek lazım. Stalin benim için her zaman korkunç bir kişiydi ama ailede bir katil amcanız olabilir. Sosyalizme hep böyle bakmak yanlısı oldum. Bu Türkiye'de uzun bir zaman yasaklar altındaydı. Şimdi yasaklar kalktı, ama ilgi de azaldı.

Türkiye'deki sol akımları ve solcuları çalışmak nasıl bir deneyimdi?

Türkiye'de solcu olmanın ciddi birtakım parametreleri var. Daha önce konuştuk, Yunan ya da Bulgar solcu kendi hükümetine nasıl bakıyor, bizimki öyle bakmıyor. Millileştirme meselesini ele alırsak, Marksizmde bir mülkiyet takıntısı vardır. Ben buna takıntı diyorum çünkü Marx sosyalizmi zaten mülkiyet açısından tarif ediyor. Üretim araçlarının özele mi, kamuya mı ait olması meselesi bir tür saplantıdır. Mülkiyet yerine denetim kavramı ele alınsaydı ve Türkiye'deki bir sürü yabancı demiryolu şirketinin paraları ödenip millileştirileceğine, işletmenin devam etmesi, ama tarife ve zamanların devlet tarafından belirlenmesi tercih edilseydi çok daha akıllıca olurdu. 1929 dünya bunalımının yaşandığı bir kontraksiyon döneminde biz böylesi saçma bir iş yaptık. Ama solcular da Tek Parti iktidarı da aynı kafadaydı. Hükümetin Sovyet dostluğu yakınlık duyulduğu için değil, tamamen pragmatikti ama bu bile çok etkili olmuştu.

Tarih çalışmalarında sizce hâlâ eksik kalan şeyler nelerdir? Genç akademisyenlerin çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Klişelerden söz etmek lazım ki bu klişeleri kırmak gerekiyor. Ama bu bir anda olabilecek bir şey değil. Uzun zaman Mustafa Kemal Paşa demek ayıptı. Atatürk'ün soyadını nötr olarak düşünsen de önüne mutlaka "ulu önder" ya da "eşsiz kahraman" gibi bir sıfat koymak gerekirdi. Tarihçinin bunlardan arınması gerekir. Tarihin tüm sorunlarını çözmek mümkün değil ama kim neyi çalışıyorsa, mümkün olan en eleştirel düzeyde yaklaşması lazım. Türkiye'de hepimiz tek parti zihniyetinin kalıplı anlayışından geliyoruz. Tabii karşı tarafa kaymak da mümkün. Nitekim Türkiye'de aşırılıklar da olmuyor değil. Atatürk düşmanlığı diye bir şey de var. Bir tarihte Mustafa Kemal'in gayri meşru çocuk olduğu ve annesinin kötü kadın olduğu söylendi. Daha önce de İsmet İnönü'nün Ermeni dönmesi bir aileden geldiği rivayeti vardı. Bütün bunlar abuk şeyler. Olsa ne çıkar, ne değişir. Bütün mesele değişen siyasi koşullarda dengeyi elden kaçırmadan eleştirel bakabilmek. Her tarihçi kendi kafasındaki varsayımların doğru olmayacağını düşünerek çalışmalı.

Tarihçi şüphesiz ki mesaisinin büyük bir bölümünü araştırmaya ayırır. Ancak her tarihçi aynı derecede eser vermez. Bu açıdan, bir tarihçi için araştıma ile üretme arasındaki ilişki nasıldır?

Benim sınıf arkadaşım ki aslında benden bir yıl üstteydi, benimle aynı sınıfta okuyan Mehmet Genç geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle hiçbir zaman doktorasını tamamlamadı. Sonradan kendisine fahri doktora verdiler ama o kendi durumunu meşrulaştırmak için "bilen yazmaz" diye bir formül üretti. Birkaç sene sonra da "yazan da bilmez" diyerek devam etti. Bu tabii ki gerçeklik taşır. Alman kökenli İngiliz tarihçi Lord Acton (John Dalberg-Acton) da çok az şey yazmış ve daha çok büyük işlere editörlük yapmıştır. Türk tarihçilerinin tarihçisi değilim ama geçmişe baktığımız zaman Mükrimin Halil gibi büyük isimlere rastlıyoruz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı herhalde aşılmış bir tarihçidir, ama Türk tarihçiliğine çok emek vermiştir. Aynı şeyi Enver Ziya Karal için söyleyemiyorum. Bir tarihte Ankara'da Felsefe Kurumu adına tarih eğitimi hakkında bir çalışma yaptık. Bu çalışmanın zabıtları da çıkmıştır. Murat Belge de katılmıştı. Enver Ziya "Marksizm adına tarihle ilk defa karşılaşıyorum" gibi bir şey söyledi. Bu olsa olsa

onun ne kadar az şey bildiğini gösteriyor. Sonra ben bir çalışmamda daha saptamıştım ki, 1856'daki Paris Antlaşması'nda Osmanlı'nın Avrupa konserine yani Avrupa ahengine üye alınmasını Karal, "Avrupa Konseyi" olarak yazmıştır. Bu bir imla hatasıdeğildir. Türkiye'de Mükrimin Halil'den başlayıp günümüze kadar gelen Mustafa Akdağ gibi pek çok iyi tarihçi mevcut. Tabii iktisat tarihçiliğine alemdarlık eden Barkan'ın (Ömer Lütfi) özel bir yeri var. Bunlar belli bir anlayışla ve hâkim oldukları alanlarda eserler verdiler. Ancak Türkiye'de belge fetişizmi vardır. Bu konunun önemli olduğunu düşünüyorum. Tarihçi ama belgeyle ama belgesiz saçmalayabilir. Saçmalamak için belge kullanmaya ya da kullanmamaya gerek yok. Türkiye'de tarih çalışanların büyük bir kısmı transkripsiyon yapmakla ve bunu edisyon kritik sanmakla vakit geçiriyorlar. Tabii ki belgelere hâkim olmakta fayda var ama bütün belgeleri görmek ve hepsine hâkim olmak mümkün olmadığına göre eline geçirdiğin, anlamlı olduğuna hükmettiğin malzemeyi yorumlamak lazım... Tarihçilik buradadır. Yoksa sonsuz kapsayıcılıkta ya da sonsuz sayıdaki belgenin harflerini değiştirmekte değil...

Bunu yaparken de biraz önce dediğiniz gibi bir tarihçinin bir miktar iktisat, hukuk ve sosyal bilimler bilmesi önemli...

Bu yüzden diyorum ki siyasal bilgiler formasyonu bir tarihçi için iyi bir şeydir. Ancak felsefe, hukuk, iktisat, sosyoloji gibi disiplinlerin arasına psikolojiyi katmak yanlısı değilim. Belki haksızlık yapıyorum ama sosyal psikolojinin önemli olduğunu düşünüyorum. Bireysel psikoloji düşmanlığı belki de Karl Popper'den gelen bir durumdur. Popper psikolojinin daha çok edebiyat olduğunu düşünüyordu.

Yine de kendimi şanslı bir adam olarak sayıyorum. Sevenim sevmeyenimden çok herhalde ki benim adıma çok güzel bir armağan yapıldı (*Mete Tunçay'a Armağan*, İletişim Yayınları, 2007). Mehmet Ö. Alkan, Murat Koraltürk ve Tanıl Bora editörlük yaptılar ve çalıştığım üç alan olan Tek Parti tarihi, siyasal düşünceler tarihi ve sol tarihi alanlarında önemli katkılar sağlayan makaleler yayınlandı. Sevildiğimi görmek beni sevindirdi.

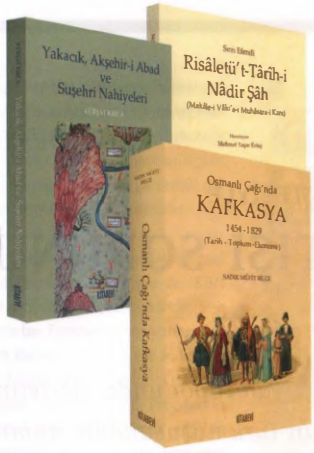
Son olarak sözü müziğe ve son dönem çalışmalarınıza getirmek istiyorum. Öncelikle, klasik müzik ve Barok dönemini çok seviyorsunuz. Öğrencilerinize ilham vereceğini düşündüğünüz eserler nelerdir? İkinci olarak da, son zamanlarda okuduğunuz ve sizi etkileyen eserler nelerdir? Yakın zamanda sizin hangi çalışmalarınızı okuyacağız?

Ben müzikten fazla anlamam, hele de alaturka müzikten. Gönül (Paçacı Tunçay) ile evlenene kadar ben alaturkayı üç dakikalık şarkılardan oluşan bir müzik türü sanıyordum. Gönül'ün doktora tezi Kâr-ı Natıklar üzerinedir. Bunlar büyük senfoniler gibi saatler süren çalışmalardır ve ben alaturkada böyle şeyler olduğunu bile bilmiyordum. Piyasa nedeniyle bunlar ancak çok küçük çevreler tarafından biliniyor. Batı müziğini de fazla bilmiyorum, ama Barok için özel bir duygum var.

Türkiye'de bütün yayınları takip etmek artık imkânsız hale geldi. Son olarak Orlando Figges'in kitabını okudum (*Son Haçlı Seferi*, Yapı Kredi Yayınları, 2012) ve onun üzerine *Toplumsal Tarih*'te yayınlanacak küçük bir yazı yazdım. Kırım Savaşı Türkiye'de üzerinde pek durulmayan bir savaştır. Kırım Savaşı'nın Türkiye tarihinde çok önemli bir kırılma noktası olduğu yönünde bir sezgim var. İktisatçılar istikrazların Kırım Savaşı'yla başlaması nedeniyle bunu uzun zamandır söylüyorlar. Savaşın önemini nadiren de olsa seyyahlar da dile getiriyor. Kırım Savaşı'yla birlikte İstanbul'a yeni insanlar geliyor. Subaylar aileleriyle gelip ev tutuyorlar, pek çok kadın geliyor... Halk doğrudan doğruya yeni bir yaşam biçimi görüyor, televizyon izler gibi...

TÜSTAV'dan Erden Akbulut'la birlikte, *Türkiye'de Sol* tarihi üstüne çalışmaları sürdürmemin dışında Akbulut'la ortaklaşa TÜSTAV'da 2010'da yayımladığımız *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920 – 1923* kitabından önümüzdeki günlerde de, iki cilt halinde *İstanbul Komünist Grubu 1919 – 1926* çıkacak. Ayrıca daha önce birinci cildini çevirdiğim Peter Burke'un *Bilginin Toplumsal Tarihi: Guttenberg'den Diderot'ya* kitabının ikinci cildini (*Bilginin Toplumsal Tarihi: Ansiklopedi'den Wikipedia'ya*) çevirdim ve yakın zamanda, o da yayınlanmış olacak. Bu kitap, son zamanlarda en çok etkilendiğim çalışma oldu.

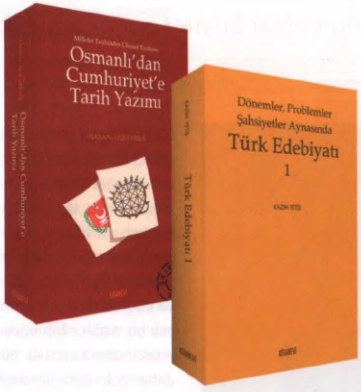
Martel Şükrü... komünist olup Rusya'ya gitmiş... 1937'de tutuklanmış ve Moskova'da aylarca sorgulamışlar. Gençliğinde de yakışıklıymış ki kadın hâkim "her şeye hayır de, evet dersen sonun olur" demiş. Büyük bir saflıyet içinde bir yanlışlık olduğunu düşünüyormuş. "Ben iyi bir komünistim ve hiçbir hainlik etmedim". Mahkûm olup Sibirya'da bir çalışma kampına gönderilip de Komintern'den tanıdığı adamları görünce "yanlışlık yok, ben yerimi bulmuşum" demiş.

Yakacık,Akşehir-i Abad ve Suşehir Nahiyeleri
286 Sh., ISBN 978-605-5397-46-3

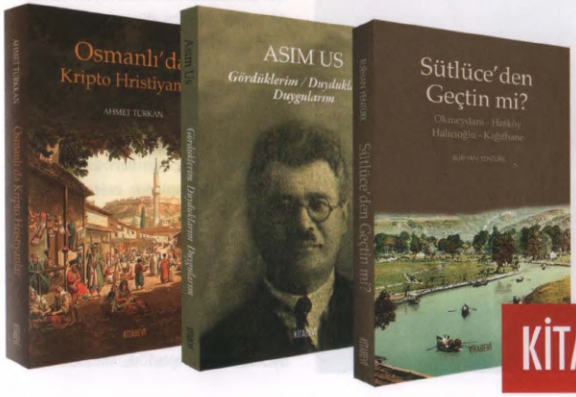
Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şâh
89 Sh., ISBN 978-605-5397-44-9

Osmanlı Çağı'nda Kafkasya
690 Sh., ISBN 978-605-5397-40-1

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı
511 Sh., ISBN 978-605-5397-47-0

Dönemler, Problemler Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı
526 Sh., ISBN 978-605-5397-48-7

Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar
178 Sh., ISBN 978-605-5397-42-5

Asım Us,
Gördüklerim/Duyduklarım/Duygularım
224 Sh., ISBN 978-605-5397-41-8

Sütlüce'den Geçtin mi?
205 Sh., ISBN 978-605-5397-43-2

SELÇUKLU MİMARİSİ ÜZERİNE

ORHAN CEZMİ TUNCER
ile söyleşi

En gizemli sanılanın bilgisi ya da bilinmezliğinin gizemi ancak ideal şekiller ve kavramlarla gözümüzde, zihnimizde canlanır. Geometri bu ideallerin şekli, etik de içeriğidir. Güzel ve iyi olanın "ne"liği bir yandan şekil ve kavramların dili ideal olanın sırrını çözmeye yeltendikçe diğer yandan ideal olanın içeriği kendini şekil ve kavramlarda göstermeye başladıkça anlaşılır. İçinde oluş hâlindeki iyi ile tamamlanmış güzelin birlikteliğini hissedenler, olur ki Yüce değerin bir görüngüsü olan sanatı temaşa ederek, ona öykünerek alçak gönüllü bir ifade zenginliğine ve ruh erginliğine yaklaşabilir. İşte bu nedenle, estetiğin bir yönü etik olanda, etiğin bir yönü estetik olanda kendine gizemli bir ifade olanağı sağlamaktadır. Çünkü "güzel" olanın yaşatılması "iyi" bir insan eylemidir.

Geometrinin, zaman zaman, bilimler dünyasının öğretici kuruluğundan kurtularak güzellikler dünyasında kendini göstermesi onun bilimselliğine halel düşürmeyeceği gibi, güzelliğin estetik niteliği de geometri ile arz-ı endam ederken kendinden bir şey kaybetmeyecektir. Olsa olsa bu buluşmalar sanat ve mimarlık tarihinin şahitliğinde kıskanılacak estetik görünümler olarak geleceğe kalacak; görkemin tarihi olacaktır.

173 Sh., ISBN 978-605-5397-49-4

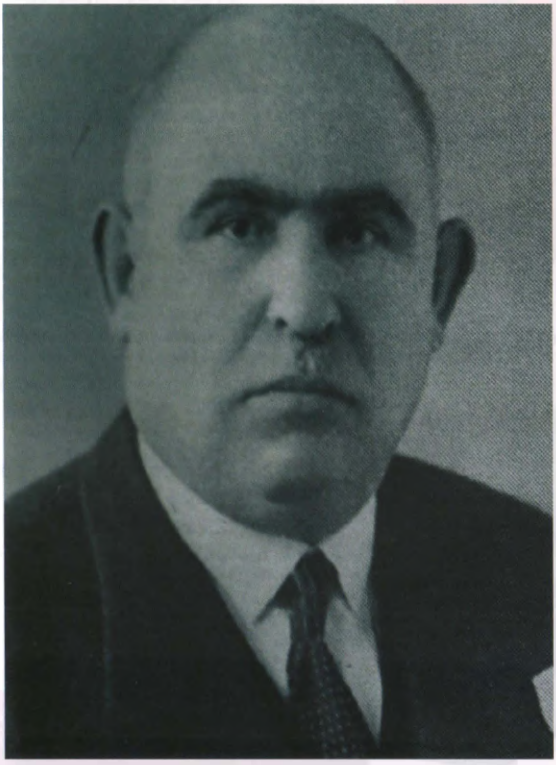
KİTABEVİ
Çatalçeşme Sokak No:46/A Cağaloğlu - İst.
Tel : (0212) 511 21 43 - 512 43 28 Fax: (0212) 513 77 26
www.kitabevi.com.tr

ABİDİN ÖZMEN'İN 'SİYAH RAPORU' VESİLESİYLE

'KÜRT NÜFUSU ARTIŞI SORUNU'

FUAT DÜNDAR

Abidin Özmen 1930'larda kaleme aldığı ve 'siyah rapor'unda, devletin nüfus verilerine dayanarak Kürt nüfusunun Türk nüfusundan 'anormal' derecede hızlı arttığı iddiasında bulunmuştu. Bu rapor ve dile getirilen iddialar, Uğur Mumcu tarafından gün yüzüne çıkarılana kadar uzun bir süre gizliliğini korumuş ve bu tarihten sonra Kürt sorununu ele alan çalışmaların bir kısmı için kaynak haline gelmiştir. Bu makalede, oldukça rağbet gören söz konusu rapordaki bilgiler sorgulanacaktır.

Abdidin Özmen.

Özellikle son yıllarda bir nüfus meselesi olarak Kürt sorunu, buna dair entelektüel üretim ve kütlesel diyalogun (belki de monolog) ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye kamuoyunun merak ettiği konuların başında Kürt nüfusunun büyüklüğü ve coğrafi dağılımı gelmektedir. Ancak bu, sadece bilinmeyeni öğrenme amacından kaynaklı olmayıp, belki daha çok korkulardan kaynaklanmaktadır. Kürtlere, Kürt nüfusuna yönelik korkudan beslenmektedir. Bu bağlamda Kürt nüfusa ilişkin birçok görüş, tahmin ileri sürülmektedir. Bu tahminleri belirleyen temel iki neden olduğu düşünülebilir; politik ve teknik nedenler. Her politik çevrenin kendi ideolojik/politik hedeflerine uygun bir Kürt nüfusu tahmini yaptığını söylemek pek yanlış olmasa gerek. Teknik nedenler ise daha çok kullanılan veri kaynakları ve nüfus hesaplama metodlarıdır. Kürt nüfusunu merkeze alan çalışmalarda pek çok akademik çalışmada kullanılan kaynaklar (verilerin tarihselliği ve doğrulanabilirliği, "Nüfus ve Sağlık Araştırması",[1] nüfus sayımı verileri, etnik sorular içeren kamuoyu anketleri gibi) ve metodolojik

yaklaşımlardan (aidiyeti belirleyen soruların soruluş tarzı ve formülasyonu, kullanılan istatistik yöntemler gibi) dolayı, Kürt nüfusuna ilişkin farklı tahminlere ve/veya farklı değerlendirmelere ulaşılmaktadır.

Kürt nüfusuna ilişkin yapılan bu tartışmaların diğer boyutunu da 'Kürt nüfus artış hızı' oluşturmaktadır. Son yıllarda bu, Türkiye kamuoyunun merak ve korkuyla karışık ele aldığı bir konu haline bürünmüştür. Özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın üç çocuk söylemi etrafında yapılan tartışmaları da, Kürt nüfus artış meselesine bağlayanlar olmuştur.[2] Kimi marjinal çevrelerde aynı zamanda Kürt olmayanlar arasında da giderek yerleşen bir algı olarak nüfus artışından dolayı Kürtlerin çok geçmeden Türk nüfusu geçeceği ve Türklerin sayıca azınlık durumuna düşeceği düşüncesi hâkim olmakta ve bu durum korkulu bir tablo olarak resmedilmektedir.

Aslında, 'Kürt nüfus artışı'na yönelik tartışmalar yeni değildir; Cumhuriyet'in yaşı kadar eski bir tartışma sayılabilir. Bu tartışma tarihsel izleği boyunca farklı boyutlarda ve içerikte görünür olmuştu. 1930'lu yıllarda, 'Kürt nüfus artış hızı' bir 'derin devlet' sorunu olarak kodlanır ve daha çok 'derin devlet söyleminin' bir parçası iken, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin doğum kontrol politikasını resmî olarak hayata geçirmesiyle birlikte 'görünür devlet söylemi'nin bir parçası haline gelecektir. Kürt sorunu artık sadece devletin bir sorunu olmaktan çıkıp Türklerin de yüzleşmek zorunda kaldıkları bir sorunu haline geldiği 1990'lı yıllarda, "Kürt nüfus artışı' Milli Güvenlik Kurulu'nun da gündemine gelecektir.[3]

Yukarıda belirtildiği gibi, Kürt sorununu ele alan akademik ya da popüler çalışmaların bir kısmı 'Kürt nüfus artış sorunu'na odaklanmaktadır. Bu çalışmalar Kürtler arasındaki nüfus artışının normalden daha yüksek olduğunda hemfikirken, bunu okumayazma oranı, ekonomik düzey, şehirleşme faktörü, bölgesel gelişmişlik ve etnik saiklerle açıklama girişiminde bulunmaktadır.[4] Bu makalede Kürtlerin ve Türklerin nüfus artış hızlarının eşit ya da farklı olduğu gibi bir tartışmaya girilmeyecek ancak tarihsel bir nüfus dokümanı etrafında Kürtlerin nüfus artışının nasıl bir 'sorun' olarak kodlandığına bakılacak ve bu kaynağın zamanla Kürt meslesindeki gelişmelerle neden yeniden gün yüzüne çıkarıldığına cevap aranmaya çalışılacaktır. Ayrıca Kürt nüfus artış hızı ve buna yönelik geliştirilen 'resmi' ve 'sivil' söylemin geniş bir analizinden çok, bu iddiayı güçlendirmek için öne sürülen tarihsel bir dokümana yoğunlaşılacaktır.

Söz konusu doküman Abidin Özmen'e ait nüfus verileri ve bu nüfus verilerinden yola çıkarak 'Kürt nüfusunun anormal arttığı' yönündeki iddialardır. Özmen 1936 yılında kaleme aldığı 'siyah rapor' diye adlandırdığı gizli bir raporunda, devletin nüfus verilerine dayanarak Kürt nüfusunun Türk nüfusundan 'anormal' derecede hızlı arttığı iddiasında bulunmuştu.[5] Bu rapor ve dile getirilen iddia, Uğur Mumcu tarafından gün yüzüne çıkarılana kadar uzun bir süre gizliliğini korumuştu. Mumcu ile geniş kesimlere ulaşan bu iddialar, Kürt sorununu işleyen çalışmaların bir kısmı için (Bilal Şimşir gibi) temel kaynak haline gelecektir. Bugünlerde oldukça rağbet edilir bir kaynak durumuna gelen rapor, birçok yazılı basın ve sanal ortamda kullanılmaktadır.[6] 'Türk Solu' çevresi kendi yayınlarında ve *İstila* adlı kitapta Özmen'in nüfus verilerini ve iddasını sıklıkla kullanmışlardır. Bu çevre, 'Kürt nüfus artış hızı meselesi'ni en temel sorun olarak belirtmekte ve Kürt doğurganlığını, Kürtlerin batı bölgelerini istila etme stratejilerinin bir parçası olarak belirtmektedir.[7]

12 DİZİ YAZI

1. Umumi Müfettiş Abidin Özmen, 'Türklük Merkezleri' programını açıkladı:

Kürtler asimile edilmeli

A

Ağrı, Kars, Erzurum, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Çoruh illerinden sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Üner, Kürçülüğün Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye alaylarından başladığını bildirdi.

4. Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan konuşuyor: Kürt dili yoktur. Zazalar ve Dersimliler birbirini anlamazlar. Halk Osmanlıcayı da anlamaz. Kürtçe, Osmanlıca Doğ Türkçesinin Kürtlerin hepsi de Türktür.

POLİTİKA VE ÖTESİ

MEHMED KEMAL

Hükümetten Beklenen...

UĞUR MUMCU'NUN SON ARAŞTIRMASI

KÜRT DOSYASI

BULMACA

ANI MOTEL

İSTİLİKYA

Yarın. Hükümetle yeşilnis duyuyorlar

Özmen'in raporunun yayımlandığı Mumcu'nun "Kürt Sorunu" yazı dizisinin 7 Temmuz 1993 nüshası. *Cumhuriyet*.

Özmen'in söz konusu iddiasını analize geçmeden önce bir başka çalışmaya göz atmak bu makalenin kendi derdini açmasına yardımcı olacaktır. Kürt araştırmacı Mahrdad İzady, Türkçeye de çevrilen doktora çalışmasında Kürt nüfusunun artışına yönelik ilginç ve abartılı iddialarda bulunur. Ona göre, Kürtlerin nüfusunun 'yok' düzeyinde olması gerekirdi. Nitekim Türk basınındaki birçok yazar bu yaklaşımı haklı olarak eleştirmiş, ama öte yandan bazı yazarlar da İzady'nin bu uçuk hesaplamasını Kürt nüfus artışına yönelik korkulara referans yapmaktan geri kalmamışlardır.

Kürt araştırmacı Mahrdad İzady, Kürt nüfusunun artışına yönelik abartılı iddialarda bulunur: Kürt nüfusu 2050'de 47 milyona ulaşarak Türkiye nüfusunun %44,7 oranına ulaşacak ve böylece Türk nüfusundan daha fazla olacaktır. Bugünkü doğum artış oranını kullanarak 50 yıl sonraki nüfusu hesap etmek bilimsel bir nüfus projeksiyonu değil, aksine milliyetçi bir 'hesap'tır.

nüfusu 2050'de 47 milyona ulaşarak Türkiye nüfusunun %44,7 oranına ulaşacak ve böylece Türk nüfusundan daha fazla olacaktır.[8] İzady bu sonuca, 1960'lara ait doğum oranını 2050'lere projeksiyon ederek ulaşır. Ona göre, 2050'lerde Kürt nüfusu Türkiye'de çoğunluk olacaktır. Ancak İzady'nin bu hesaplaması cidiyetten uzak bir hesaplamadır. Demografi kanunlarını yeterince bilmeyen kişilerin yapacağı basitlikte bir hesaplamadır. Bugünkü doğum artış oranını kullanarak 50 yıl sonraki nüfusu hesap etmek bilimsel bir nüfus projeksiyonu değil, aksine milliyetçi bir 'hesap'tır. Aynı mantıktan yola çıkıp bu nüfus hesaplamasını geriye doğru işlettiği takdirde, birkaç yüzyıl önce Kürtlerin nüfusunun 'yok' düzeyinde olması gerekirdi. Nitekim Türk basınındaki birçok yazar bu yaklaşımı haklı olarak eleştirmiş, ama öte yandan bazı yazarlar da İzady'nin bu uçuk hesaplamasını Kürt nüfus artışına yönelik korkulara referans yapmaktan geri kalmamışlardır.

ÖZMEN'İN 'KÜRT NÜFUSU TÜRK NÜFUSUNDAN 12 KAT HIZLI ARTIYOR' İDDİASI

Abidin Özmen, 1. Umum Müfettişi[9] olarak görevi süresince (25 Haziran 1935- 18 Haziran 1943) Kürt sorunu ile ilgili birçok rapor hazırlamış olmakla birlikte, bunların en önemlisi kendisinin "siyah rapor" diye adlandırdığı "Birinci Umumi Müfettişlik bölgesindeki Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa, Siirt vilayetlerinin iç siyasi durumları hakkında rapordur". Tamamı orijinalleri ile birlikte kamuoyuna mal olan ve makalemize de vesile olan bu rapor, Umumi Müfettişlerin faaliyetlerini değerlendirmek amacıyla 8 Aralık 1936 tarihinde İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın başkanlığında Ankara'da Umumi Müfettişlerin toplantısında sunulmuştur. Kürt sorununa ilişkin Özmen'in detaylı önerilerini içermekle birlikte raporun en önemli yanı, tartışmalı nüfus iddialarına ve nüfus istatistiklerine yer vermiş olmasıdır.

Bazı yazarların belirttiğine göre, İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935 tarihli "Kürt Raporu" (Şark Seyahati Raporu) Özmen'in 'Siyah Raporu' ile büyük benzerlik göstermektedir.[10] İnönü, Atatürk'e sunduğu bu raporu bölgelerde görevli Umum Müfettişlikler ile yaptığı 1935 Temmuz ayındaki toplantılardan sonra kaleme almıştır, büyük ihtimalle bu rapor söz konusu nüfus istatistiklerini içermektedir.[11]

Tablo 1: "1935 yılından sonra nüfus idarelerinden alınan" veriler ile 1927 sayımına göre 'Lisan' verilerinin karşılaştırılması*

Vilayet	Kürtçe (1927)	Kürt (1935)	Türkçe (1927)	Türk (1935)
Diyarbakır	132.209	185.135	59.151	37.137
Hakkâri	17.005	27.192	1.044	1.077
Muş	34.997	45.440	7.383	12.150
Mardin	109.841	160.404	11.864	5.332
Siirt	75.962	115.266	5.606	20.793
Urfa	82.788	156.365	82.182	49.937
Van	57.723	75.348	17.399	34.013
Bitlis	32.771	0	21.716	67.843
Toplam	543.296	765.150	206.345	228.282
Artış	211.854		21.937	
Artış oranı	[%40,8]		[%10,6]	

Yani söz konusu nüfus verileri, bir ihtimal İnönü'nün 1935 Temmuz gezisi öncesi hazırlanmış olsa bile 1936 tarihli Özmen'in raporunda detaylıca işlendiği ve kamuoyuna onun raporu sayesinde mal olduğu için Özmen'in raporu ve istatistikleri demek daha doğrudur.

Özmen'in 'Siyah Raporu' Kürt sorununun nasıl çözülmesi gerektiğine yönelik birçok tartışmalı nokta içermesine rağmen asıl öne çıkan Kürt nüfusuna yönelik iddialar ve nüfus verileridir. Özmen Kürt sorununu resmedip, çözümüne ilişkin 'proje ve programı'nı sunmak için kaleme aldığı raporda mevcut askeri ve siyasi durumu ortaya koymaya çalışır. Özmen'e göre Kürt meselesi artık bir iç sorun olmaktan çıkmış, "... Dersim'den ziyade hariçteki propagandacılarla teması olan ... hudutlara yakın yerler"den ibaret olan bir soruna dönüşmüştür. Dışarıdaki propagandanın etkisini kırmak ve bunun için Kürtlerin asimilasyonunu hızlandırmak gerekir. Bu asimilasyon sayesinde "sınırlarımız dışında Kürtlük gayesile uğraşanlar bu sınırlar içinde" kendileriyle müşterek dil ve histen "adam kalmadığına kanaat getireceklerdir".[12]

Özmen'in içerideki Kürt meselesinin en önemli boyutu olarak Kürtler arasındaki nüfus artış sorununu öne çıkardığı görülür. Türk nüfusunun çok az arttığını, ancak diğer azınlıkların ve özellikle Kürt nüfusunun büyük artış gösterdiğini ortaya koyan nüfus verilerine yer verir. Bu artışı, 1927 ve 1935 yıllarına ait nüfus verilerini bir karşılaştırmaya tabi tutarak gösterir. 1935 nüfus sayımından elde edilen anadil verilerinin henüz yayınlanmadığını ama vilâyetlerden alınan nüfus kayıtlarına göre "Türkün 20 bin kadar olan artmasına karşı, Kürdün 250 bin kadar artmış" olduğunu belirtir. Özmen, bunun bir tehlike olduğunu belirterek, Kürt sorununun büyüklüğüne ve acilliğine dikkat çeker. Özmen, asimilasyonun hızlandırılması gerektiği, bu minvalde Ankara'dan eğitim ve iskân politikalarının bir an önce daha merkezi ve hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini ister.[13]

Özmen, Kürtlerin Türklerden fazla çoğaldığı sonucuna - raporuna da eklediği - şu iki nüfus verisinden ulaşır; "[1]927 sayımına göre nüfus: Lisan üzerinden taksimi", "[1]935 yılından sonra nüfus idarelerinden alınan" ve bu iki veri arasındaki farkı gösteren "Eksiklik-Fazlalık" tablosu. "1935 yılından sonra nüfus idarelerinden alınan" istatistikler bölgedeki nüfusun etnik ve dinsel aidiyetine göre dağılımını içermektedir. Aslında bu tablo ayrı bir makalede değerlendirilecek kadar önemlidir. Çünkü bu tablo, devletin vatandaşlarını etnik kimliklerine göre, gizlice nasıl kayıt altına aldığını da göstermektedir. Bu noktaya başka bir makalede vurgu yapılacağından şimdilik, nüfus tablolarındaki Kürt/Kürtçe ve Türk/Türkçe nüfus verileri üzerine yoğunlaşılacaktır.

Özmen'in gizli raporlarında kalan Kürt nüfusunun hızlı arttığına yönelik iddiası ve nüfus istatistik verileri, yıllar sonra Uğur Mumcu tarafından gündeme getirilecektir. Mumcu, 1993 yılında Kürt köylerinin boşalttırıldığı ve bu yüzden batı bölgelerine yoğun göçün başladığı 'sıcak' bir dönemde, *Cumhuriyet* gazetesinde bir yazı dizisi kaleme alır ve bu dizide Özmen'in 'Kürt raporunu' ve Kürt nüfusunun Türklerden daha fazla arttığına dair tespitine geniş bir yer verir.[14] Mumcu'nun yayını sayesinde Özmen'in dayanaksız iddiası kamuoyuna taşınmış ve birçok akademik ve politik kesimlerin referans belgesi haline gelmiştir.

Buna en iyi örnek, diplomat araştırmacı Bilal Şimşir'dir. Şimşir, Özmen'in verilerini "Anadolu Türklerinin Kürtleştirilmesi" şeklinde okuyucuya sunarak, Türk nüfusunun 20 bin ve Kürtlerin 250 bin artışına bir neden olarak "Türklerin kürtleşmesi"ni gösterir.[15]

Daha da önemlisi, bu iddia daha çok radikal politik gruplar ve popüler yazarlar tarafından aşırı milliyetçi ve Kürt karşıtı politikalarını haklılaştırmak için sıklıkla kullanılacaktır. Bunlardan en dikkati çekeni *Türk*

Tablo 2: 1927 ve 1935 'Anadil' Verilerinin Karşılaştırılması

	Kürtçe		Türkçe	
Vilayetler	1927	1935	1927	1935
Diyarbakır	132.209	155.846	59.151	58.993
Hakkâri	17.005	0	1.044	0
Muş	47.516 [34.997***]	99.433	8.916 [7.383***]	38.032
Bitlis	32.771	0	21.716	0
Mardin	109.841	146.704	11.864	15.836
Siirt	75.962	101.311	5.606	7.904
Urfa	82.788	111.579	82.182	84.313
Van	57.723	103.766	17.399	49.460
Toplam	555.815	718.639	207.878	254.538
Artış yüzdesi	% 29,3		% 22,4	

Solu dergisi ve bu dergi çevresinde kümelenmiş kesimlerdir. Söz konusu dergi, Özmen'in verilerini dayanak olarak kullanıp "8 yılda Türkler 22 bin kişi çoğalırken Kürtler 222 bin kişi artmıştır" iddiasını haritalar eşliğinde, Kürtlerin Türkiye'yi istila stratejilerinin bir sonucu olarak göstermeye çalışır. Dergi, eğer Kürtler bugün çoğunluk olmadıysa bunun "Cumhuriyet döneminde alınan tedbirlerle Kürt istilası [Kürtlerin çoğunluk olması, F.D.] durdurulmuştur" der. Eğer, 1965'te Türkiye'nin %6'sı olan Kürtler, 2005'te Türkiye'nin %30'u olmuşsa (hangi kaynaktan aldıklarını belirtmeden) bunun nedeninin "Atatürk dönemi politikaları terk edildiği için" olduğunu belirtir. Bu iddialar daha sonra *İstila* adıyla kitaplaştırılırken, dergiye yakın kesimden Serap Yeşiltuna, 2011 seçimlerinde bağımsız milletvekili adayı olduğu Balıkesir'de Kürt istilasına son vermek vaadiyle seçmenlerinden oy ister.

Uğur Mumcu böylesi bir politik ortamda Özmen'in nüfus iddialarını sorgulamadan gündeme getirdi. İki etnik gruptan biri diğerinden nasıl olup da tam 12,5 kat fazla artar (20 bin Türk, 250 bin Kürt) sorusunu kendisine sormamıştı.

ETNİK VERİLERİ 'ANADİL' VERİLERİ İLE KARŞILAŞTIRMA HATASI

Peki, gerçekten de, Özmen'in iddia ettiği gibi "Türkler 20 bin artarken, Kürtler 250 bin" mi, yani 12 kat fazla mı artmış idi? Özmen'in 'Kürtlerin anormal arttığı' yolundaki iddiaları doğru değildir. Nedeni, yanlış bir karşılaştırmadan, âmiyâne tabirle elma ile armutu kıyaslamaya kalkışmasından kaynaklanmaktaydı. Daha teknik ifade etmek gerekirse söz konusu yanlışlık, 'anadil (aslında konuşma dili)' verileri ile 'etnik' verileri bir tutmak ve karşılaştırmaktan doğan bir hatadan kaynaklanmıştı. 1927 'anadil' verileri ile 1935 'etnik' verilerini karşılaştırmak yanlıştır. Çünkü ne 'konuşma dili' verileri doğrudan doğruya, 'anadil' verisi olarak değerlendirilebilir ve ne de 'anadil' verileri yüzde yüz doğrudan 'etnik' veri diye değerlendirilebilir. Bu yanlış karşılaştırmadan dolayı, kaçınılmaz olarak yanlış bir sonuca varmıştır. Oysa 1935 'etnik' verilerini değil, bu yıla ait 'anadil' verilerini 1927 'anadil' verileri ile karşılaştırmış olsaydı böyle bir sonuca varmayacaktı.

Özmen, 'lisan itibariyle yapılan tasnifin, unsur tasnifi diye kabulü[nün] zaruri' olduğunu belirtir.[16] Ama asıl sorun, lisan verilerini etnik veri diye almasında değil, bu lisan sorusunun içeriğinde yatmaktadır. Çünkü Türkiye nüfus sayımlarında 'anadil' değil, aile içi veya hane içi 'konuşulan dil' sorulmuştur. Bu nedenle, elde edilen veriler anadil verileri olarak değil 'konuşma dili' verileri olarak değerlendirilmelidir. Bir başka deyişle anadili Türkçe olanlar değil, Türkçe konuşan nüfus verileri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Cumhuriyet'in diğer tüm sayımlarında olduğu gibi, 1927 ve 1935 nüfus sayımlarında, soru kâğıdında anadilden kastın aile arasında konuşulan dil olduğu belirtilmiştir. Hatta bu amaçla sayım memurları ısrarla uyarılmış ve sayım için hazırlanan talimatnamelerde de bu yönde uyarılara yer verilmiştir. Yani, tüm Türk nüfus sayımlarından elde edilen veriler 'anadil' verileri değil, 'konuşma dili' verileridir, diğer bir deyişle bir etnik kökeni değil, sayım anında konuşulan dili tespit etmeye yarayan çok teknik bir sorudan elde edilen verilerdir.

Anadil ve konuşma dili arasındaki ilişkiyi çetrefilleştiren en büyük diğer neden, daha çok tarihseldir. Böylesi bir ilişkinin kurulduğu ülkenin tarihinde, sayan ve sayılanlar arasındaki ilişki daha belirleyici olmaktadır. Herhangi bir asimilasyon politikasının yaşanmadığı bir ülkede belki 'konuşma dili' ile 'anadil' verileri bir tutulabilirdi. Ancak gönüllü ya da zorunlu asimilasyonun olduğu ülkelerde bu ikisi bir tutulamaz. Böylesi ülkelerde 'anadil'i farklı olan kimselerin 'konuşma dili' birbirinden farklı olur. Yani, Osmanlı son yüzyılı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkçenin öne çıkarıldığı ve Türkçenin dayatıldığı bir geçmişe sahip bir ülke için 'konuşma dili' eşittir 'anadil' bağlantısı yapmak sorunludur. Her Türkçe konuşanın 'anadil'ini Türkçe kabul etmek sorunlu, hele bir de Özmen'in yaptığı gibi her Türkçe konuşanı Türk kabul etmek daha da sorunlu bir durum yaratacaktır. Bir örnek vermek için çok uzaklara gitmeye gerek yok. Mesela eğer Alman nüfus sayımlarında Türk nüfus sayımlarındaki bir dil sorusu sorulmuş olsaydı, anadili Türkçe olan Türk nüfusunun büyük bir kesimi Almancayı konuştuğu için anadili Almanca olarak kaydedilmiş olacak ve bazı kişiler tarafından Alman diye değerlendirilmiş olabilecekti.

Kuşkusuz, 'konuşma dili', 'anadil' ve 'etnik aidiyet' ilişkisi bir paragrafta özetlenemeyecek kadar çetrefilli bir ilişkidir. Anadilin etnik kimliğin en önemli ölçüsü olduğu nüfus uzmanlarının önemli bir kesimi tarafından zaten kabul edilmektedir. Ancak buna rağmen, hele Türkiye gibi ülkelerde, 'konuşma dili' verilerini direkt olarak 'etnik' nüfus olarak kabul etmek yanlış sonuçlara yol açar. Bu nedenle, nüfus sayımlarında elde edilen Kürtçe verilerini, direkt Kürt nüfusunu verir diye kabul etmemek gerekir.

1927 VE 1935 ANADİL VERİLERİNİ KARŞILAŞTIRMA

Nitekim hem Özmen'in iddialarını yanlışlayan ve hem de 'konuşma dili' ile 'etnik aidiyet' arasında direkt bir

ilişki kurulamayacağını ispat edecek başka verilere de sahibiz. Bu veriler, yine aynı yıl 1935'te yapılan nüfus sayımlarından elde edilen 'anadil' verileridir. Bu veriler sayesinde, 1927'den beri Kürtçe ve Türkçe konuşan nüfustaki değişimi gözlemleyebiliyoruz.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, devletin resmi verilerine göre, 1927-1935 yılları arasında Kürtçe konuşan -Özmen'e göre Kürt- nüfusta anormal bir artış olmamıştır. Kürtçe konuşan nüfus 8 yılda %29,2 artarken, Türkçe konuşan nüfus %22,4 artmıştır. Oysa Özmen'in hesaplamasına göre Türkler %10,6 artarken, Kürtler %40,8 artmış idi. Aslında Kürtçe ve Türkçe konuşan nüfus arasındaki bu artış farkının bir diğer nedeni de, teknik bir sorundan kaynaklanmaktadır. Birçok nüfus uzmanının belirttiği gibi (mesela Justin McCarthy) 1927 sayımında doğu bölgelerinde birçok yerde sayım tam anlamıyla yapılamamış, başta göçebeler olmak üzere nüfusun önemli bir kesimi sayım dışı kalmıştır. 1935 sayımı 1927'ye kıyasla çok daha başarılı ve daha eksiksiz gerçekleşmiş bir sayımdır. Bu yüzden 1927'den 1935'e kadar Kürtçe konuşan nüfustaki artış, Türkçe konuşan nüfustan fazla olması normal karşılanabilir. Kürtçe konuşan nüfusta olağanüstü bir artış olmamıştır. Nitekim 1935 sonrası sayımlar incelenirse, bu bölgelerdeki Kürtçe konuşan nüfusun artışının neredeyse hep aynı oranda kaldığı görülecek, Özmen'in iddia ettiği gibi 12 katlık artışlara rastlanmayacaktır.

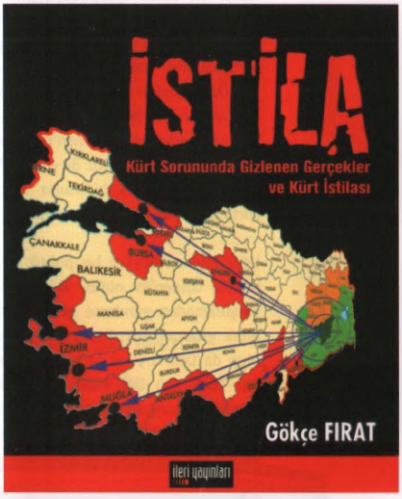
SONUÇ: SORULAR, SORUNLAR

Peki neden böylesine bariz bir hata yapıldı ve daha sonraki yıllarda sorgulanmadan kullanıldı ve yeniden üretildi? Abidin Özmen, İsmet İnönü, Uğur Mumcu gibi önemli mevkilerde bulunmuş 'aydın'lanmış şahıslar, neden Kürtlerin Türklerden 12 kat arttığına yönelik verilerde bir anormallik fark etmediler?

Neden Özmen 'konuşma dili' verilerini 'etnik' veri diye sundu? Neden, bu hatayı yaptı? (Aslında bu soru, İsmet Paşa'nın kendisi için de sorulabilirdi.) Bir neden, Cumhuriyet'in 'medenileştirici' ve 'Türkleştirici' misyonuyla dolu çiçeği burnunda Umum Müfettişi olan Özmen'in, Kürt sorununu abartırken kendi pozisyonunu ve şahsiyetini de önemli kılma derdinde olması bir neden olarak ileri sürülebilir. Görevine bağlı bir idealistin görev tutkusuyla ve/veya sorumluluk alanındaki Kürt sorununu gereğinden fazla büyütmesiyle, hem kendi görevini yüceltecek ve hem de başında bulunduğu müfettişliğin var oluş sebebini meşrulaştıracaktı.

İkinci ihtimal, bilmemezlikten, 'anadil' verilerinin aslında 'konuşma dili' verileri olduğunu bilmemelerinden kaynaklanmış olabilir miydi? Ama bu durumda Türkiye'yi yöneten ve/veya üzerinde etkin olan bu kişilerin, 'bilmez' ve 'cahil' olduğunu ima etmiş olmayacak mıydık? Bunu düşünmek çok safça ve aynı zamanda sorunlu olmaz mı? Çünkü sadece Özmen değil, bu algıyı paylaşan ve yayan kişilerin profilleri/mevkileri dikkate alındığında bu pek zor gibi görünüyor. Bana daha gerçekçi gözüken bir üçüncü neden, ideolojik ve politik saiklerdir.

İddianın ilk ortaya atıldığı döneme Özmen açısından bakalım: Bu raporun kaleme alındığı tarihte Kürt sorunun içte (Dersim dışında) "çözüldüğü", Kürt isyanlarının bastırıldığı, Kürtlerden silahların toplandığı ve olası bir silahlı direnişin koşullarının kalmadığı bir dönem de, Kürt nüfusunun anormal bir şekilde arttığına dair bir iddiada bulunmak sadece bir tesadüfle açıklanabilir mi? Kürtlerin silahlı olarak bir tehdit olmazsa bile, demografik olarak bir tehdit olacakları fikrini ortaya atmak genç Cumhuriyet'in ideolojik ve politik tutumuna yeni bir meşruiyet kazandırmak için düşünülmüş olabilir mi? Bu sayede yaratılacak bir suni tehdit devletin Kürt sorununa ilgisini diri tutmak için üretilmiş olabilir mi? Yoksa temel kuruluş amaçlarından biri Kürtlerin asimilasyonu olan Trakya hariç müfettişliklerin varlık sebebi "biz Kürtleri asimile etmezsek Kürtler Türkleri asimile edecek" korkusu ile güçlendirmek miydi? 'Siyah Rapor' bu soruyla okunduğunda Özmen'in böylesi bir niyeti olduğu seziliyor. Özmen raporunda Kürtlerin Türkleri asimile ettiğinden ve bunun yarattığı sonuçlardan bahsetmektedir. Kürtlerin "bir kısmı"nın "Kürtlüğe asimile olmuş adamlar" olduğunu belirtmesinin yanı sıra, bir zamanlar Anadolu'nun içlerine yerleşmiş ve "Türk harsını kabul etmiş" kimselerin de halen devlet tarafından Kürt olarak kaydedildiğini belirtmiştir. En önemlisi de, Özmen dı-

Özmen'in iddialarını kaynak alan ve Kürt nüfus artışının "Kürt İstilası" stratejisinin bir parçası olduğunu savunan kitap.

şarıdan gelen Kürtçü propagandalar neticesinde "bazı yerlerde yaşlıların gençlerden fazla Türkçe bil"diklerini ileri sürmektedir. Bunlarla vermek istediği mesaj, Türklerin Kürtlüğe asimile olduğudur. Devletin asimilasyon politikaları bir proje ve program dâhilinde daha ciddi bir şekilde hayata geçirilmediği takdirde, Kürtlerin 'anormal' nüfus artış hızıyla ve Türkleri asimile etmesiyle ileride çoğunluk olacaklarını dile getirmeye çalışır. Böylece Özmen, aslında asimilasyon politikalarının bir lüks değil, aksine devletin varoluş sorunu olduğunu ima etmektedir: Biz asimile etmezsek asimile oluruz.

1993 yılında Özmen'in iddiası ve nüfus verilerinin tekrar gündeme gel-

rilmesi ve geniş kitlelere ulaştırılması da bir tesadüf müydü? Mumcu'nun bunları tekrar dolaşıma sokması sadece araştırmacılık hevesiyle açıklanabilir mi? Yoksa Kürt meselesinin bir nüfus sorunu olarak okunmaya başlandığı bir sürecin yarattığı ihtiyaçlardan mı kaynaklanıyordu? Gerçekten de, Irak'taki ve Türkiye'deki gelişmelerden dolayı Kürt nüfus meselesi hiç olmadığı kadar gündeme geldiği bir dönemden geçiyorduk. Birleşmiş Milletler öncülüğünde 1991 yılında Irak'a askeri operasyon ile başlayan Saddam sonrası iktidarın nasıl şekilleneceği tartışmaları, nüfusun ve nüfus kompozisyonunun önemini gündeme getirmiş idi. Bu bağlamda da, Irak'taki Kürt nüfusu tartışmaların merkezine oturmuştu. Öte yandan 1991'den itibaren Türkiye'nin batı bölgelerine, köy boşaltmalarından kaynaklanan zorunlu Kürt göçü söz konusu idi. Bu göç, batı bölgelerindeki Türk nüfusunu 'Kürt sorunu' ile yüz yüze getiriyordu.

Uğur Mumcu böylesi bir politik ortamda Özmen'in nüfus iddialarını sorgulamadan gündeme getirdi. İki etnik gruptan biri diğerinden nasıl olup da tam 12,5 kat fazla artar (20 bin Türk, 250 bin Kürt) sorusunu kendisine sormamıştı. Üstelik aynı yazı dizisinde Mumcu çelişkili nüfus verilerine yer vermiş ve 1965 nüfus sayımı anadil sonuçlarına göre, 31 milyonluk Türkiye'de 2 milyon 180 bin kişinin Kürtçe konuştuğunu belirtmişti. Oysa Özmen'in iddia ettiği gibi Kürt nüfusu 1927-1935 arası %40 gibi artıyorsa, 1965'e ait verilerde Kürt nüfusun daha yüksek görünmesi gerekmez miydi? Yazıyı kaleme aldığı tarihte (1993) Kürtlerin, sırf Özmen'in müfettişlik alanındaki 8 vilayetteki nüfuslarının toplamı 1993'te Türkiye nüfusunun yarısı olması gerekmez miydi? Aksine, ne tüm Kürt nüfusu böyle bir nüfus oranına ulaşmış idi, ne de Mumcu'nun kendisi bunu kabul etmekteydi.[17]

Özmen'in ilk bakışta şüphe uyandıran bu iddiasının marjinal milliyetçi çevreler tarafından neden sorgulanmadan kullanıldığını sormayı gereksiz görüyorum. Mesela *Türk Solu* gibi çevrelerin, bu iddiadan kuşkulanmak bir yana, çok daha uçuk iddialarda bulunmaktan çekinmedikleri biliniyor. Yukarıda bahsi geçen *İstila* çalışmasında *Türk Solu* çevresi, 1965 nüfus sayımında Türkiye nüfusunun %6'sı olan Kürtlerin, 2005 yılında %30'a eriştiğini rahatlıkla iddia etmekteydi. Kürtlerin 2005'te 20 milyon olduğunu hangi kaynağa dayandırdıklarını belirtmezlerken, bu anormal artışın nedeninin de "Kemalist politikaların terk edilmesinde yattığını" iddia ediyorlar.

Ama aynı soruyu genelde Türk toplumu için sorabiliriz: Neden Özmen'in şüphe uyandıran iddiası sınırlı da olsa Türkiye'de toplumsal bir taban bulmakta, "Kürtlerin anormal bir hızla arttığı" iddialarına inanılmaktadır? Bana göre bu sorunun iki karşılığı var: Bilgisizlik ve sosyal gerekçeler. İlk neden konuşma verilerinin ne anlama geldiğini bilememek, istatistiklerle bezenmiş iddialara mutlak doğru olarak bakmaktan kaynaklanıyor olabilir. Sosyal neden ise, 1991'den sonra batı bölgelerine Kürt nüfus göçü ve bunun yarattığı huzursuzluk olabilir. Bu zorunlu göç, İç ve Batı Anadolu bölgelerinde yerel halk arasında, Kürt nüfusunun 'anormal' arttığı algısına yol açmış olabilir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük kitlesel göçü olan bu göçler ile Kürtler, batı bölgelerinde hiç olmadıkları kadar çoğalmış ve görünür olmuşlardır. Bazı illerin nüfusunun neredeyse üçte birine varan keskin nüfus artışları yüzünden göç alan bölgelerde birçok sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar ortaya çıkmıştır. Tüm bunların, gelen şehit haberleri ile birlikte, milliyetçiliğin yükselmesine yol açtığı düşünülebilir. Bu ortamda 'Kürt nüfus artış hızı'na yönelik uçuk iddialar daha kolaylıkla tüketilmiş olabilir.

DİPNOTLAR

1 Mesela bkz. *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 1998, bu araştırma 2003 ve 2008 yıllarında da yapılmıştır.

2 Bu noktayı köşesinde sıklıkla işleyen Emre Aköz'ün yazıları için bkz.: "Şerif Mardin ve '3 çocuk' meselesi", *Sabah*, 21 Ekim 2011; "Kürt nüfusu, Türk nüfusundan çok daha hızlı artıyor", *Sabah*, 22 Ekim 2011; "Milliyetçilerin yarası: Kürt nüfusu", *Sabah*, 6 Haziran 2012.

3 Örneğin bir yazar, doğum kontrolünü Türkçe bilmeyenlerin yoğunlaştığı kırsal bölgelerde yaygınlaştırmak gerekir demiştir. Bkz., E. G. Yörükoğlu, *9 Işıkta Nüfus Politikası* (Ankara: 9 Işık, 1971), s. 35.

4 Mesela yazarlar, Türkiye'de nüfus etüdlerinde etnik kimliğin "vazgeçilmez bir veri" olarak göz önüne alınması gerektiğini, çünkü bu iki grubun "doğurganlık, çocuk ölümleri, kürtaj ve evlilik" gibi nüfus karakterlerini "radikal bir biçimde farklı" olduğunu iddia ediyorlar. İsmet Koç, Attila Hancıoğlu, Alanur Cavlin, "Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish and Kurdish Populations in Turkey", *Population Research and Policy Review*, 27, 2008, 447–457.

5 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2007.

6 Bu çalışmalara birkaçörnek vermekgerekirse; Bilal Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2009, s.424-5. Fatih Öznur *Atatürk'ün Kürtleri: Vaat Edilmiş Toprakların Hikayesi*, İstanbul: Karakutu, 2009, s.146-7.

7 Bakınız, www.turksolu.org/89/basyazi89.htm

8 Mahrad Izady, *The Kurds: A Concise Handbook*, (Washington: Taylor & Francis Publishers, 1992).

9 Umumi müfettişlikler hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Cemil Koçak, *Umumi müfettişlikler*: (1927-1952), İstanbul, İletişim, 2003.

10 Hüseyin Koca, *Yakın tarihten günümüze hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları* (Konya: Mikro, 1998?1), s.453.

11 Cemil Koçak'agöre Abidin Özmen 25 Haziran 1935'ten 9 Temmuz 1943'e kadar 1. Umum Müfettişlik görevinde bulunmuş ve İsmet İnönü'nün 6 Temmuz 1935 tarihindeki toplantısında da hazır bulunmuştur; bkz. *Umûmî Müfettişlikler 1927-1952*, s. 110 ve 130-1.

12 Bkz. Öztürk, *age*, s. 116.

13 Raporun tamamı için bkz. Öztürk, *age*, ss.113-128.

14 Mumcu'nun, bu yazı dizisidaha sonra kitaplaştırılır ve bu kitabın başlıklarından biri de Özmen'in iddiasını taşır: "Türkler 20 bin artıyor, Kürtler 250 bin.", bkz. Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Ankara, Umaş Yayınları, 2004, s.138.

15 Şimşir, *age*, s.424-5.

16 Öztürk, *age*, s.98.

17 Uğur Mumcu, "Kürt Dosyası", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1993,s.12.

* Bu tablo"935yılından sonranüfus idarelerinden alınan" veriler ile "1927 sayımınagörenüfus: Lisan üzerinden taksimi" tablolarının Türk hükümetyetkilileri tarafındanderlenmiştir. Nüfus verilerinin orijinali ve detaylar için bkz. Öztürk, *age*, ss.66-68.

** Orijinalinde 34.997 olup, 1927'de Elazığ'a bağlı olan Genç ve Çapakçur (Bingöl), 1935'te Muş'a bağlandığı için Genç ve Çapakçur'da Kürtçe bilenlerin miktarı (sırasıyla 3.100 ve 9.419) eklenmiştir.

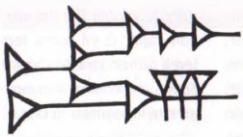
*** Orijinalinde 7.383 olup 1927'de Elazığ'a bağlı olan Genç ve Çapakçur (Bingöl), 1935'te Muş'a bağlandığı için Genç ve Çapakçur'da Türkçe bilenlerin miktarı (sırasıyla 558 ve 975) eklenmiştir.

Tarih yazı ile başlar.

Kalemin tarihi yazının tarihinden eskidir.

Mağara adamlarının avlanmak için bildikleri taşlar,
mağara duvarlarını süslemek için kalem vazifesi görürdü.

Yazı Anadolu'ya Asurlular tarafından Tunç Devrinde getirilmiştir.
Türk tarihinin ilk yazılı eserleri Göktürk yazıtlarıdır.

Türkiye'de ilk dolmakalemi 1966 yılında Scrikss üretti.

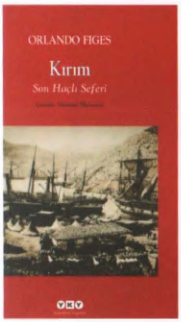
Scrikss

Yazmak Eylemdir!

KIRIM - SON HAÇLI SEFERİ'NİN TÜRKÇE YAYIMLANMASI VESİLESİYLE KISA BİR BİBLİYOGRAFİK DENEME

METE TUNÇAY

Orlando Figes'in Kırım Savaşı'nı, yalnızca katılanlar üzerinde etkiler yapan bir büyük güçler çarpışması olmanın ötesinde ele alan unutulmuş askerlerin, hemşirelerin, gazetecilerin tanıklıklarına yer veren **Kırım - Son Haçlı Seferi** *kitabı geçtiğimiz aylarda YKY'den Nurettin Elhüseyni çevirisiyle yayınlandı.* Kitabı inceleyen Mete Tunçay'ın bibliyografi denemesini okuyucularımıza sunuyoruz.*

Osmanlı döneminde Kırım Harbi (1853-56), resmî vak'anüvisler tarafından fazla analiz edilmeden anılmıştır: Cevdet Paşa (*Tezakir*), Abdurrahman Şeref (*Tarih-i* Lütfi). Ayrıca, kimliği pek bilinmeyen Hüseyin Hüsnü'nün *Saika-i Zafer* diye bir eseri ve bir bürokrat olduğu düşünülen Hayrettin Bey'in *1270 Kırım Harbinin Tarih-i Siyasisi* (1910) adlı bir kitabı vardır.

Cumhuriyet döneminde, Tarih Kurumu'nun dört ciltlik lise tarih kitaplarının üçüncüsünde Kırım Harbi'ne kısaca değinildikten sonra, aynı kurumun *Osmanlı Tarihi* dizisinin Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan beşinci cildinde de bu konu işlenmiştir (3. basım, 1970).

Genel Kurmay Harb Tarihi (daha sonra ATASE) Başkanlığı da *1853-56 Osmanlı-Rus ve Kırım Harbi* üstüne, 1970'li yıllarda üç cilt yayımlamış, 1986'da bunlara bir de aynı dönemin *Kafkas Harekâtı* çalışması eklenmiştir. Bu kitaplardan önce, (Müşavir Paşa) Amiral Adolphus Slade'in *Türkiye ve Kırım Harbi* kitabı Türkçeye tercüme edilerek 1943'te askeri yayınlar arasında çıkmıştı.

1975 yılında, Aziz Kaylan adında bir zatın derlediği *Kırım Savaşı (1853-56)*, "Tarihimizin Unutulan Olayı" üst başlığıyla Milliyet Yayınları arasında kitap olarak çıkmıştır (184 s.+8 s. resim). İngiliz tarihçi Alan Palmer'in 1987'de yazdığı *The Banner of Battle* adlı yapıt, 12 yıl sonra tercüme edilerek *Sabah* kitapları arasında *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu* adıyla yayımlandı (272 s.).

Ben de 2000 Nisan ayında TC Merkez Bankası'nın seminer olarak düzenlediği bir toplantıda "Avrupa Birliği'nde Osmanlı Tecrübesi" başlığıyla bir tebliğ sundum: *Avrupa ile Geçmişte ve Gelecekte Bütünleşme* (Ankara 2000), s. 153-68. Burada, Kırım Harbi'ni sonuçlandıran Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Avrupa Uyumu'na üye olarak alınmasını anlatıyordum.

2004 yılı Kasım ayında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Kırım Harbi üstüne iki gün süren, "Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Araştırmalar" diye bir sempozyum düzenledi, birçok sunuş yapıldı. *Toplumsal Tarih* dergisi 2005 Ocak sayısında (133), bu toplantıyı ayrıntılı ve resimli bir haber yaptı. Ertesi yıl bu konuda Sabancı Üniversitesi'nde doktorasını verecek olan Candan Badem'in de aynı sayıda bir yazısı çıktı: "Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri (s. 64-71). *Toplumsal Tarih*'in 2005 Şubat sayısında, "Öteki Tarihin Gözünden Kırım Savaşı" diye, Sivastopol'daki 1854-55 savunmasının panorama olarak düzenlenmiş daimi sergisinin resimlerini aktardık. Sema Göksel'in de bu yazının hemen ardından "Kırım Savaşında 'Türkler' ve 'Hıntliler' " başlıklı makalesi çıktı. Aynı derginin 2006 Kasın (155) sayısında Candan Badem'in "Rus ve Sovyet Tarih Yazınında Kırım Savaşı" yazısı çıktı.

2006 yılında Koç Vakfı'nın Sadberk Hanım Müzesi'nde bir "Kırım Savaşının 150. Yılı Sergisi" düzenlenmiş (Norman Stone, Edhem Eldem, Bahattin Öztuncay, Sinan Kuneralp ve David Barchard'ın kaleme aldıkları) beş önemli araştırma yazısının eklenmesiyle, enfes resimli bir sergi katalogu Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmıştır (editör, Bahattin Öztuncay, büyük boy, enli albüm, 196 s.).

Ben o dönemin tarihçisi olmamakla birlikte, Kırım Harbi'nin yakın tarihimizdeki en önemli kırılma noktalarından birini oluşturduğunu, bundan yirmi yıl önce, Tarih Vakfı adına *Türkiye'de Piyango Tarihi* (Milli Piyango İdaresi Yay., 1993) kitabını hazırlarken sezmiştim. Aslında, iktisat tarihçileri dış borçlanmanın başlaması dolayısıyla bunu öteden beri biliyorlardı. Ama ben, bu sefer dolayısıyla İngiliz, Fransız, İtalyan askerlerinin yanı sıra birçok kadının da İstanbul'a geldiğini öğrenince, o vakte kadar Avrupalı adına birkaç sefir ve seyyahtan başkasını görmemiş olan yerli halkın, farklı bir (aile) yaşam biçimini yakından tanımak fırsatını bulduğunu,

bunun da toplumsal tarih bakımından anlamlı sonuçlar doğurduğunu anlamıştım.[1]

Figes'in kitabında da şu gözlem var: "Kırım Savaşı Osmanlı dünyasına yeni fikirler ve teknolojiler getirdi. Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşmesini hızlandırdı. Türkler ve yabancılar arasındaki temasları büyük çapta artırdı. Kırım Savaşı sırasında ve hemen sonrasında geçmişe oranla daha fazla sayıda Avrupalı İstanbul'a geldi: birçok diplomat, finansör, askerî danışman, asker, mühendis, turist, tüccar, misyoner ve rahip Türk toplumu üzerinde derin izler bıraktı" (s. 434). Daha önce de (s. 216'daki numarasız bir dipnotta), şöyle deniyor: "İngiliz ordusu her bölük başına dört eşin kocalarıyla birlikte Gelibolu'ya gelmesine izin vermişti. İaşeleri ordu tarafından karşılanan bu kadınlar yemek pişirme ve çamaşır yıkama hizmetlerini görmekteydi." Bu anlatılan, erler için olmalı. Subaylar aileleriyle birlikte gelip evler tutmuşlardı. Paralı askerlerden oluşan İngiliz ordusunun tersine, askere almayla toplanmış olan Fransızların da yanlarında bir hayli (kantinci) kadın bulunmaktaydı. "Bazı (İngiliz) subayların kışı İstanbul'da geçirmelerine ya da masrafını ceplerinden karşılayarak yerleşmelerde kalacak ev bulmalarına izin verildi" (s. 298).

Figes elbette, hemşireliğin koruyucu azizesi haline getirilen Florence Nightingale'den de söz ediyor. Ama yaralılara bakılan kışla hastanesinin içme suyuna lâğım karışması nedeniyle büyük kayıplar verilmesini o da önleyememiş."Onun bakımı altındaki askerler herhangi bir Türk köyünde kalmış olsalardı, hayta kalma şansları Üsküdar hastanelerindekilerden daha yüksek olacaktı" (s. 318). Bir ara, ona rakip olduğu ama ırkçı önyargılar dolayısıyla hakkının yendiği tartışılan İskoç-Jamaikalı melezi Mary Seacole'dan söz ediliyor, ama böyle bir tartışmaya değinilmiyor (s. 364).

Figes'in temel tezi, Kırım Harbi'nin topyekûn (total) savaş olarak, 20. yüzyılın Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan önce geldiği. Türkiye özelindeyse, "Kırım Savaşının unutulmaktan ziyade, ülkenin tarihsel hafızasından silindiği söylenebilir. Oysa savaş orada başlamıştı ve Türk kayıpları resmî istatistiklere göre 120.000 askerle, savaşa katılan birliklerinin neredeyse yarısı kadardır.[2] İstanbul'da savaşta çarpışan müttefik askerleri için dikilmiş anıtlar vardır, ama hiçbiri Türklere ait değildir" (s. 484). Bu durum, Kırım Savaşı'nın Batı'ya bağımlılığı başlatmasıyla açıklanıyor.

Not: Bibliyografyaya girer mi bilmem, ama bir on-on beş yıl önce bir İngiliz özel televizyonunun yaptırdığı "Battlefield Detectives" dizisinin bir Kırım Savaşı episodu vardı, galiba bizde de CNN'de gösterildi. Orada, ünlü Hafif Süvari Tugayı'nın hücumu sırasında toplara bakan Türklerin beceriksizlik ve korkaklık gösterdikleri iddiası, yerinde inceleniyor ve yanlışlanıyordu. Kabahat İngiliz subaylarınındı.

Figes'in kitabının içine eklenmiş resimlerden birinin altında şu açıklama var:

"Coldstream Muhafız Alayı'na bağlı bir grup asker Üsküdar'da, 1854. Boğaziçi'nin öbür yakasında İstanbul'un silueti açık seçik görülüyor. Asker eşlerinin kocaları kadar gürbüz olmaları dikkati çekiyor." James Robertson tarafından çekilen bu *Daguerrotype* iki yanından azıcık kırpılarak gravürleştirilmiş ve 15 Temmuz 1854 tarihli *The Illustrated London News* dergisinde yayımlanmış. Bahattin Öztuncay da bu klişeyi Sadberk Hanım Müzesi'nin sözünü ettiğim sergi katalogundaki "Fotoğraflarla Belgelenen İlk Savaş" yazısının içinde kullanmış (s. 41).

DİPNOTLAR

Geçen yıl da *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusyasında Özel Yaşam* kitabı aynı yayınevinden çıkan(adına bakılırsa İtalyan kökenli) İngiliz akademik tarihçi Orlando Figes'in bu çalışmasını deneyimli çevirmen Nurettin Elhüseynî Türkçeye gayet güzelaktarmış. Gözüme batan tek kusuru, *istimbot*'u "vapur" ya da "buharlı gemi" yerine kullanması. *İstimbot* dilimizde küçük bir teknedir; "çatana"dır. *Kırım – Son Haçlı Seferi*'nin Giriş ve bir Sonsöz arasında 12 bölüm olarak düzenlenmiş, 519 s. Arada verilen küçük resimlerden başka, (s. 176-177 ve 400-401 arasında) iki bölüm halinde kuşe kâğıda basılı 30 tanede resim var.

1 Bir anımı anlatmama izin verin: 1952 yazında İskoçya'da yapılan bir izci jamboretine katılmak üzere(aralarında şimdi ünlü mimar Cengiz Bektaş'ın dabulunduğu) birkaç arkadaş oraya gitmeye hazırlanırken, kamp ateşi karşısında şarkı söylemesırası bize gelince kendimizi göstermemiz için "Üsküdar'a giderken"i iyice belletitler. Fakat biz Aberdeen'de bunu söylerken yanımıza bir gaydacı gelip melodiyi çalmaya başladı. Meğer, bu bir İskoç havasıymış; kâtiple falan ilgisi olmayan bambaşka sözleri varmış. Sonradan öğrendiğime göre, 1854'te İstanbul'a gelen İskoç askerlerden bu melodiyi öğrenen halkımız, ona sözler uydurup benimsemiş. On yıl kadar önce de, televizyonda (iki bölümlü) bir belgesel seyrettim.Yabancı bir kadın muhabir, bütün Güneydoğu Avrupa ülkelerini gezip "Üsküdar'a giderken"in melodisini soruşturuyor, herkes yemin billahbu şarkının (apayrı sözlerle) kendilerine ait olduğunu iddia ediyordu.

2 Savaşta toplam zayiat 750.000 kişi diye tahmin ediliyor. Bunun üçte ikisi asker-sivil Ruslar. Ayrıca 320.000 Fransız'ın 100.000'i, 98.000 İngiliz'in de 20.000'i ölmüş. 15.000 askerle müttefik cepheye katılan Piemonte-Sardinya Krallığı zayiatına dair kitapta bir bilgi görmedim. Bir yerde, "İngiliz"lerin üçte birinin İrlandalı olduğu kaydedilmişti. "Türk"lerin ne kadar Türk oldukları da tartışmalı. Kırım'a giden Osmanlı ordusu içinde "Araplar, Tatarlar, Mısırlılar, Tunuslular, Arnavutlar, Rumlar, Ermeniler ve başka halklar da vardı." Komutan Ömer Paşa Hırvat doğumlu bir Sırp dönmesi olduktan başka yanında birçok Polonyalı da bulunmaktaydı (s. 142 ve s. 345'teki numarasızdipnot). Bizim kaynaklarda "Balaklava"nın hep "Balıklıova"dan bozma olduğu söylenir. Figes 245'inci sayfadaki bir dipnotunda bunun İtalyanca "güzel liman" anlamındaki Bella Clava'dan geldiğini belirtiyor!

LİMAN KENTİ SATALYA'DAKİ (ANTALYA)

ŞEYH AHMED BEDEVİ/VAFTİZCİ YAHYA VE BAŞMELEK CEBRAİL RÖLYEFLERİ*

T.M.P. DUGGAN**

ÇEVİRİ:
BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

Bugünkü adı Antalya olan liman kenti Satalya[1]-o dönemde Avignon'da yerleşik bulunan Papa XI. Gregorius'un (1370-1378)[2] isteklerine ters düşmesine rağmen- 1373'te Kral II. Pierre'in (1369-1382) Lusignan garnizonu tarafından, barışçıl bir şekilde teslim edilmişti. Bu teslimiyetin asıl sebebi Lusignanlar ile Cenevizliler arasındaki düşmanlık ve Lusignanların, Antalya şehrinin Cenevizlilerin eline düşmesindense teslim olmasını tercih etmeleriydi.[3] Lusignan garnizonu Kıbrıs savunmasını güçlendirebilmek adına geri çekilmiş ve Antalya'yı, 1361'de elinden aldığı *Sultânü'ı-Sevâhil emîrü'l-kebîr Zincirkıran Mübarizeddin* Mehmed Bey bin Mahmud Bey'e geri vermişti. Kentin geriye kalan Ortodoks nüfusu -Makharios'a ait 15. yüzyıl kayıtlarında bu nüfus "ahali" olarak tanımlanmıştı- 14 Mayıs 1373'te Antalya'yı terk ettiler; azizlere ait kutsal emanetler, ikonalar ve cephanelikten alabildikleri silahlarıyla Latin işgalci kuvvetleriyle birlikte, Kıbrıs'tan gönderilmiş bir büyük gemi ve yanındaki diğer gemilere bindirilerek tahliye edilmişlerdi.[4]

1361-1373 döneminde Antalya'da, Latin-Kıbrıs Lusignan işgali döneminde dikilmiş, 1361'deki yağma sırasında büyük bir çoğunluğu yıkılmış veya zarar görmüş olsa da bölge mimarisinin birkaç önemli parçasından biri 20. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmıştır. 1885'te G. Neimann tarafından yapılan bir kayıtta liman görüntüsünün içinde, belli bir mesafeden görüntülenmiş[5] (Res. 1) ve 1892'de E. Krickl tarafından fotoğraflanan[6] söz konusu parça (Res. 2-2a) Tophane ile güneybatısına doğru uzanan ve Mina mahallesini[7] çevreleyen duvar olan eski Selçuklu kalesinin[8] doğruca aşağısında bulunmaktadır. Mahalle limanın kuzeybatı tarafında inşa edilmişti ve 14. yüzyılda, önceden de olduğu gibi, içerisinde ticari mal depolarını ve *funduk* veya *fundaco* adı verilen hanlarının içinde Latin Hıristiyan tüccarları barındırmakta, "Liman Ova Kapısı" ile bu çevre duvarından limana girişi sağlayan "Gümrük Kapısı" da mahallenin içinde yer almaktaydı.[9] Bugün artık var olmayan bu sur duvarının 14. yüzyıldaki Lusignan işgali sırasında yeniden inşa edildiğine dair bir kanıt, duvarı çevreleyen ve üst kısmında Latin ve Haçlı mimarisine özgü "V" şeklinde olan, mazgal biçimindeki insitu siperleri resmeden gravürler ve fotoğraflardır.[10] (Res. 2b) Öte yandan Mina çevre duvarındaki Liman Ova Kapısı'nın doğu yönüne bakan, yeniden inşa edilmiş olan liman kapısının üzerinde, beyaz mermer üzerinde Yunanca ve Arapça yazıtlar ve gerçek boyutlu tasvirleri içeren bir rölyef bulunduğu da kayıtlarda görülmektedir. Evliya Çelebi'nin 1671-72'deki Antalya ziyaretine dair yazılarında olduğu gibi:

"Kapının üstündeki kemerde, beyaz (bir parça) mermerin üzerinde, elinde asası, başında takkesi, belinde 'Allah' yazılı kuşağıyla bir Frenk dervişinin aslına sadık, gerçek boyutlu bir tasviri bulunmaktadır."[11]

Evliya Çelebi bu rölyefin, 1200'de Fas'taki Fez kentinde doğmuş, 1276'da Mısır'da Nil Deltası'ndaki Tanta kentinde ölmüş ve gömülmüş büyük dervîş Seyyid Ahmed Bedevi'nin[12] gerçek ölçülerde bir tasviri olduğunun anlaşıldığını kaydetmiştir. Seyyid Ahmed Bedevi'nin, Hıristiyanlar tarafından denizde esir olarak tutulan Müslümanları serbest bıraktığı, Müslümanların Hıristiyan tutsaklığından ve köleliğinden kurtulmasına yardım ettiği için hayır dualarını aldığı, öldükten sonra hatırlanması için böyle bir neden bulunduğu kaydedilmiştir.[13] Öte yandan böylesine güçlü bir şeyh dervişin tasvirinin liman kapısının üzerine konulmuş olması tümüyle anlaşılabilir bir durumdur. Böylece 17. yüzyılda, bundan önce ve sonra da olduğu gibi, tüccarlar ve seyyahlar[14] bu yapının önünde deniz yolculuklarına çıkmak, deniz yolculuklarından dönmek veya sadece buradan geçiyor olmak suretiyle dervişe minnetlerini sunabileceklerdi. Rölyef Müslümanların Seyyid Ahmed Bedevi'ye, kendilerini tutsaklıktan kurtardığı için minnetlerini sunmalarına ya da Hıristiyan esir tüccarları, savaş gemileri, özellikle de çok korkulan Maltalı "*corso*"lar ve St. Jean Şövalyeleri'nin gemileri tarafından alıkonulmaktan kaçınabildikleri için veya bunu umarak ona dua etmelerine olanak sağlamaktaydı. Zira bu şövalyeler Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1522'de Rodos'tan sürülmelerini takip eden dönemde, 1530'dan[15] 1798'e kadar, Malta'dan başlayarak tüm Doğu Akdeniz bölgesini kontrol etmişlerdir. "*Corso*" kelimesi Yunanca "*cursus*" kökünden türemiştir ve "baskın" anlamına gelir. *Corsair* sözcüğünün de kökü olan "*cursus*", devletten izinli korsanlığı tanımlamaktadır. Pratikte Malta korsanları tarafından toplanan kölelerin satışından elde edilen gelirin %10'u St. Jean tarikatının büyük üstadına gidiyordu. Örneğin 1519'da büyük üstat bu şekilde yedi bin düka gelir elde etmiştir.[16] Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda Antalya'yı ziyareti sırasında dört bin kişilik tayfaya sahip toplam otuz *corsair* gemisi, Doğu Akdeniz kıyılarına ganimet elde etmek ve Müslüman erkek, kadın ve çocukları köle olarak ele geçirmek amacıyla akın etmekteydi.[17] Denizde veya kıyı bölgesinde Hıristiyan deniz kuvvetleri veya bizzat *corsair*'ler tarafından yakalanıp[18] bu *corsair*'lerin eline düşmenin sonucu ölüm ya da kölelikti. Zengin olduğuna ve üzerinden fidye alınabileceğine inanılanlar için ise, Hıristiyan kıyı şehirlerinde çokça bulunan *bagnio* adı verilen köle zindanlarında tutularak fidyenin ödenmesini beklemek söz konusu olmaktaydı.

Evliya Çelebi Yunanca okuyamazdı, öyle görünmektedir ki Evliya için bu

* *Toplumsal Tarih*'in 224. sayısında (s. 56-62) yer alan *Liman Kenti Satalya'daki (Antalya). Şeyh Ahmed Bedevi/Vaftizci Yahya Ve Başmelek Cebrail Rölyefleri*, makalesinin dipnotları teknik bir sorundan dolayı hatalı olmuştur. Özür dileyerek makaleyi dipnotlarıylabirlikte resmiyle yayınlıyoruz.

Yunanca yazıtı çeviren sözde çevirmen, muhtemelen hayal ürünü ve rölyefin üzerinde neredeyse hiçbir kelimesi yazılı olmayan bir metni çeviri olarak vermiş, Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde bu metni kaydetmiştir. Evliya, rölyefin üzerine oyularak yazılmış bulunan üç satırlık Yunanca yazıtı şu şekilde aktarmıştır: "Bu kişi, Allah'ın kölesi olan derviş Seyyid Ahmed ül-Bedevi'dir. Her yıl Mısır'dan yola çıkıp, denizi boylu boyunca geçerek *Angiliye* (İngiltere) kralından elli köle satın alır, onları serbest bırakır ve gözlerimizin önünde yeniden denize açılır."[19] Her şey bir yana, "*Angiliye* kralı" ne 13. yüzyılda ne de daha sonra, Akdeniz'de Müslüman köle toplamak konusunda öne çıkan bir aktör olmuştur.[20] Bununla birlikte "çevirmen" tarafından Evliya'ya sunulan "metin", pekâlâ 17. yüzyılda İngiltere'nin denizcilikteki büyüyen gücüne karşı Osmanlı'nın duyduğu endişeyi yansıtıyor olabilir.

Diğer taraftan, 17. yüzyıl Antalya'sında ünlü derviş Şeyh Seyyid Ahmed ül-Bedevi'nin tasviri olduğuna kanaat getirilen bu gerçek boyutlardaki mermer rölyef, devlete ait bir yapı üzerinde, halka açık bir biçimde sergilenen ve Müslüman bir dervişin tasviri olduğu kaydedilen gerçek boyutlu bir rölyef-heykelle ilgili Osmanlı'nın nasıl bir tutum izlediği konusuna ışık tutmasının ötesinde, Osmanlı'nın 17. yüzyılda İngilizlere karşı geliştirdiği tutumun da ipuçlarını verebilir.

Rölyef, Evliya'nın da "bir Frenk dervişinin aslına sadık, gerçek boyutlu bir tasviri" dediği gibi kesine yakın ihtimalle bir Hıristiyan azizini tasvir etmektedir. Bu tasvir asasıyla, uzun saçlarıyla, takkesiyle ve bir kuşakla bağlanmış giyisisiyle, büyük ihtimal John Prodomos'a (Aziz Vaftizci Yahya) aittir. Rölyefteki, aslen Yunanca üç satırdan oluşan yazıtta Vaftizci Yahya'nın, yani orijinal haliyle *H. Ionnas Prodromos*'un adının geçtiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu yazıt muhtemelen *Matta Incili*'nin üçüncü bölümünün on birinci ayetinden "Gerçi ben (Yahya) sizi tövbe için suyla vaftiz ediyorum, ama benden sonra gelen (İsa) benden daha güçlüdür. Ben onun çarıklarını çıkarmaya bile layık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek" şeklindeki alıntıdır. Belki de rölyef çölde gezinen Vaftizci Yahya'yı tasvir etmektedir. Evliya'nın Antalya gelişinden çok önceleri, çöl anlamına gelen "bedawi" ile Osmanlıca "bedava"-"hür" kelimeleri arasında ve köleleri serbest bırakan ünlü Şeyh Ahmed Bedevi ile derviş görünümlü bu rölyef figürü arasında bir bağ kurulmuş olabilir. Rölyefin Mısır'da, Nil deltasında bulunan Dimyat ve İskenderiye limanlarıyla sürekli ticaret halinde olan Antalya Limanı'na açılan kapı üzerine yerleştirilmiş olması ve Evliya'nın söylediği birkaç faktör, bu rölyefle tasvir edilen ve derviş Şeyh Ahmed Bedevi olarak tanımlanan figürün popüler kimliğini doğrular niteliktedir.

Latin Katolik dinine mensup St. Jean Şövalyeleri, 1291'de Suriye-Filistin'den sürülmelerinin ardından çoğunlukla deniz savaşları, limanların kontrolü, yağma ve köle edinme işleri ile ilgilenmişlerdir. Tarikatın doğu sahillerindeki üstleri 14. yüzyılda Kıbrıs, 1291 – 1310 yılları arasında ana karargâh ve Rodos'taydı. Rodos Adası 1306'da başkent Philermo ve takiben Rodos şehri alındığında işgal edildi ve Fulk de Villaret (hük. 1305-1319) liderliğinde 1310'dan itibaren Osmanlı kuvvetlerince alındığı 1522 yılına kadar tarikatın ana karargâhı oldu. Şövalyeler, 1373'te liman kenti Antalya'dan çekilmelerinden sadece bir yıl sonra bir başka liman kenti İzmir'e asker yerleştirdiler. Daha önce, 1344'te Papa'ya bağlı kuvvetlerle birlikte Lusignan, Kıbrıs ve Venedik güçlerinin bu şehri ele geçirmelerine yardım etmişlerdi. 1402'de ise Timur tarafından kentten atıldılar[21] ve bu olayın sonrasında Bodrum, Halik'te St. Petronius Kalesi'ni inşa ettiler. Tarikata ait şövalyelere ve birliklere, 24 Ağustos 1361 St. Bartholomew Günü'nde[22] liman kentinin alınmasında Latin-Kıbrıs Lusignan güçlerine öncülük etmelerinin ardından,[23] Kral I. Pierre tarafından Antalya'daki Mina limanı karargâhının savunması görevinin verilmesi şaşırtıcı değildir. Bölgede St. Jean Şövalyeleri'ne ait yapıların bulunuyor olması bu görevlendirmeye neden olmuş olabilir. Bu yapıların içinde Mina'yı çevreleyen yeniden inşa edilmiş duvar, duvarın doğuya bakan tarafında ise şehrin limana açılan kapısının, yani Evliya Çelebi'nin "Liman Ova Kapısı" olarak tarif ettiği kapının üzerindeki mermer rölyef de bulunmaktadır.

Bu mermer rölyefin St. Jean Şövalyeleri veya Latin Lusignanlar tarafından yapılmış olması pek gerçekçi görünmemektedir, zira üzerinde bulunduğu kaydedilen yazıt Latince değil, Grekçe yazılmıştı. Öte yandan rölyefin üzerinde tarikatın *Provence* kolunun üstatlarından ne Ruggero des Pins'in (1355-1365) ne de Raimondo de Beranger'ın (1365-1374)[24] bir arması vardı, Lusignan kolundan veya diğer kollardan da bir iz bulunmamaktaydı. Rölyefin üzerinde bulunmuş olabilecek bir hanedan armasının tahrip edilmiş olabileceği ihtimal dâhilinde olsa da 1373'teki Lusignan sürgününü izleyen yıllarda kentteki surlar veya diğer yapılar üzerinde bulunan Latin-Lusignan yazıtları veya armalarının tahrip edilerek silinmesine ilişkin bilinçli bir politikanın var olduğuna dair çok az sayıda delil vardır. Bunun aslında bir Bizans rölyefi olduğu ve bir Selçuk yapısının üzerindeki eski yerinden, Lusignan fethi sırasında sökülerek daha göz önünde olacağı yeni yerine, yani 1361-1373 arasında yeniden inşa edilen "Liman Ova Kapısı"nın üzerine yerleştirilmiş olduğu daha akla yatkın görünmektedir. Bunu destekleyen birçok neden sayılabilir ancak en önemlisi, bu yer değişikliğini yapan St. Jean Şövalyeleri'nin, rölyefin tarikatın koruyucu azizi olan Vaftizci Yahya'yı betimlediğini anlamış olmalarıdır.[25]

Bugün, Mina'nın liman tarafındaki duvarın 1361'deki istilada yani Lenotis Makharios'un "kentin dört bir yanı kuşatılmıştı"[26] notunu düştüğü sırada hasar gördüğü için yeniden inşa edildiği kesin olarak bilinememektedir; fakat bu oldukça güçlü bir ihtimaldir, çünkü bu duvar hem ticari mallarla dolu depoları çevreliyordu ve bunlar daha sonra, 1472 yazında da olacağı gibi[27] şehirdeki Lusignan sürgünü sırasında yağma için açık hedef konumundaydı. Ayrıca duvar limandan kente doğru çıkan ana güzergâhta bulunuyordu ve saldırı Antalya'ya yalnızca karadan değil,[28] denizden de yapılmıştı. Philip de Mézier, Kral I. Pierre'in "şehri yeniden düzene sokması"[29] gerektiğini yazmıştır. Kentin fethedilmesi ve yağmalanmasının ardından, büyük ihtimalle saldırı ve yağma sırasında oluşan hasarın giderilmesini ve Mina duvarının yeniden inşa edilmesini de kapsayan bir çalışmaya girilmiştir. Duvar ya bu tarihte veya 1362'de Antalya valisi olan Sir John de Sur tarafından yapılmıştır. Bir diğer ihtimal de *Sultânü'ş-Sevâhil emirü'l-kebîr Zincirkıran Mübarizeddin* Mehmed Bey bin Mahmud Bey'in işgal altındaki kenti yeniden ele geçirmek üzere 1361, 1362 (bu saldırıda Alanya beyi tarafından 8 adet kadırga temin edildiği de bilinmektedir[30]) ve 1370'te[31] gerçekleştirdiği ancak başarısız kalan girişimlerinin bir sonucu olarak yeniden inşa edildiği yönündedir

ancak bu ihtimal pek gerçekçi görünmemektedir. Duvarın 1367'de Latin garnizonunun ayaklanması sırasında hasar gördüğünü öne sürmek için de hiçbir delil bulunmamaktadır. Zira garnizonun Cenevizlileri, kenti Türklere vermekle tehdit etmesi, kentin diğer tarafında bulunan ve Kıbrıs'tan deniz yoluyla gelecek kaynaklarla iletişimi kopmuş olan Antalya kent garnizonunun yaşadığı kıtlık, Kral I. Pierre'in kişisel müdahalesi sonucu başlayan isyan ve Lusignanlar ile aralarındaki süregelen anlaşmazlık nedeniyle garnizonun Cenevizlilerden oluşan bölümü muhtemelen kenti terk etmişken Lusignan donanmasının 29 gemiyle gelmiş olması[32] gibi nedenler, bu tarihte bir çatışma yaşanmamış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Evliya Çelebi'nin kayıtlarında rölyefin üzerinde yazılı olduğu belirtilen "Allah" kelimesi, bugün Antalya Müzesi'nde bulunan ve 6 ila 11. yüzyıllar arasına tarihlenen,[33] Bizans yapısı Başmelek Cebrail'i tasvir eden mermer rölyefin[34] (Res. 3) üzerine eklenmiş olanla da benzerlik göstermektedir. Bu rölyef Kaleiçi'ndeki, Aziz Demeter'e[35] adanmış kilisede bulunmaktaydı; kilise 1896'daki büyük yangında hasar görünce Kaleiçi'ndeki Yakınlık Mahallesi'ne taşınmış, 1919'da buradan müzeye götürülmüştür.[36] Rölyef müze kayıtlarında "muhtemelen bir vaiz kürsüsü parçası"[37] olarak tanımlanmıştır, aynı zamanda üzerinde tasvir edilen figürü net bir şekilde "*O Ar (khangelos) Gabriel*"[38] olarak sunan Yunanca bir yazıt taşımaktadır. Bu rölyef kesinlikle Aziz Demeter Kilisesi için yaptırılmamıştı, zira 6. yüzyılda İstanbul'daki fildişi oymacılığı büyük benzerlikler taşımaktadır.[39] (Res. 4) Rölyef büyük ihtimalle kentin kuzeybatı kısmında yer alan ve muhtemelen 1204 depreminde zarar görmüş,[40] 1207 ve 1216'daki Selçuklu fetihleri sonucunda terk edilen ve büyük olasılıkla da yıkılan büyük bir Erken veya Ortaçağ Bizans kilisesinin dekorunun bir parçasıydı. Öte yandan görülmektedir ki bu rölyef 13. yüzyılda bir Müslüman yapısıyla birleştirilmiş, muhtemelen bir kale-saray külliyesinin içindeki bir duvara yerleştirilmişti. Bu sırada Başmelek'in sağ elinde tuttuğu küre yeniden oyularak Başmelek'in parmakları ve "Allah" yazısı eklenmiş, kürenin üzerindeki haç kaldırılmıştır.

Başmelek Cebrail'in bu rölyefi, henüz üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamışken, daha sonra liman kapısının üzerine yerleştirilecek olan Vaftizci Yahya'nın gerçek boyutlu rölyefinin boyutlarıyla uyuşmaktadır. Zira rölyefin bugüne dek sağlam kalan kısmı, üzerinde yazıt ile bel kısmından itibaren, kanatları ile birlikte ayakta duran meleğin üst yarısından ibarettir ve bu kısım yaklaşık olarak 1 metredir, buradan rölyefin tamamının yaklaşık 2 metre boyunda olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla Başmelek Cebrail rölyefi, tıpkı "Liman Ova Kapısı"nın üzerindeki duvarda bulunan kemerli kapının üzerine yerleştirildiği kaydedilen Vaftizci Yahya rölyefi gibi "gerçek boyutlu"dur. Kayda geçmiş ve hâlâ iyi durumdaki bazı fotoğraflar da bu ölçüleri doğrulamakta ve Mina'yı çevreleyen duvarın üzerinde kayda değer boyutlardaki figürü göstermektedir.

Her ikisi de İsa'nın gelişini duyuran, her ikisi de beyaz mermer üzerine oyulmuş olan, biri kesinlikle, diğeri de muhtemelen figürü tanımlayan Yunanca yazıtlar taşıyan, her ikisi de aşağı yukarı 2 metre büyüklüğünde olan ve her ikisi de sonradan eklenen "Allah" sözcüğünü taşıyan Başmelek Cebrail ve Vaftizci Yahya rölyeflerinin ortak noktaları göstermektedir ki bu iki yapıt başlangıçta birlikteydiler ve Vaftizci Yahya/Şeyh Ahmed Bedevi rölyefi de aynı dönemde, yani 6 ila 11. yüzyıllar arasında yapılmıştı.[41] Eğer 6. yüzyıl tarihlendirmesi doğruysa bu rölyef, Vaftizci Yahya'nın bu formdaki en erken betimlemelerinden biri olması bakımından Bizans ikonografisinde kayda değer bir öneme sahip olacaktır. Bunun da ötesinde, Başmelek'in elinde tuttuğu kürenin üzerindeki (Res. 5) ve Evliya Çelebi tarafından kaydedildiği üzere Şeyh Ahmed Bedevi/Vaftizci Yahya rölyefinde figürün belindeki kuşağın muhtemelen düğüm bölgesindeki "Allah" yazılarının, şehrin Selçuklular tarafından işgalinin sonrasında konulmasından ötürü de bu iki rölyef arasında bağlantı vardır. Sonuç olarak, bu iki Bizans rölyefinin, kentteki Lusignan yağması ve işgali sırasında yıkılan bazı Selçuklu yapılarında tekrar kullanıldığı, belki bir kale-saray külliyesindeki bir duvara veya muhtemelen Lusignan yağması ve kentteki Müslüman nüfusun katliamı sırasında yakılıp yıkılan 1207'de yapılmış Selçuklu cemaat camisinin[42] dış duvarına yerleştirildiği düşünülebilir.[43] Kalenin kendisinin Lusignan fethi sırasındaki büyük tahribattan etkilenmediği görünmektedir.

Bu iki Bizans rölyefinin, sonraları Ortodoks Rumlar tarafından boşaltılan limanın kuzeybatı tarafındaki Bizans kale-saray külliyesinin içinde bulunan büyük bir Erken veya Ortaçağ Bizans Ortodoks kilisesinin vaiz kürsüsünden geldiğini öne sürmek akla yatkın görünmektedir. Bu alan daha sonra Selçuklu Devleti binalarının yoğunlaştığı bir noktada kalınca odak noktası haline gelmiş ve saray binası da Selçuklu kale duvarlarının içerisine alınarak korunmuştur. Güvenlik nedeniyle bu alan, 1206'da bastırılan ayaklanmanın ardından Ortodoks Hıristiyan ibadetine neredeyse tamamen kapatılmıştır. Bizans'ın hem sarayının hem de ordugâhının limanın kuzeybatı bölgesinde bulunan falezlerin üzerinde bulunduğu öne sürülmektedir.[44] Selçuklu fethinin ardından bu Bizans yapılarının yerine Selçuklu iç kale ve saray yapılarının geçtiği kesin gibidir. Sonuç olarak kentin bu bölümünde, bugün var olmayan önemli bir Bizans kilisesi olduğu söylenebilir ve bu kilisenin, bu iki oyma rölyefin varlığının ve izlerinin ortaya koyduğu üzere oldukça görkemli bir kilise olduğu öne sürülebilir.[45]

Deniz Kapısı'nda[46] bulunan Vaftizci Yahya'nın bir başka tasviri, bir heykel ve keza bir rahibin, muhtemelen Aziz Nikolas'ın heykelleri, tıpkı Vaftizci Yahya/Ahmed Bedevi tasviri olan bu rölyef gibi, şüphesiz Lusignan işgali sırasında bu şekilde yerleştirilmişlerdi. Azizin bu ikinci tasvirinin de liman bölgesine konulmuş olması, St. Jean Şövalyeleri'nin Kral I. Pierre tarafından liman bölgesinin sorumluluğuna getirildikleri düşünülürse, Vaftizci Yahya'nın onların koruyucu azizi olması itibariyle muhtemelen önemlidir. Bununla birlikte, Başmelek Cebrail'i tasvir eden rölyefin Lusignan işgalinden Aziz Demeter Kilisesi'ndeki yeniden kullanımına kadarki dönemde nerede olduğu maalesef bilinememektedir.

Mina'yı çevreleyen duvarın ve kapının, üzerindeki Vaftizci Yahya/Şeyh Ahmed Bedevi rölyefleriyle[47] ve diğer birçok önemli sanat eseriyle birlikte yıkılmasının ardından, bu önemli rölyefin I. Dünya Savaşı'nı takiben Antalya'yı işgal eden İtalyan kuvvetlerince[48] Antalya'dan çıkarılarak Rodos'taki İtalyan bölgesine, oradan da Başmelek Cebrail rölyefinin[49] alt kısmıyla birlikte İtalya'ya götürülmüş olması yüksek bir olasılıktır. Bu 2 metre boyundaki beyaz mermer rölyef bulunmadan, bugün Antalya Müzesi'nde sergilenen, Vaftizci Yahya'yı betimleyen diğer Ortodoks ikonlarının bu rölyefle aynı tipte olup olmadığı bilinemeyecektir. Ancak bu ihtimal yine de oldukça mümkün görünmektedir.

DİPNOTLAR

** Sanattarihçisi veT.C. Kültürve Turizm Bakanlığı— Akdeniz Üniversitesi "Myra-Andriake Kazısı" üyesi. Impduggan@yahoo.com

1 Post-klasik kaynaklarda ayrıcaSalate, Sattaliya, Sattaliyah, Adalia, Atalia;dibisimlerlede anılmıştır.

2 Edbury,2000, s. 204. Lusignan işgalininbir açıklaması için bkz. T. Kahya, "Lusignanlardan Osmanlılara Ortaçağ'da Attaleia Kıbrıs ilişkileri", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2007, sayı 158, s. 54-61.

3 Edbury,2000, s. 203

4 Dawkins, 1932, c. I, s. 347.

5 K. Graf von Lanckoronski, *Die Städte Pamphyliens und Pisidiens*, 1890, levha I, II ve III.

6 E. Krickl, *Lycian Journal 1892*,der.N. Başgelen, 2005, albüm III/12, s. 171.

7 "Minamahalles" ifadesini, Ibn-i Batuta'nın 1331'den birazdahaerkenbir dönemdeanlattığı gibi, İmandaki Hıristiyan tüccarlardan meskûnmahalleyi tanımlamak için kullandım:der.T. Mackintosh-Smith,*The Travels of Ibn Battutah*, 2002, s. 103; 15. yüzyılın sonlarındaMalpiero tarafından Memlük Devleti'yle yapılan ticaretinmiktarı dolayısıyla bu bölge "MısırRıhtımı" (*The Egyptian Wharf*) olarakadlandırılmıştır ve Evliya Çelebi 17. yüzyılda Mısır ile yapılan ticaretin öneminedikkat çekmektedir. Crane, 1993,158.

8 AntalyaOrduEvi'nin karşısındaki falezinüst kısmında bulunmaktadır. yeri için bkz. T. M. P. Duggan. "Camera Obscura, Camera Lucida.AntalyaSelçuklu İç Kalesinin Görüntülenmesinin TeknikÖyküsü", çev. T. Kahya, *Toplumsal Tarih*, sayı172, Nisan 2008, s. 30-35,Şekil9.

9 Birdiğerönemligirişde, Evliya Çelebi'ningüneyebaktığını kaydettiği ve Kırkmerdiven'inüst tarafında yeralan "Liman Kapısı"ydı:Crane, 1993, s. 158.

10 Butıp şiperlerin benzerleri Rodos'ta *Auberge de France*'ta, *Grand Master'sPalace*'tave 1856'daki yıkımından önceki haliyle St. NicholasKulesi'nde görülebilir. Bkz.Sire, 1996, resim 38, 32,53. Ayrıca Kekova'da, KaleKöyü'ndebulunankalede,sur duvarlarının üzerinde bulunan ve limanda, o dönemin İtalyanşehir devletleri olan Likyalılartarafındanînşa edilmişolan siperler de örnek olarakverilebilir.

11 Crane, 1993, s. 158.

12 *Said Ahmed* veya *Seyh El Bedevi*.

13 F. W. Hasluk, *Christianity and Islam UnderTheSultans*, 1973, c. II, s. 663- 670.

14 Evliya,bu rölyefigörenseyyahlarınsayıca "sonsuz" olduğunubelirtmektedir. Crane, 1993, s. 158.

15 Rodos veMalta arasındageçen süreçte 1527'ye kadar Viterbo'da ve 1530'a kadarNice'teydiler. Sire, 1996, s.59-60.

16 Riley-Smith,1999,s. 98.

17 Sire, 1996, s.91.

18 Yolculuğu sırasında Maltalı korsanlar tarafından kaçırılmasının ardındanzindanda fidyesininödenmesini bekleyen, Kıbrıs'ın yeni tayinedilmiş Osmanlıkadısı Macümzade MustafaEfendi tarafından yazılmış şiiriçin bkz. C. Çiftçi, *Malta Eşirleri*, 1996veT. M. P. Duggan, "Ma'cuncu-ZadeMustafa Efendi: Ottoman Judge, Poet and Prisoner forRansom", *Turkish Probe*, 27.05.2001 s. 10.Bu çalışmada Macümzade MustafaEfendi'ninzindan şiirlerinin bazıları, İngilizceye ilk kez D. Türkler ve yazarın kendisi tarafından çevrilerekyayınlanmıştır. Malta'da kölelikçin bkz. Wettinger, 2002,özellikles. 1- 63. Örneğin Malta'dabirköle tüccarı olan Joanne Masalet, 28Mart 1616'da *Halep*, *Adalia*-Antalya, Dimyat, Rodos, Tunus ve Cezayir'den 15 kölealdığını kaydetmiştir.Wettinger,2002, s. 226. 1617'deAntalya vilayetindenolduğu tahminedilen, 80 yaşındaki Mehmedoğlu VeliAğa,yine Antalya kökenli olduğu tahminedilenve Malta'daesir tutulandiğer dokuz Osmanlı kölesi ile birlikte, fidyeleri toplanmak üzere serbestbırakılmıştır. Wettinger, 2002, s. 207. 1657 ve 1666 yılları arasındaAntalya vilayetinden 2011224 arasıkişi Malta'da köle olaraktutulmaktaydıve yine kölet ticarcıları tarafındanAntalya'daesiralınmışve Malta'daköle olarakbulundurulan 1511a 19 arasıkişi 1798'deNapoléon Bonaparte tarafından serbesti bırakılmıştır. Wettinger, 2002,şekil 7,8. 1775—1798 arasında3.447 tutsak-köle Malta'yageçtiğimiz ve yineayrı dönemde bunların3.429'u, fidyeödenmesivasıtasıyla serbest bırakılmıştır. Wettinger, 2002, tablo25, s. 526-527. Antalya'nın kıyı şeridi için bu durum değişmeden devam etmiştir. Baskı ve yağma tehdidiile birlikte kölelikbu bölgede 19. yüzyılakadar sürmüştür. Örneğin bkz. F. Beaufort, *Karamania or a Brief Description of theSouth Coast of AsiaMinor and of theRemains of Antiquity: With Plans And Views…*, 1817, s. 107.

19 Crane, 1993, s.158, *Seyh atname*, 1935, c. 9, s.286.

20 Buradasözü edilenkral muhtemelen I. Richarddeğildir. AslanYürekli Richard (1157-1199) 12. yüzyılda 1 6a y süren Haçlı çabaları boyunca Filistin'deMüslüman tutsak-mahkûmları katletmeyi tercih etmiş ve Şeyh Ahmed Bedevi doğmadan öncedeölmüştür.Kral Richard,Filistin'deki Müslümanlailerieçin yüzyıllar boyuncakorkulanbir figür olmuş olmasına karşın, 13. yüzyılda bir İngiliz kral tarafından esirtutulanve Ahmed Bedevi tarafından kurtarılan Müslümanbir köleyeait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla buhikâyeyi 17. yüzyıldaki güncel Osmanlı algısıile ilişkilendirmek mantıklı görünmektedir.

21 Housley, 1996, s. 84.

22 Sir H. Luke, Cyprus, 1964,s. 47, Riefstahl, 1931, s. 51

23 LeontisMakharios 15. yüzyıla ait kayıtlarında, muhtemelen politik nedenlerle St. Jean Şövalyeleri ile Cenevizlilerin istiladaki rolünü önemsemezken, Lusignanlarınoynadığı rolüdahaçokön plana çıkarmaktadır.

24 Herikisi de St. Jean Tarikatı'nın büyüküstadları olarakhükmettikleri dönemlerde*Provence* bölgesi ticaretini, Narbonne ve Montpellierlimanları vasıtasıyla desteklemişlerdir. Sire, 1996, s. 36, 37.

25 İstanbul'a (Constantinopile) İmparatorConstantine Porphyrogenitus tarafından getirilen 1612 Havari Kilisesi'ndetutulan VaftizciYahya'nın meşhur sağkolve eli, Sultan II. Bayezidtarafından Gerçek Haç'tan bir dikenparçası ve senelik45.000 dukaile birlikteŞehzadeCem'i gözetim altında tutmak karşılığında, Rodos'ta bulunan St. Jean Şövalyeleri'ne verilmişti. Bukolşu anda yenilenmiş, yaldızlıbronzbir kutsalemanet sandığının içinde. 1634-1689 dönemine tarihlenmiş birşekildeMalta, Valetta'da bulunan St. Jean Katolik Katedrali'nde bulunmaktadır. Sağel ise Napolyon'un Malta'yı fethetmesinin ardından BüyükÜstat Hompesch tarafından, PhileremosAzizesi'nin ikonasıyla birliktebaşkabir kutsalemanet sandığı içinde Rusya'yagönderilmiş ve ardından Belgrad'a, 1917 RusDevrimi'ndensonraise Karadağ'a, Cetinje'dekiSt. Peter Manastırı'na gitmiştir. Sol el İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nda durmaktadır. Vaftizci Yahya'nın başıve diğer parçalarınınise 2.000 yıldır çeşitli yerlerde olduğu kaydedilmiştir, örneğin:6. yüzyılda İskenderiye'deki St. Athenasius Kilisesi, yine6, yüzyıldaHumus'ta, Şam'daki Emeviye Camii'nde, başınyarısının Topkapı Sarayı'nda, diğeryarısınınise Roma'da. St. Silvester Kilisesi'nde bulunduğu belirtilmektedir. AyrıcaFransa, Amiens'te kutsalemanetolarak saklanan başında VaftizciYahya veyaJohnadında başka birrahibeait olduğubelirtilmektedir. Öteyandan "Dönek" Iulianus'un, imparator olduğudönemde VaftizciYahya'ninkemikllerini Suriye, Sebaste'deleskiden Samarial bulunan mezarından çıkararak yaktığı, küllerininde rüzgârla savrulduğu,azizin "*Ecce Agnus Dei*…" diyereklsa'yı gösterdiği sağ işaret parmağıdışındaki parçaların tamamıyla yok olduğu vebu işaretparmağının AzizeBakireTeklatarafındanalınarak Silifke'ye götürüldüğü de rivayetlerarasındadır.

26 Dawkins, 1932, c. I, s. 107.

27 Antalya'daki Mina mahallesi, St. Jean Şövalyeleri'nin 3 kadırgası, Papa IV. Sixtus'unPapalık donanmasından 18 adet kadırga, Napoli'den 17 kadırga ve Venedikli Kaptan Amiral Pietro Mocenigo tarafından yönetilen 58 kadırgalık ana Venedikdonanmasını içeren 106 gemilikbir koalisyon donanması tarafından yağmalanmıştır. Bu donanmadış mahalleleriateşevermiş, pekçokinsanıkıleolaraköldürülmüş, bugünVatikan'da bulunanve üzerinde bu saldırının ilginç birkaydıyazılıolanAntalyalimanızincirinide yerinden çıkararak alınıştır. Zincir ilk önce St. Peters Kilisesi'nin kutsal eşyalarodasına asılmıştır, dahasonraise arşiv odasına açılankapının üzerineyerleştirilmiştir. Mina'nın istilasıylabirlikte 6.000 duka değerindeOrtadoğu baharatı (İskenderiye den gemilerlegetirilen),halılar, sabunlar(Suriye'dengetirilen), balmumuve şekerganimet olarak eldeedilmiştir. Ancak kentin içindeki duvarlar geçilemeyerek geri dönülmüş, ertesi gün ise donanma Antalya'dançekilerek Rodos'a dönmüştür. Aynı donanma dahasonra, 13 Eylül 1472 de İzmir'e (*Smyrna*) saldırmış,çok sayıda insanı köleolarakalmış (450 kişi tutsakedilmişti), bunun yanısıraaltın,gümüş,ipekve değerli gemileri de ganimetolarakalmıştır. Malipiero, C. İmber tarafından atıfta bulunulmuş, *The Ottoman Empire 1300-1481*, 1990, s. 290,210.

28 Flemming, 1964, s.84.

29 Housley, 1996, s.85.

30 S. Lloyd, D. Storm-Rice, *Alanya ('Ala'iyya)*, 1958, s. 6, G. Hill tarafından atıfta bulunulmuş, *History of Cyprus*. AncakMakharios'a göre bunlarkarayaayak basamadan kovulmuşlardır.

31 Edbury, 2000, s. 163

32 Flemming, 1964, s.88, Dawkins, 1932, c. I, s. 181, 182.

33 Riefstahl, 1931,Foto.5. Riefstahlbu rölyefinmuhtemelen en erken 6., engeç 11. yüzyıla ait olduğunu öne sürmektedir. Riefstahl, 1931, s. 51. Hellenkemper, Hild, 2004, s. 330, 1011a 11. yüzyıllararasına tarihlendirilmektedir.

34 Antalya Müzesi, Env. No. 156.

35 Hellenkemper , Hild, 2004,s. 330.

36 Bu rölyef Antalya'daki İtalyan konsolosu Mark Ferrante tarafından eldeedilmiştir veişlaçlı İtalyanların 1919'da Antalya'dan Rodos aracılığıyla İtalya'yagötürmek istedikleri parçalardan biriydi. Bu rölyefin alt kısmının ve Vaftizci Yahya'yı tasvireden rölyefintamamının, Antalya'nınişgali sırasında, dahaerkenbir tarihte Rodos aracılığıyla İtalya'ya kaçırılmış olması mümkün görünmektedir. Bu rölyef,eğer II. DünyaSavaşı'nda İtalya bombalandığında yokolmadıysabugün muhtemelen İtalya'daözel veya devlete ait bir koleksiyonda bulunmaktadır. Rodosraporu ve kaçırılan parçaların listesinide içeren, İtalyan işgaline ilişkinarşivbelgelerişu sıralar Dr. Mevlüt Çelebi tarafındanaraştırılmaktadır. Orhan Duru, "Antalya", *Yeni Ufuklar*, c. 18, sayı 205, Haziran 1969, s. 19-30.Bu rölyefin, 1923'te un değirmeni inşa edildiğinde yıkılankapının üzerindeolduğunu, ardından AntalyaMüzesi'negetirildiğinibelirtir,Ancakbu bilgi, İtalyan konsolosunun 1919'daki mülkiyetinin içinde bu rölyef de bulunduğu için hatalı görünmektedir.

37 Ü. Demirer, *Antalya Müzesi*, 2005, s. 257, Pl. 188, *Antalya Müzesi*, 1998, s.219.

38 Riefstahl, 1931,s. 51.

39 520 yılınaaitbir İstanbulfildişi oyması bugün Londra'daki British Museum'dabulunmaktadır. Sağelindebir kitre vesolelindebiraşaatunbir başmeleğin tasviri olan bu rölyefinyüzündeen görülmektedir; sarı veelbisesi farklıdır. D. Buckton, *Byzantium — Treasures of Byzantine Art and Culture*, 1994, Sergi Katalog No: 64

40 Edbury, 1994, s. 14,F.Ş. Arik, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1992/4, c, XVI, sayı 27, 1994, s. 13-32, E. Altan, "1150-1250 Yılları ArasındaAnadolu'da Doğal Afetler", İstanbulÜni. TarihiAraşt. Merkezi*Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Depre*m Semineri, 2002, s. 46, G. Abu'l Farac, *Abu'l- Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, 1999, c. II, s. 486, 'Abdal-Latifal-Baghdadi, *The Eastern Key, Kitabal-ijdadn wal'i-Itibar*, çev. K. Hafuth Zand & J. A. & I. E. Videan, 1965, Bu çalışmada deprem hatalıbir şekilde1202 yıl tarihlerdirilmiştir, s. 265.

41 Hellenkemper, Hild, 2004,s. 330.

42 İbnBibi, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *El Evamiru'l-Ale'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye. (Selçukname)*, çev. M. Öztürk, c. I, 1996, s. 119. "*Kadı, hatib, imam, müezzin ve hafızlar tayin edilip, mimber ve mihraplarkurulduv*".

43 Froissart'in kayıtları (1337-1410), buHaçlı seferinin lideri Kral I. Pierre'in(1359-1369),kent duvarları içerisindeki bütün Müslüman nüfusukatletiştiğini kaydeder: "*thekynge of Cyprehad newly taken the strong cyte of Salate againatthe enemyes of God, and alaye all that ever werewithin, none except*" (Kıbrıskralları,Tanrı'nın düşmanlarına karşı güçlü Salatekentinialmışlardıve içerisindebulunan herkesi istinasızakatletmişlerdi). Berners' Froissart, 1812, böl. CCXVI, c. I, s. 274. Froissart, Antalya'nıntüm Müslüman nüfusunun katlineilişkin bu bilgiyi Kral Pierre'in İngiltere'yi Kasım 1363'teki ziyaretindeedinmişti. Kral I. Pierre, Kral III. Edward'ın konuğu olarak,halen sürmekte olanHaçlı seferi için destekaramaktaydı. Papalık elçisiPeterde Thomas(ö. 1366),yeni fethedilmiş kent Antalya'yızıyaretindensonra 1361 yılında Kıbrıs'a geldi "vehararetli birşekilde kralı, elini inanç düşmanlarının boynuna koyması için kışkırttı, şükranservisleri başlattı, Antalya'daki (Adalia) zafer için Kıbrıs'takutsal törenlerdüzenledive görkemli toplulukları yürüttü vekralı, soyluları veKıbrıs halkını Tanrı'nın isteği doğrultusunda, inançdışımanlarını yerle birletmeye yönelikmuhteşem işi devam ettirmeleri için teşvikетti", Housley, 1996, s.85. Kıbrıs şansölyesi olanPhilippe Méziers (ö. 1405)"TheLifeofSt. PeterThomas" başlıklı eserinde, Papaelçisinin Lusignankralınave halkına, Tanrı adınaMüslümanlarınkatline devam edilmesinde israrlıca tavsiyede bulunduğunubelirtir. Nitekim İskenderiye'nin yağmalanmasında da bunu yapmaya devam etmişlerdir.

44 Hellenkemper, Hild, 2004, s. 309, 331.

45 Eski Bizans kilisesi, bugünkü Yivli MinareCamii, 1373 yılında camiye dönüştürüldü. Bu kilise, havarı 'Evangelist' Yuhanna'yaadanmıştı. Hellenkemper, Hild,2004,s. 329. *H. Ioannes Theologos*, büyüklüğü nedeniyleve bulunduğu yerinordugâh ve sarayın üzerindebulundukları falezlerinaşağısındaolmasındandolayı çokbüyükbir ihtimalle Bizans saray kilisesi değildi. Muhtemelen 1216'da Selçukluların kenti yeniden fethini takiben birdepo veya belki debir imaretolarak kullanılmıştı, Başka bir bölgede konumlanmışbulunanSelçukUlu Camii'nin Lusignanişgali sırasında tamamenyakılmış olmasının, Lusignangüçlerinin ayrılmasından sonra bu eski Bizans kilisesinin bircamiye dönüştürülmesine yolaçtı. Yakınlarındaki Selçuk Ulu Camii'ninesiksütuntipleri değişmeden kaldığı içinbu kilisenin 13. yüzyılda camiye dönüştürüldüğüne ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Yivli Minare birzaferanıtı olarak dikildive yakınındakidepo veya imaretler ilede hiçbirilişkisi yoktu. Sultan I. Alaeddin Keykubad'ınbu muhteşem tekil minareyi,camiye dönüştürülen kilisenin minaresi olmasıiçin inşa ettirmiş olmasıfikri,kıble duvarının olmaması ve mihrabınBizans duvarınağöreaçılı durması nedeniyleoldukça kabuledilemezbir iddiadır vebunun sadece Selçuk Ulu Camii'nin harap olmasına bağlanması akıl almazbir görüştür. Örn.R. Hillenbrand, *Islamic Architecture — Form, Function and Meaning*, 2000, s. 163. Bu binanındaha sonra,beylik döneminde camiye dönüştürülmesinin Selçukminaresininyapımından önceoldu ğunun kastederek "Onun(Yivli Minare)komşu camisi sadece birkaç metre ötededir" demektedirkibu iddia tümüyle haksızdır.

46 Hasluk, 1908-9, s. 273. Bu heykeller "Deniz Kapısı"na yerleştirilmişlerdir. Fakatbu kapının, EvliyaÇelebi tarafından listelenen üçana liman kapısındanbirisi olan "Deniz Kapısı" mı (Crane, 1993, s. 158) yoksa limanın güneye bakançıkışındaiki kule arasındaki çekili zincirin geçidini koruyan "Deniz Kapısı" mı olduğu açık değildir.

47 Mina duvarının birkısmını verileri hasar altış gravürlerindekayıtlıdır. Lanckoronski, 1890,levha I ve II. Fakat bunlar bütünüyle limanın güneye bakan kapısını göstermektedir, doğuya bakan hiçbir kapı yoktur. Belki de o dönemdebunlar zatenyokalmışlı.

48 M. Seyirci, *Antalya'nı Müzeleri Kütüphane Eski Eserler Ermağanı*, 1994 Sevgi Sarıdilli, 'Antalya Müzelerinin Kuruluşu", *Son Yüzyıl Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi Antalya, 22-24 Kasım 2007.

49 A.g.e., dipnot 37.

OSMANLI DÜNYASINDA KİMLİK VE KİMLİK OLUŞUMU (NORMAN ITZKOWITZ ARMAĞANI)*

KAHRAMAN ŞAKUL

Baki Tezcan ve Karl K. Barbir tarafından derlenen ve Itzkowitz'in öğrencilerinin makalelerinden oluşan **Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu (Norman Itzkowitz Armağanı)** *kitabı Zeynep Nevin Yelçe'nin çevirisiyle İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıktı.*

ABD'de birçok önde gelen Osmanlı tarihçisinin hocalığını yapmış olan Norman Itzkowitz 2001 senesinde çalıştığı Princeton Üniversitesi'nden emekli olmuştu. Bu kitap büyük hocaya kuşaklar boyunca yetiştirdiği öğrencilerinin bir armağanı olarak hazırlanmıştır. 2007 senesinde ABD'deki Ortadoğu Çalışmaları Derneği'nin Hocalık Ödülü'ne layık görülen Itzkowitz gerçekten de ABD'de Osmanlı tarihçiliğinin kurumsallaşmasına büyük hizmetlerde bulunmuş bir isim. Çince de dâhil birçok dile çevrilen kitapları, Osmanlı tarihi, Türkçe dili öğretimi, Atatürk'ten Nixon'a mühim siyasi figürleri içeren psiko-tarih gibi çok farklı alanlara yayılan ilgi alanları ile Itzkowitz haklı övgülere nail olagelmiştir. Bu derleme kitap büyük tarihçiyi, tarih meraklısı Türk okurların daha yakından tanımasına vesile olacaktır. Armağan kitaplarında göze çarpan sorun derlenen makalelerin konu bağlamından yoksun olmasıdır. Oysa bu kitap derleyenleri tarafından çok iyi düşünülmüş ve tüm makaleler Osmanlı tarihinde genel kimlik meseleleri üzerine yoğunlaşmış. Itzkowitz'in klasikleşmiş "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri" isimli makalesi ve yayınlarının listesiyle açılan kitapta çok önemli isimler var: Editörlerin yanı sıra Scott Redford, Rudi P. Lindner, Ruth A. Miller, Heath W. Lowry, Cornell H. Fleischer, İ. Metin Kunt, Engin D. Akarlı, Jane Hathaway, Cemal Kafadar, Janet Klein, Şuhnaz Yılmaz, Nilüfer Hatemi, İpek K. Yosmaoğlu, Vamık D. Volkan'ın değerli katkıları Osmanlı öncesi Anadolu'sundan Erken Cumhuriyet dönemine uzanan geniş bir zaman dilimi ve askeri tarihten kadın tarihine zengin konu dağılımında genel kimlik meselesini tartışmaktalar.

Okurlar, ilgili makalenin ele aldığı konu hakkındaki son bilgi, bulgu ve yaklaşımlara aşinalık kazanıyor. Anadolu'da Selçukluların kendilerine biçtikleri kimliği anlamakta yapılar ve kitabelerin rolü nedir? Kanuni neden Makbul İbrahim Paşa'yı idam ettirdi? Bir kâhinin etkisinde mi kaldı?

Osmanlılarda ırkçılık var mıydı? Bir Afrika doğumlunun ilmiye sınıfında yükselip Rumeli Kadıaskeri olması nasıl karşılanmıştı? Yeniçeriler ayaktakımı mı idiler? Kürt-Ermeni ilişkileri Abdülhamid devrinde neye benzerdi? Enver Paşa Orta Asya'da ne yaptı? Genç bir Dürzi kadınının, Necla'nın, babasıyla evlilik meselesi yüzünden yaşadığı çatışma bize Osmanlı kimlikleri konusunda ne öğretir? Kimlikler ne zaman geçişken, ne zaman akışkan ve ne zaman katıdır? Tüm bu soruların olası cevaplarına dair birçok ipucu bu kitapta var.

Kitabın tasarımı da son derece başarılı. Tüm makaleler için ortak bir kaynakçanın oluşturulması, dizin eklenmesi, yazarlar hakkında kısa tanıtıcı notların eklenmesi, dipnot kullanımı için hususiyetler bu başucu eseri, tarih meraklıları için çok kullanışlı hale getiriyor. Tema ve terminoloji açıdan çeşitlilik arz eden on yedi kadar makaleyi Türkçeye çevirmek çetin bir iş. Yetkin çevirisinden dolayı Dr. Zeynep Nevin Yelçe'yi kutlamak lazım.

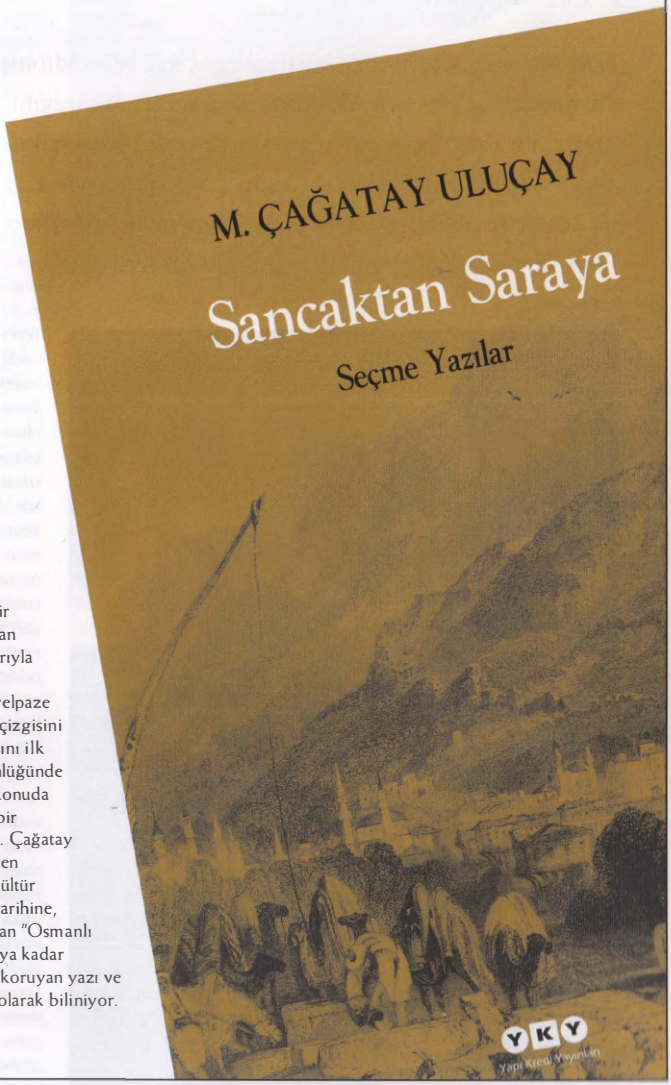
DR. KAHRAMAN ŞAKUL
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOT

* Baki Tezcan-Karl K. Barbir (der.), *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu (Norman Itzkowitz Armağanı)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Zeynep Nevin Yelçe, 2012, 1. Baskı, 978-605-399-217-2

Yapı Kredi Yayınları'ndan

"Uluçay tarihçiliği" ilk kez bir kitap bütünlüğünde...

Sancaktan Saraya, bir şehzâde sancağı olan Manisa araştırmalarıyla başlayan "Uluçay tarihçiliği"nin bir yelpaze gibi açılan gelişim çizgisini yansıtan çalışmalarını ilk kez bir kitap bütünlüğünde sunuyor. Pek çok konuda ilklere imza atmış bir araştırmacı olan M. Çağatay Uluçay, biyografiden menakıbnâmeye, kültür tarihinden kurum tarihine, yerel araştırmalardan "Osmanlı Haremi"ne varıncaya kadar bugün de değerini koruyan yazı ve kitapların müellifi olarak biliniyor.

776 sayfa, 55 TL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL: Galatasaray** 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 • **GAZİANTEP:** 342 371 71 46 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

YEHUDİT KİTABI'NDAN ARTEMISIA GENTILESCHI'NİN RESMETTİĞİ

YEHUDİT (JUDITH) VE HOLOFERNES

Yehudit ve Holofernes öyküsü pek çok kez resmedilmiştir. Özellikle Caravaggio, Correggio, Cranach, Giorgione, Mantegna, Michelangelo ve Artemisia Gentilechi'nin yorumları sanat tarihi içinde sözü edilmeye değer önemli örneklerdir. Yehudit çoğu kez elinde kan damlayan bir kılıç ile gösterilir. Bazı sahnelerde Holofernes'in çadırında, bazılarında ise kesik baş ile olayın hemen ertesinde gösterilmiştir.

Artemisia Gentileschi (1593-1653) *Yehudit (Judith) ve Holofernes*, 1611-12.

Tuval üzerine yağlıboya, 158x125cm, Museo Nationale di Capodimento, Napoli, İtalya.

Caravaggio *Yehudit Holofernes'in Başını Kesiyor*, c. 1598 (yan sayfa üstte).

Tuval üzerine yağlıboya, 145 x 195 cm Galleria Nazionaled'Arte Antica, Roma, İtalya

Tevrat'ta İbranice metinleri bulunmadığı için *Kitabı Mukaddes*'e dâhil edilmeyen, ancak bazı kiliselerce önemli kabul edilerek ayrı bir bölüm olarak eklenen kitaplar olarak da bilinen apokrif (*deuterocanonical*) kitapların en yaygın olanlarından biri *Yehudit Kitabı*'dır. Yehudit, Bethulia (Bethel, Tanrı'nın evi anlamına gelir) kentinin zengin ve güzel buludur. Babil Kralı Nebukadnezar'ın komutanı Holofernes Bethulia'yı ele geçirmek üzeredir, kent kuşatılmıştır ve alınması için tek bir hamle yetecektir. Yehudit kentini ve insanlarını bu kuşatmadan kurtarmak için Nebukadnezar'ın kampına gelir ve Holofernes'e kentin durumuyla ilgili aslında yanlış olan bazı bilgiler verir. Bunun karşılığında Holofernes tarafından özel bir eğlenceye davet edilir. Yehudit, Holofernes sarhoş oluncaya kadar bekler ve sızmış olan Holofernes'in kafasını keser. Komutanın kafasını Bethulia'ya getirir. Bu olayda kendisine sadık hizmetkârı yardım etmiştir. Ertesi sabah kafası kesilmiş komutanlarının cansız bedenini bulan ordusu moral olarak çökecek ve Bethulia'lı askerler tarafından püskürtülecektir. Bethulia Kudüs'ü simgeleyen ama aslında var olmayan bir kenttir. Yehudit'in ismi ise, Judean (anayurdun annesi) kelimesinden gelir. Yehudit bir kadın

kahramandır ve İbrani halkı ile özdeşleştirilir. Yehudit İbrani halkının sadakatini ve akıllılığını simgelerken, Holofernes gururdan gözü körleşmiş pagan güçlerin simgesidir. Yehudit ve Holofernes öyküsü pek çok kez resmedilmiştir. Özellikle Caravaggio, Correggio, Cranach, Giorgione, Mantegna, Michelangelo ve Artemisia Gentilechi'nin yorumları sanat tarihi içinde sözü edilmeye değer önemli örneklerdir. Yehudit çoğu kez elinde kan damlayan bir kılıç ile gösterilir. Bazı sahnelerde Holofernes'in çadırında, bazılarında ise kesik baş ile olayın hemen ertesinde gösterilmiştir. Yanında çoğunlukla hizmetçisi olduğu anlaşılan bir kadın bulunur.

17. yüzyıl başında dönemin önemli ressamlarından Orazio Gentileschi'nin kızı Artemisia Gentileschi Yehudit'in hikâyesini birden fazla kez resimlemiştir.

Eleştirmenler ve sanat tarihçileri Artemisia'nın bu resimleri benzer konulu başka sanatçılarınkinden etkilenmeden yapmış olabileceğine inanmak istemezcesine kaynak arayışı içindedirler. Eleştirmenler, bugün Floransa'da Uffizi Galerisi ile Napoli Capodimento'da bulunan iki versiyon ile Caravaggio'nun Roma'da, Galleria Nazionale d'Arte Antica'da bulunan 1598 tarihli resmi arasında özellikle Yehudit'in kollarının paralel duruşu ve bu acımasız sahnenin bütün açıklığı ile yansıtılmış olması bakımından bir benzerlik bulmaya çalışırlar. Gerçekten de Artemisia bu Caravaggio örneğini görmüş olabilir. Bu erken iki örneğin bir başka olası kaynağı olarak bugün Londra'[1] Victoria and Albert Müzesi'nde bulunan Adam Elsheimer'a ait küçük bakır oyma da gösterilmektedir. Bu oymada Yehudit'in vücudu ve bacakları da görünmektedir ancak Artemisia'nın tuvali kesilmiş olduğu için bu bölümler görünmez. Uffizi'de bulunan versiyon için ayrıca bir başka kaynak olarak babası Orazio'nun yakın tarihlerde yapmış olduğu ve Hartford'da Wadsworth Atheneum'da bulunan "Yehudit ve Hizmetçisi" isimli tablosu gösterilir. Özellikle Yehudit'in şık kıyafetleri ve katliama ortak olan genç hizmetçinin görüntüsü ve olaydaki rolüne verilen önem arasında bir benzerlik görülür ve doğrudan Orazio'nun çalışmasından kopya ettiği sonucuna varılır.

Bugün Floransa'da Palazzo Pitti / Galleria Palatina'da bulunan ve II. Cosimo Medici için yaptığı bilinen üçüncü versiyon ise kompozisyon olarak gerçekten daha dingin bir yapıya sahiptir. Bu ikincisinde, yapılan işin vahametine karşı, belki de başın kesilmesinden sonraki anı gösterdiği için çok daha sakin hatta soğukkanlı bir Yehudit betimlemiştir. Bununla birlikte az sayıda ayrıntı ve süsleme öğesi kullanması ve özellikle giysilerin drapelerindeki sadelik sanatçının Roma dönemi çalışmaları ile tutarlılık gösterir. Ayrıca bu konu Floransa kentinin bağımsızlık mücadelesi için de çok uygun düşmektedir.

Yine bazı araştırmacılar, özellikle ilk iki versiyondaki hınçla baş kesen Yehudit yorumlamasının nedenini, sanatçının kısa süre önce uğradığı tecavüze karşı bir başkaldırı olarak görürler.

Bütün bu benzerlikler, esinlenmeler, kopya etmeler konusundaki yorumlar haklı olabilir, ancak bunların hiçbirisi Artemisia'nın, halkını kurtarmak için göze aldığı ve aslında büyük bir günah olduğunu bildiği bir katliamı yapan bir kadının ölkesini yansıtmaktaki başarısını gölgeleyemez.

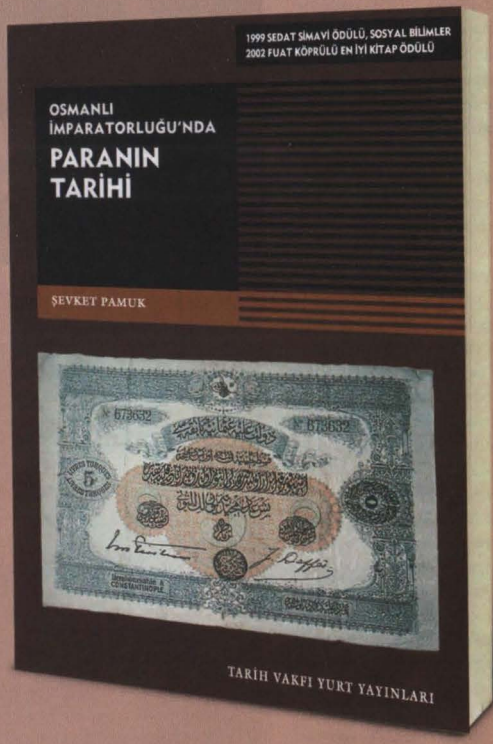
Artemisia Gentileschi
Yehudit (Judith) ve Holofernes **ca. 1614-16.**

Tuval üzerine yağlıboya, 114 x 93,5 cm Galleria Palatina (Palazzo Pitti), Floransa, İtalya.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA PARANIN TARİHİ

Osmanlılar için sikke, hutbe ile birlikte egemenliğin en önemli iki simgesinden biriydi. Altın ve gümüş sikkeler elden ele, bölgeden bölgeye taşındıkça hükümdarın gücünü ülkenin en uzak köşelerine ulaştırıyorlardı. Osmanlılar paranın bolluğu ve piyasalardaki dolaşımıyla ticaret ve ekonominin sağlığı, canlılığı arasında güçlü bir ilişki olduğunun bilincindeydiler. Değerli maden darlıkları ve bunların ekonomi üzerindeki olumsuz etkileriyle yaşamak ve mücadele etmek zorunda kalmışlar, ancak para konularında genellikle esnek ve pragmatik davranmışlardı.

Bu kitap, Orhan Bey'in darp ettirdiği ilk gümüş akçeden, imparatorluğun son yıllarında kullanılan kaimelere kadar Osmanlı para tarihinin altı yüzyıllık serüvenini anlatıyor. Prof. Dr. Şevket Pamuk, Osmanlı arşivlerindeki titiz araştırmalarla desteklenen çalışmasında Osmanlı para düzenini bir bütün olarak ele alıyor. Geniş Osmanlı coğrafyasında tedavül eden sikkeleri, Osmanlı ekonomi politikalarını, tağşişleri, enflasyonu, kredi ve finans kurumlarını, para piyasalarını, ayrıca bunların yerel gelişmeler ve küresel güçlere bağlı olarak evrimini inceliyor.

5. basım

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

Çocukluğum yurdumdur

31. İSTANBUL ULUSLARARASI KİTAP FUARI

Çocuk ve gençlik edebiyatı

ONUR KONUĞU
TÜRKİYE HOLLAND
31. ULUSLARARASI İSTANBUL KİTAP FUARI
31ST INTERNATIONAL ISTANBUL BOOK FAIR
GUEST OF HONOR
ULUSLARARASI SALON 10
17 - 20 Kasım 2012

17 - 25 Kasım 2012

www.istanbulkitapfuari.com
www.twitter.com/kitapfuari
www.facebook.com/istanbulkitapfuari

KOSGEB Destekleyen Kuruluş
UFI Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş
Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarını Ulusal Kalkınmadan Sorumlu Organizatörler Birliği
Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPTIRICILARI DERNEĞİ

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

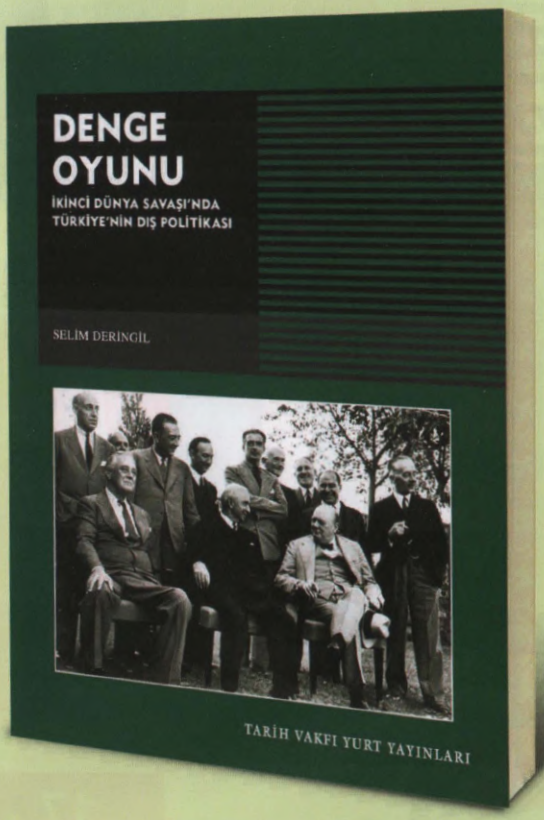
FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

DENGE OYUNU

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası, en kritik zamanlarda bile, görece küçük bir ülkenin diplomatik başarısı sayesinde dünyanın büyük güçlerine sözünü geçirebildiğinin canlı kanıtıdır. Türkiye o yıllarda çevresini saran yıkım ağının dışında kalmayı başardı; çünkü dış politikayı yönetenler savaşın dışında kalmak düşüncesinin rehberliğinde hareket ettiler. İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamları dış politikada hep gerçekçiliği ön plana aldılar, kararlı bir "denge oyunu" oynadılar.

Selim Deringil Avrupa çapındaki bu oyunu belgelerle anlatıyor.

5. basım

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No 15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 0202 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/3006420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI